

Beate Steinkjer:

Tiltaket Unge & Rus i Oslo

– en prosessevaluering

- En studie av iverksetting og gjennomføring av et rusforebyggende tiltak i skolen

Nordnorsk
Kompetansesenter–Rus
Klinikk for rus og spesialpsykiatri UNN

FORORD

Bystyret i Oslo kommune vedtok i oktober 2005 at alle ungdomsskolene i byen skulle gjennomføre et obligatorisk rusforebyggende program fra skoleåret 2006/2007. Vedtaket ble fattet etter et forslag fra Ungdommens bystyremøte. Det var en forutsetning at programmet skulle involvere både elever, lærere og foreldre. Ut fra en faglig vurdering ble Unge & Rus valgt.

Denne storsatsingen i Oslo var en unik mulighet for Nordnorsk Kompetansesenter – Rus, som programeier, å gjennomføre en prosessevaluering. Formålet var både å få frem hvilke faktorer som påvirker iverksetting og gjennomføring av et rusforebyggende program i skolen, i tillegg til å videreutvikle og forbedre programmets nettløsning og implementeringsstrategier.

I studiens startfase var personer ansatt ved Rusmiddeletatens Kompetansesenter og Utdanningsetaten i Oslo sentrale støttespillere for at undertegnede skulle få et innblikk i bakgrunnen for at Unge & Rus ble obligatorisk på 8. trinn i Oslo, samtidig som de var døråpnere til skoler og informanter. Dette gjaldt spesielt Raghild Audestad, Maj Berger Sæther og Trude Bell som også videre i prosessen har svart på spørsmål, lagt til rette for datainnsamling og vært behjelpelig med små og store problemstillinger som har dukket opp.

En takk rettes videre til rektorer og lærere ved ungdomsskolene i Oslo som har delt sine erfaringer om iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus. En spesiell takk til lærere, elever, foresatte og rektorer ved de fire utvalgte skolene, for at de har gitt oss anledning til å følge dem gjennom hele prosessen fra vi møttes på arbeidsseminar i Unge & Rus til oppsummerende intervju etter endt gjennomføring. Også en takk til SaLTo-koordinatorene som har bidratt med nyttig informasjon til ulike deler av studien.

En hjertelig takk rettes også til alle kolleger ved NNK-Rus som på ulikt vis og i ulik grad har bidratt med praktisk hjelp, tilrettelegging, kommentarer og korrekturlesning. En spesiell takk til Marit Andreassen, Bente Evensen og Vegard A. Schancke som har vært faglige og personlige støttespillere fra evalueringsprosjektet startet til rapporten gikk i trykken. Øystein Henriksen har også vært en aktiv bidragsyter i utarbeidelsen av spørreskjema til foreldrene.

Sist, men ikke minst, vil jeg uttrykke en stor takk til Bergljot Baklien som har vært en faglig veileder for evalueringen. Gjennom sitt personlige engasjement, faglige dyktighet og kritiske blikk på alle faser i studien har hun vært en solid støtte gjennom hele evalueringsprosessen.

Narvik, april 2008

Beate Steinkjer

SAMMENDRAG

Dette er en studie av hvordan tiltaket Unge & Rus ble iverksatt og gjennomført på ungdomsskolene i Oslo skoleåret 2006/2007. Fokus er på prosessen fra skolene får informasjon om at tiltaket er obligatorisk på 8. trinn, til de ulike aktørenes vurdering av gjennomføringen av Unge & Rus i etterkant. Hensikten med denne evalueringen er å få frem hvilke faktorer som påvirker iverksetting og gjennomføring av et rusforebyggende program i skolen. Med utgangspunkt i de erfaringene som kommer frem er også formålet å videreutvikle og forbedre programmets nettløsning og implementeringsstrategier.

Unge & Rus er et rusforebyggende tiltak som bygger på en sosial-kognitiv strategi, med fokus på barn og unges holdninger og normer i forhold til alkohol. Elever, lærere og foreldre/foresatte på 8. trinn er målgruppe for tiltaket, men det finnes også en oppfølger for 9. trinn. Sentrale pedagogiske virkemidler er problembasert læring og bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi.

Empirien som presenteres i denne rapporten er innhentet kvalitativt ved observasjon av gjennomføring av Unge & Rus og gruppeintervju med utvalgte elever og lærere på fire utvalgte skoler. I tillegg har dokumentanalyse og uformelle og formelle samtaler med ulike aktører på skolene og skolens samarbeidspartnere bidratt til nyttig informasjon. Kvantitative data er også innhentet ved å sende ut spørreskjema til ulike aktører ved alle ungdomsskolene i Oslo. I tillegg er 214 svar på spørreskjema fra foresatte ved de fire utvalgte skolene et viktig bidrag til data-materialet.

Det er noen kjernekomponenter i Unge & Rus som må være til stede for at vi kan si at programmets implementeringsstrategier er fulgt. Dette gjelder opplæring av lærere og gruppeledere, elevarbeid med problembasert læring som metode og gjennomføring av foreldremøter. Denne studien viser at de fleste skolene, omtrent 75 %, gjennomfører tiltaket i sin helhet. Årsakene til at noen skoler ikke gjennomfører alle komponentene viser seg å ha sammenheng med høy andel av fremmedspråklige elever, eller at skolene allerede er involvert i andre rusforebyggende program.

Data fra denne undersøkelsen viser at arbeidet med elevoppgavene i Unge & Rus gjennomføres som prosjektarbeid ledet av gruppeledere. Det er stor aktivitet i gruppene, og de arbeider frem gode produkter basert på diskusjoner rundt de ulike temaene som leder frem til «Elevens mening». De fleste gruppene presenterer sine produkt for foreldrene på foreldremøtet.

De fleste skolene bruker mellom 11-15 timer på elevdelen i Unge & Rus. Når det gjelder bruk av uker viser det seg at de fleste skolene trekker det ut over flere uker

(de fleste bruker 4 uker). Det er best erfaringer med å trekke det forebyggende arbeidet ut over tid, og det er i hovedsak de som gjennomfører tiltaket i løpet av en uke som opplever at tiden blir for knapp.

Det er ulik erfaring fra skolene i Oslo med tanke på ledelsens involvering og forankring av tiltaket i skolens planer. På noen skoler har sosiallærerne vært aktive deltakere i planleggingen, og for lærerne har det vært en god støtte. Hvordan lærerne har fått godtgjøring i form av tid for planleggingsarbeidet har variert fra skole til skole.

De fleste skolene gjennomfører to foreldremøter i Unge & Rus. Oppmøtet på møte 1: foreldre-foreldremøtet er omtrent som vanlig, men oppmøtet på møte 2 er høyere enn vanlig. Dette har nok mest sannsynlig sammenheng med elevenes deltakelse og presentasjon av «Elevens mening». Gjennom diskusjonene på møtet viste det seg at de foresatte og elevene hadde fokus på holdninger og praksis overfor elevenes utprøving av rusmidler, og det viste seg at de unge og foresatte var ganske enige om de ulike reglene.

Evalueringen er i tråd med kunnskapsoppsummeringer på feltet, og viser blant annet at følgende faktorer er viktige:

- *Tiltaket må sikres forankring.* I Oslo skjedde dette gjennom Bystyrevedtaket om at et rusforebyggende program skal være obligatorisk.
- *Kompetanseheving er avgjørende.* I Unge & Rus handler dette om kursing av lærere og gruppeledere. Utdanningsetaten og Rusmiddeletatens Kompetansesenter i Oslo fulgte opp vedtaket ved å blant annet arrangere arbeidsseminar for lærerne og bidro økonomisk til gruppelederopplæringen.
- *Skolens ledelse må følge opp vedtaket om gjennomføring.* I Oslo innebar dette at ledelsen måtte sørge for at informasjonen om at Unge & Rus var obligatorisk nådde ut til alle lærerne, og følge opp vedtaket blant annet gjennom å sende lærerne på kurs.
- *Strukturelle forhold ved den enkelte skole har betydning.* I Oslo viser faktorer som f.eks. nok tid, teknisk utstyr, økonomi, planarbeid og innslag av andel elever med flerkulturell bakgrunn å være sentrale.
- *Den enkelte deltakers motivasjon og kompetanse i forhold til de ulike delene av programmet.* Analysene av dataene fra Oslo viser at både skoleledelsen, lærere, foresatte og elever er gjennomgående positive til programmet.

Evalueringen avdekker også at skoler som har en høy andel av flerkulturelle elever får spesielle utfordringer knyttet til språklige og kulturelle barrierer knyttet til alkohol som tema.

Det viser seg at skolene i Oslo har gjennomført Unge & Rus på noe ulike måter, noe som programmet gir rom for, forutsatt at kjernekomponentene beholdes.

INNHOLDSFORTEGNELSE

KAPITTEL 1:	INNLEDNING	8
1.1.	Bakgrunn for undersøkelsen	8
1.2.	Rusforebygging i skolen	10
1.2.1.	Skolen som forebyggingsarena	10
1.2.2.	Begrunnelser for gjennomføring av rusforebygging i skolen	11
1.3.	Formål og problemstilling	12
1.4.	Oppbygging og progresjon	13
KAPITTEL 2:	OM UNGE & RUS	15
2.1.	Mål	15
2.2.	Begrunnelser for gjennomføring av Unge & Rus på skolen	16
2.3.	Implementeringsstrategier	17
2.3.1.	Forankring i planer og skoleledelse	18
2.3.2.	Tidsbruk	18
2.3.3.	Arbeidsmetoder	19
2.3.4.	Grupperlederopplæring	19
2.3.5.	Foreldresamarbeid	19
2.3.6.	Roller og aktører	20
2.4.	Oppsummering	21
KAPITTEL 3:	IVERKSETTING AV FOREBYGGENDE TILTAK I SKOLEN	23
3.1.	Beslutningsarena og iverksettingsarena	23
3.2.	Oversettelsesprosess	25
3.3.	Rammebetingelser	26
3.3.1.	Strukturbetingelser	27
3.3.2.	Aktørbetingelser	28
3.4.	Trofasthet kontra lokal tilpasning	30
3.5.	Oppsummering	31
KAPITTEL 4:	METODE	32
4.1.	Datakilder	33
4.1.1.	Spørreskjema	33
4.1.2.	Observasjon	34
4.1.3.	Intervju	35
4.1.4.	Andre datakilder	36
4.2.	Utvalg	37
4.3.	Bearbeiding og presentasjon av data	38
4.4.	Intern evaluering	39
KAPITTEL 5:	I FORKANT AV GJENNOMFØRING	42
5.1.	Forankring i skoleledelse og planer	42
5.1.1.	Forankring i skoleledelse	43
5.1.2.	Forankring i planer	46
5.2.	Arbeidsseminar	47
5.2.1.	Informasjon	48
5.2.2.	Motivasjon	49
5.2.3.	Holdninger	51
5.2.4.	Kompetanse	53
5.3.	Planlegging	54
5.4.	Samarbeidspartnere utenom skolen	58
5.5.	Oppsummering	59

KAPITTEL 6: GJENNOMFØRING AV ELEVDELEN	61
6.1. Gruppelederopplæring	61
6.1.1. Rekruttering av gruppeledere	62
6.1.2. Gjennomføring av gruppelederopplæring	62
6.2. Tidsbruk	66
6.3. Arbeidsmetoder	68
6.3.1. Elevenes arbeid	68
6.3.2. Lærerrollen	71
6.3.3. Hvordan gruppene fungerte	73
6.4. Elevens mening	75
6.5. Oppsummering	79
KAPITTEL 7: FORELDRENE INVOLVERING	81
7.1. Foresatte på de fire skolene	82
7.2. FAU-representantenes involvering	83
7.3. Møte 1: Foreldre-foreldremøtet	84
7.4. Møte 2: Foreldre-elevmøte	86
7.4.1. Gruppesammensetninger	87
7.4.2. Skriftlig avtale om felles regler for klassene	88
7.5. Aktørenes meninger om foreldreinvolveringen	88
7.5.1. Elevene	89
7.5.2. Lærerne	89
7.5.3. Foreldrene/foresatte	91
7.6. Oppsummering	94
KAPITTEL 8: PROSESSEN FRA BESLUTNING TIL GJENNOMFØRING	96
8.1. Beslutningsarenaen	98
8.1.1. Fremmende faktorer	98
8.1.2. Hemmende faktorer	99
8.2. Utdanningsetaten (UDE) og Rusmiddelstatens Kompetansesenter (RKS)	99
8.2.1. Fremmende faktorer	99
8.2.2. Hemmende faktorer	100
8.3. Programmet Unge & Rus	101
8.3.1. Fremmende faktorer	101
8.3.2. Hemmende faktorer	101
8.4. Iverksettingsarenaen	102
8.4.1. Fremmende og hemmende faktorer på strukturnivå	102
8.4.2. Fremmende og hemmende faktorer på aktørnivå	104
8.5. Lokal tilpasning eller programlojalitet	105
8.5.1. Forankring i planer og skoleledelse	105
8.5.2. Tidsbruk	106
8.5.3. Arbeidsmetoder	106
8.5.4. Grupperlederopplæring	107
8.5.5. Foreldresamarbeid	107
8.5.6. Roller og aktører	108
8.6. Oppsummering	109
LITTERATURLISTE	111
VEDLEGG Vedlegg 1: Spørreskjema arbeidsseminar	116
Vedlegg 2: Spørreskjema til foresatte	117
Vedlegg 3: Spørreskjema til alle skolene	121
Vedlegg 4: Spørreskjema til rektorer	124
Vedlegg 5: Kunnskapsløftet om forebyggende arbeid	126

1. INNLEDNING

Når et rusforebyggende program skal iverksettes og gjennomføres på mange skoler, er det flere interessante spørsmål som dukker opp. Hvordan vil aktørene, for eksempel lærere og elever, på skolene ta i mot tiltaket? Vil elevenes foresatte være positive til å delta, og vil det vise seg å være ulikt fra skole til skole? Hvilke rammebetingelser i skolen vil kunne være til hinder for en vellykket gjennomføring? Vil skolens ulike kontekst vise seg å ha betydning for gjennomføring, og i tilfelle hvordan vil det vise seg i praksis? Dette er noen spørsmål som vi vil prøve å finne svar på i denne undersøkelsen.

I dette kapitlet beskrives først bakgrunn for undersøkelsen. Videre belyses hvorfor forebygging er viktig, og hvorfor skolen kan være en arena for dette arbeidet. Deretter presenteres undersøkelsens formål og problemstillinger, før det til slutt gis en oversikt over rapportens struktur og oppbygning.

1.1. Bakgrunn for undersøkelsen

Høsten 2005 ytret Ungdommens bystyremøte i Oslo et ønske om å få et «obligatorisk ruskurs» i ungdomsskolen. Dette ble fremmet som sak 389 i bystyremøte 26/10/2005 med følgende vedtak:

Byrådet bes utvikle et obligatorisk rusforebyggende program for elever, foresatte og lærere ved Oslos ungdomsskoler. Programmet skal gi økt kunnskap om skadevirkninger ved rusmisbruk, samt kunnskap om hvordan man oppdager og takler et begynnende rusproblem. Foreldre og elever trekkes aktivt inn i både planlegging og gjennomføring.

Utdanningsetaten i Oslo (videre omtalt som UDE) samarbeidet i tråd med bystyrevedtaket med Rusmiddeletatens kompetansesenter i Oslo¹ (videre omtalt som RKS) om oppfølging av vedtaket. I et skriv til Ungdommens fellesråd i Oslo datert 15.03.06 foreslo de iverksetting av programmet Unge & Rus på 8. trinn, da de vurderte programmet som det beste alternativet ut fra en rusfaglig vurdering. Unge & Rus var også gjennomført på tre pilotskoler i Oslo skoleåret 2004/2005 med gode tilbakemeldinger. Skoleåret 2005/2006 ble ytterligere to skoler med i pilotprosjektet. Totalt fem skoler gjennomførte Unge & Rus det skoleåret vedtaket ble gjort.

8 ¹ Rusmiddeletatens Kompetansesenter er et av landets 7 regionale kompetansesenter for rusmiddelspørsmål. Senteret er organisert under Rusmiddeletaten i Oslo kommune.

I løpet av våren 2006 hadde UDE og RKS informasjonsmøter med rektorene på 8. trinn, og informasjonsmøte med interesserte parter, dvs. Ungdommens Fellesråd, koordinatorene for Samarbeid om Lokale kriminalitetsforebyggende Tiltak (videre omtalt som SaLTo-koordinatorene), politiet, Barnevernet, uteteam og Kommunalt foreldreutvalg. I tillegg ble det avholdt et eget møte med SaLTo-koordinatorene for å fremheve betydningen av at de er sentrale pådrivere og støttespillere overfor skolene (intervju RKS).

En problemstilling som dukket opp i denne perioden var at en del skoler allerede var godt inne i ulike rusforebyggende program og hadde gode planer for det forebyggende arbeidet. Det ble diskutert hvorvidt disse skolene skulle «tvinges» over på Unge & Rus skoleåret 2006/2007, eller om de skulle få sjansen til å arbeide videre med eksisterende tiltak, og eventuelt over tid gradvis gå over til Unge & Rus. Dette forslaget ble ikke tatt til følge, da oppdraget var å sette i verk ett obligatorisk rusforebyggende tiltak i alle ungdomsskolene i Oslo høsten 2006 (intervju RKS).

Nordnorsk Kompetansesenter-Rus (videre forkortet til NNK-Rus), som er eiere av Unge & Rus, ble fortløpende informert om satsningen på tiltaket i Osloskolene. Denne satsningen på Unge & Rus ga NNK-Rus en unik mulighet til å få gjennomført en prosessevaluering knyttet til iverksettingen av tiltaket i Oslo.

Unge & Rus bygger på de to tidligere programmene «ungdom og alkohol» (Wilhelmsen 1997) og «foreldresamarbeid» (Henriksen 1999), som er videreutviklet og samordnet til et program ved NNK-Rus. Det har tidligere vært gjennomført evalueringer av de to opprinnelige tiltakene og Unge & Rus ved andre skoler i Norge (Wilhelmsen 1997; Henriksen 1999; Andreassen 2003; Fauchald 2003 og 2004; Gravrok 2004; Trondsen 2005), men ikke i en slik stor skala som Oslosatsningen innebar.

Høsten 2006 kom rapporten «Forebyggende innsatser i skolen» utarbeidet av en forskergruppe oppnevnt av Sosial- og helsedirektoratet og Utdanningsdirektoratet. De vurderte programmer for forebygging av problematferd og utvikling av sosial kompetanse og vurdering av rusprogrammer i skolen (videre omtalt som «Nordahl-rapporten»). Et eget kapittel i rapporten tar for seg prinsipper og strategier for iverksetting, og implementeringsstrategi er i tillegg et av kriteriene som drøftes knyttet til de enkelte tiltakene. Unge & Rus er et av tiltakene som ble vurdert, og i vurdering og anbefaling står blant annet følgende:

Det er anbefalt implementeringsstrategier, og disse strategiene bør følges av de enkelte skolene (s. 109).

I denne rapporten vil vi senere se på hvor tydelige disse strategiene i Unge & Rus er, og i hvilken grad skolene i Oslo følger disse anbefalingene.

1.2. Rusforebygging i skolen

Ungdomsfylla er farlig. En ny undersøkelse blant medlemmene i Anonyme Alkoholikere viser at det var ungdomsfylla som gjorde de fleste til alkoholikere. (Aftenposten 17. oktober 2007)

Fulle jenter blir sexofre. (Dagsavisen 14. november 2007)

Dette er noen få av mange overskrifter i avisartikler som illustrer at alkoholbruk blant ungdom kan være et problem. Forskningen har også vist at tidlig alkoholdebut ofte danner opptakten til høyt alkoholforbruk og til seinere alkoholproblemer, spesielt i den vestlige verden (Pikanen, Lyyra et al. 2005 i Pedersen 2006).

Alkohol er det mest brukte rusmiddelet i Norge, og forebygging kan redusere forekomsten av skade, sykdom og problem som oppstår på grunn av alkoholbruk. Forebygging er en av de viktigste investeringene et samfunn kan gjøre – først og fremst ut fra menneskelige hensyn, men også ut fra et samfunnsøkonomisk perspektiv (shdir.no 2007).

Selv om forebyggende arbeid kan drives på mange steder og i mange sammenhenger, peker noen arenaer seg ut som spesielt viktige og strategiske. Mæland (2005) uttrykker at ved å forankre det forebyggende arbeidet i en konkret sosial virkelighet, kommer man nær de forhold som skaper og vedlikeholder positiv atferd og får mulighet til å påvirke «innenfra». Et annet viktig poeng er at endringsprosessene styres av dem det gjelder, for eksempel de ansatte og elevene på en skolearena (op.cit.).

1.2.1. Skolen som forebyggingsarena

I forskningslitteraturen beskrives skolen som en sentral arena for forebyggende arbeid (NIDA 2003; Gravrok et al. 2006; Tolan et al. 2007). Skolen egner seg som base for forebyggende arbeid fordi den når frem til praktisk talt alle barn og deres foresatte, og det er en arena hvor de unge befinner seg over flere år. I tillegg er læreren og andre ansatte i skolen sentrale voksenpersoner i barnas liv, og har kompetanse til å arbeide med forebyggende arbeid. Kunnskapsløftet² (Kunnskapsdepartementet 2006) stiller også krav til forebyggende og helsefremmende arbeid i skolen, noe som kommer til uttrykk i læreplanens generelle del, læringsplakaten og i kompetansemålene til flere av fagene i læreplanen (se vedlegg 5).

Samtidig har skolen en del rammefaktorer som kan påvirke iverksetting og gjennomføring av forebyggende arbeid. De fleste skoleledere og lærere er av den oppfatning at skolen er en viktig forebyggingsarena. På den andre siden

² Hva er Kunnskapsløftet? • Reform i grunnskole og videregående opplæring • Endringer i skolens innhold, struktur og organisering • Kompetanseutvikling for skoleledere og lærere • Gjennomgående læreplaner for hele grunnsopplæringen • Mål: Alle elever skal utvikle grunnleggende ferdigheter og kompetanse for å kunne ta aktivt del i kunnskapssamfunnet (Kunnskapsdepartementet 2008: *Presentasjon av kunnskapsløftet*. regjeringen.no)

er fagplanene stramme, og det er ikke så mye tid til å gjøre noe ekstra da antallet undervisningsuker i løpet av året er gitt. Dette kan føre til at lærerne synes å ha oppmerksomheten rettet mot fagformidling og mot pensumbøkene. Det er kanskje ikke så merkelig med tanke på at når skolen kritiseres i media og av sentrale politikere, er det fordi den svikter i å gi elevene gode nok kunnskaper i enkeltfagene. Det at arbeidsdagen i skolen er hektisk, kan føre til at lærere oppfatter at alt nytt representerer en tilleggsbelastning (Sverdrup og Baklien 2002). En annen rammefaktor som kan være til hinder for forebyggende arbeid i skolen er at forebyggingsarbeid ofte er tverrfaglig, og dermed krever det samordning og felles planlegging, noe som igjen krever ekstra tidsbruk.

Sverdrup og Baklien viser videre i sin studie at det kommer mye informasjon til skolene både i form av brev, e-post, telefoner og informasjonsmateriell. Det meste av informasjonen går gjennom skolens ledelse, noe som fører til at de blir «portvakter» i forhold til hvilken informasjon som når de enkelte lærerne.

Larsen og Samdal (2007) uttrykker at om skolen skal kunne utnytte sitt potensial som forebyggingsarena er det viktig at skolens ledelse er aktiv og støttende, og tar ansvar for både å forberede og løse skolen gjennom innføring av nye tiltak, og videre å sørge for strukturer som bidrar til at satsningen vedlikeholdes over tid. Ledelsen må både fungere som leder ved å vise vei og motivere og som administrator ved å tilrettelegge ressurser og organisasjonsmessige forhold. En annen nødvendig faktor er at forebyggingsarbeidet forankres i skolens konkrete planer og tiltak.

1.2.2. Begrunnelser for gjennomføring av rusforebygging i skolen

De viktigste grunnene til at alkohol er farlig for unge mennesker, er knyttet til akutte rus-skader. Pedersen (2006) viser at ved nesten alle former for brå død og invalidiserende ulykker hos ungdom og unge voksne spiller alkohol en rolle. Dessuten er det for unge jenter en økt risiko for seksuelle overgrep, fra jevnaldrende og fra voksne menn, under rus.

Også fyll og vold henger sammen. 70 – 80 % av oppdagede voldsepisoder har skjedd i forbindelse med at enten voldsutøveren eller offeret eller begge har drukket. Noen blir aggressive når de drikker, flesteparten menn (shdir.no 2007).

På alle disse problemområdene og en rekke andre områder finner vi en sterk sammenheng til bruken av alkohol. Særlig sterk er sammenhengen hos unge mennesker, og særlig sterk når de drikker seg sterkt beruset.

Forskning kan dokumentere hva som er viktige årsaker til at unge bruker alkohol. For det første forklares mye av alkoholbruken av de tanker, oppfatninger

og forventninger unge har til alkohol. Derne­st er den sosiale konteksten de unge er en del av en viktig faktor for hvorvidt de begynner å drikke. Oppfatninger om alkohol får de unge gjennom sosial læring, lenge før de har smakt alkohol. Å påvirke viktige årsaker til alkoholbruk er nødvendig for å redusere inntak av alkohol blant unge, og da vil skolen være en sentral arena (Wilhelmsen 1997).

Siden debutalder i seg selv ser ut til å bety mye for senere bruk av alkohol og andre rusmidler, er det en prioritert målsetting å utsette de unges møte med alkohol lengst mulig. Som for tobakk er det viktig å få til et holdnings­skapende arbeid i skole. Det bør også gjøres overfor foreldre og andre rolle­modeller. Systematisk rusforebygging i skolen har vist seg å ha effekt. Alders­grense på kjøp, og reklameforbud, er andre virkemidler som spesielt retter seg mot ungdom. Kombinasjonene av en fast kontrollpolitikk, bred opplysnings­virksomhet og holdnings­skapende arbeid påvirker befolkningens bruk av alko­hol (Mæland 2005:187).

En rekke studier viser at foreldrene generelt er de viktigste forbildene for sine barn (Henriksen 2002; Pedersen 2006). Flere rusforebyggende program med skolen som arena har derfor satt fokus på foreldreinvolvering³. Hensikten med foreldres deltagelse i rusforebyggende program er å skape arenaer for felles­skap mellom foreldre og barn og gjennom dette øke kontakten, samt å øke foreldrenes bevissthet og kompetanse som ungdomsoppdragere. Foreldre flest blir også utfordret på sine grenser som oppdragere ved inngangen til ungdomstiden. «Alle andre får lov» er et utbredt argument som de unge bru­ker overfor foreldrene. Og når man studerer dette nærmere så visere det seg at dette ofte er en «kollektiv misforståelse» som oppstår fordi foreldrene ikke vet hva alle andre får lov til, annet enn gjennom barnas mer eller mindre stra­te­giske tolkninger (Henriksen 2002).

Kunnskapsløftet (Kunnskapsdepartementet 2006) stiller også krav til rusfore­byggende arbeid i skolen, noe som kommer til uttrykk i kompetansemålene til flere av fagene på 7. og 10. trinn i læreplanen, blant annet naturfag og sam­funnsfag (se vedlegg 5).

1.3 Formål og problemstilling

Formålet med denne evalueringen er å få frem hvilke faktorer som påvirker iverk­set­ting og gjennomføring av et rusforebyggende program i skolen. Evalueringen tar for seg hvordan Unge & Rus blir iverksatt og gjennomført i

12³ Eksempel: Kjærlighet og Grenser, Fristil og To do or not to do

8. klasse på ungdomsskolene i Oslo skoleåret 2006/2007. Med utgangspunkt i de erfaringene som blir gjort, håper vi å kunne få frem kunnskap som bidrar til videreutvikling av tiltaket og dets implementeringsstrategier. I tillegg er dette kunnskap som har en mulig overføringsverdi også til andre rusforebyggende tiltak.

Hovedproblemstilling:

Hva hemmer og fremmer iverksetting og gjennomføring av et rusforebyggende tiltak i skolen – Unge & Rus i Osloskolene som case.

Delproblemstillinger:

1. *Hvordan blir Unge & Rus mottatt, gjennomført og vurdert av lærere, elever, foreldre og ledelse ved skolene?*
2. *På hvilken måte har den enkelte skoles kontekst (likheter og kanskje spesielt ulikheter) betydning for iverksetting og gjennomføring?*

Målgruppen for denne rapporten er:

- Programeier
- Beslutningstakere på ulike nivå (politikere og ansatte i kommuner, skoleledere og lærere på den enkelte skole).
- Alle som skal sette i gang Unge & Rus og andre rusforebyggende tiltak i skolen

1.4. Oppbygging og progresjon

I det neste kapitlet, kapittel 2, gis en beskrivelse av tiltaket Unge & Rus. Det meste av informasjon er hentet fra nettstedet ungeogrus.no⁴. Kapittel 3 gir et innblikk i de teoretiske sidene ved prosessene som karakteriserer iverksetting og gjennomføring av tiltak. Dette kapitlet, og hele rapporten for øvrig, benytter begrepene iverksetting og implementering om hverandre. I kapittel 4 beskrives forskningsmetodene som benyttes i undersøkelsen, bestående av både kvalitative og kvantitative strategier for datainnsamling.

I kapittel 5 – 7 presenteres resultatene fra undersøkelsen. Inndelingen i kapitlene er gjort ut fra tre sentrale elementer i implementering av Unge & Rus; opplæring av lærere i forkant av iverksetting, gjennomføring av elevdelen og foreldreinvolvering. I de tre kapitlene presenteres sitater fra ungeogrus.no om hvordan programmet anbefales gjennomført, og med utgangspunkt i det

⁴ <http://www.ungeogrus.no/>

beskrives den faktiske gjennomføringen på skolene. Empirien blir drøftet opp mot relevant litteratur, før det på slutten av hvert kapittel gjøres et forsøk på å oppsummere resultatene.

I det siste kapitlet vil det bli oppsummert og pekt på hva som har vært hemmende og fremmende faktorer i iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus på skolene i Oslo.

2. OM UNGE & RUS

Unge & Rus er et rusforebyggende tiltak som bygger på en sosial-kognitiv strategi, med fokus på barn og unges holdninger og normer i forhold til alkohol. Elever, lærere og foreldre/foresatte⁵ på 8. trinn er målgruppe for tiltaket, men det finnes også en oppfølger for 9. trinn. Sentrale pedagogiske virkemidler er problembasert læring⁶ (videre omtalt som PBL) og bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT).

I Unge & Rus skal elevene arbeide med ulike oppgaver knyttet til følgende tema;

1. Påvirkning - kultur og tradisjon
2. Meninger om alkohol
3. Bruk av alkohol/fakta om alkohol og alkoholbruk
4. Mestring av drikkepress
5. «Elevenes mening»

Gjennom hele perioden med Unge & Rus skal elevene arbeide med «Elevenes mening», en større oppgave der de velger tema og presentasjonsmåte selv. Elevene skal blant annet gjøre undersøkelser i nærmiljøet, diskuterer hvordan de kan stå i mot drikkepress, lage rollespill og lære om skadevirkninger av alkoholbruk (ungeogrus.no).

Med utgangspunkt i tiltaksprogrammene «Ungdom og alkohol» (Wilhelmsen 1997) og «Foreldresamarbeid» (Henriksen 1999) har NNK-Rus sammen med de to programskaperne videreutviklet og samordnet de to tiltaksprogrammene til dagens utgave av Unge & Rus. Programmet består dermed av en del for elever og en del for foreldre/foresatte.

Dette kapitlet gir en kort introduksjon til mål, begrunnelser for gjennomføring, og implementeringsstrategier knyttet til Unge & Rus.

2.1. Mål

Hovedmålene med Unge & Rus er i samarbeid mellom skole og hjem å

- Utvikle elevenes kunnskaper og evne til kritisk refleksjon om bruk av alkohol
- Styrke elevenes kompetanse til å velge en helsefremmende livsstil
- Utsette alkoholdebut
- Redusere eksperimentering med alkohol

⁵ Begrepene foreldre og foresatte blir brukt om hverandre i denne rapporten

⁶ Problembasert læring (PBL) er det samme som prosjektarbeid i skolen.

Dette kan forhindre problemutvikling knyttet til rus og bidra til å hindre bruk av illegale rusmidler (ungeogrus.no).

De fire hovedmålene består både av kognitive mål og atferdsmål. Da de fleste 8. klassinger ikke har etablert den atferden som beskrives i målformuleringen, blir fokus å arbeide med de bakenforliggende variablene som kan ha betydning for om ungdommer debuterer eller eksperimenterer med alkohol. Det er dokumentert at en sosial-kognitiv tilnærming gir en mulighet til å påvirke faktorer som har vist seg å ha betydning som prediktorer for rusmiddelbruk blant barn og unge. Disse prediktorene, eller mellomliggende variabler, kan være verdier, sosiale normer, personlige forpliktelser og mestrings- og resultatforventninger (Hansen 1998; Mæland 2005).

Elevene er den primære målgruppa for tiltaket, men Unge & Rus inkluderer både lærere og foreldre/foresatte som aktive deltakere i programmet.

Målsettingen for *elevenes* deltakelse er å:

- Styrke elevenes evne til refleksjon om holdninger til rus
- Styrke jevnalderfellesskapets holdninger mot rus
- Øke elevenes ferdigheter til å si nei til rus

Målsettingen for *lærernes* deltakelse er å:

- Styrke lærernes faktiske og opplevde kompetanse som verdiformidlere
- Styrke kontakten mellom hjem og skole

Målsettingen for *foreldrenes* deltakelse er å:

- Styrke fellesskapet mellom foreldrene
- Styrke foreldrenes autoritet til å sette grenser overfor barns utprøving av rusmidler
- Styrke foreldrenes kompetanse til å snakke med barna sine om bruk av rusmidler

(ungeogrus.no).

2.2. Begrunnelser for gjennomføring av Unge & Rus på skolen

Det finnes flere forebyggingsprogrammer som retter seg mot skolen som arena, og som setter rusforebygging på dagsorden (Nordahl et al.2006; forebyggingstiltak.no⁷).

Som nevnt i kap.1.2.1 finnes det flere begrunnelser for gjennomføring av disse tiltakene i skolen, og de samme argumentene gjelder også for Unge & Rus.

Unge & Rus er et eksempel på et tiltak som bygger på en sosial-kognitiv strategi,

noe som innebærer et forsøk på å påvirke det sosiale miljøet i retning av mindre bruk av rusmidler. Sosial-kognitiv strategi vurderes som den mest lovende tilnærmingen når det gjelder strategier for rusforebygging i skolen (Schancke 2005; Ferrer-Wreder et al. 2005; Tolan et al. 2007).

Kunnskapsløftet stiller krav til forebyggende og helsefremmende arbeid i skolen og har fokus på utvikling av sosial kompetanse, noe som samsvarer med flere elementer i Unge & Rus. Dette kommer til uttrykk i læreplanens generelle del, læringsplakaten og i kompetansemålene til flere av fagene i læreplanen (Kunnskapsdepartementet 2006).

Det er formulert konkrete kompetansemål for det rusforebyggende arbeidet for 7. og 10. trinn i fagene naturfag og samfunnsfag, og læreplanen nevner videre at opplæringen skal ta sikte på å utvikle ferdigheter og motivasjon til elevene slik at de bevisst kan velge en helsefremmende livsstil. Dette er bl.a. formulert i kunnskapsmål i fagene naturfag, mat og helse og kroppsøving.

Unge & Rus er et nettstøttet tiltak, og bruk av digitale verktøy har fått en sentral plass i Kunnskapsløftet. I forbindelse med alle teoretiske fag er *Å kunne bruke digitale verktøy* nevnt som en grunnleggende ferdighet i faget (op.cit.).

2.3. Implementeringsstrategier

Spørsmålet om i hvor stor grad man kan tilpasse et program til lokale forhold, og i hvor stor grad man skal være lojal mot programmets mål og innhold er viktig å ha et bevisst forhold til. Samtidig har de ulike forebyggende programmene ulik grad av struktur og manualer. I program som følger en fast struktur, såkalte manualbaserte program, vil det være mer naturlig med en større grad av programlojalitet enn program med en noe løsere struktur. Det finnes en viss uenighet i forskningsfeltet om balansen mellom det vi kaller programlojalitet og graden av lokal tilpasning (Nordahl et al. 2006; Tveit og Arnesen 2007).

Det å tilpasse et program til lokale forhold, samtidig som de forutsetningene som ligger i programmet blir fulgt, er en utfordring som kan dukke opp i forbindelse med implementering (Ferrer-Wreder et al. 2005). Faren med lokale tilpasninger er at de kan stride mot eller utelate viktige deler av programmet. Da vil programmet vanskelig kunne fungere slik det var tenkt. Det må være en balanse mellom lokal tilpasning og å følge programmets grunntanke (Nordahl 2005).

I «Nordahlrapporten» blir Unge & Rus anbefalt med forutsetning av at implementeringsstrategiene i programmet blir fulgt av skolene (Nordahl et al. 2006:109). Dette innebærer at lærere og gruppeledere (utvalgte elever) får opplæring i Unge & Rus, at det gjennomføres foreldremøter i tillegg til elevenes arbeid med programmet på skolen. I elevdelen er elevene den aktive og utøvende parten, og lærerne fungerer som veiledere. Det at elevene skal være aktive, innebærer at det er elevene som skal arbeide seg gjennom de ulike temaene knyttet til rus, diskutere og reflektere, og gjennom dette å utarbeide et produkt («Elevens mening»). Lærernes veilederrolle går blant annet ut på å legge til rette for elevaktivitetene, veilede gruppene underveis og sørge for at elevene arbeider med det de skal. Disse kjernekomponentene kommer ikke tydelig nok frem på nettressursen, og det vil vise seg å få konsekvenser for hvordan skolene velger å gjennomføre programmet.

På ungeogrus.no kan man lese følgende anbefalinger knyttet til iverksetting og gjennomføring av Unge & Rus:

2.3.1. Forankring i planer og skoleledelse

Unge & Rus må forankres i skoleledelsen. Ledelsen skal være en pådriver for å få programmet i gang og sørge for praktisk og pedagogisk tilrettelegging underveis i gjennomføringen. Unge & Rus må tidfestes i årsplanen og bør komme i stedet for annen ANT-undervisning⁸ (ungeogrus.no).

Dette er en av de strategiene som er presise og klare. Forankring i planer og skoleledelse er samtidig en strategi som de fleste tiltak fremhever som viktig (Nordahl et al. 2006; Olweus 2007; Tveit og Arnesen 2007). Hvordan skolene i Oslo fulgte denne anbefalingen blir beskrevet og drøftet i kapittel 5.1.

2.3.2. Tidsbruk

Det er variabelt hvor mye tid hver skole bruker til å gjennomføre Unge & Rus. De fleste velger å sette av ca 20 skoletimer. Vi anbefaler at gjennomføringen skjer over flere uker (ungeogrus.no).

Når det gjelder anbefalt tidsbruk gir Unge & Rus rom for lokal tilpasning. Samtidig er bruk av tid en av de viktigste faktorene som fremheves for at forebyggende arbeid skal være vellykket (Ferrer-Wreder et al. 2005). Tidsklemma i skolehverdagen er også en av de rammefaktorene ved skolen som kan ha en hemmende faktor på gjennomføringen. I evalueringen av forebyggingsprogrammet PALS, viste det seg at tidsklemma i skolehverdagen ble fremhevet som den mest hemmende i implementeringsperioden (Arnesen et al. 2006). Hvordan de ulike skolene forholdt seg til tidsbruk blir presentert i kapittel 6.2.

2.3.3. Arbeidsmetoder

I arbeidet med Unge & Rus skal eleven være i fokus. Læreren får rolle som veileder i arbeidet med Unge & Rus, noe som innebærer å bidra til at gruppenes arbeid med oppgavene i Unge & Rus følger en ønsket progresjon, at elevene er deltakende i gruppeprosessene og at gruppene når målene for arbeidet (ungeogrus.no).

Unge & Rus baserer seg på PBL som metode, hvor det at elever er aktive og lærere er veiledere er sentrale elementer. Formuleringen ovenfor gir rom for tolkninger av hvor elevfokusert gjennomføringen skal være. Det vil være interessant å se hvordan skolene praktiserte PBL i gjennomføringen av elevdelen, noe som blir beskrevet i kapittel 6.3.

2.3.4. Grupperlederopplæring

Gruppelederopplæringen kan gjennomføres på 1/2 – 1 skoledag i forkant av prosjektstart.

For at gruppeleder skal forstå hva rusforebygging innebærer vil en gjennomgang og diskusjon av målene være viktig. Det er også viktig at gruppeleder får litt ledelsesopplæring med vekt på demokratisk ledelse... Rekruttering av gruppeledere kan foregå ved at elevene melder sin interesse selv, at elevgruppen får foreslå gruppeledere eller at elevene får søke skriftlig på gruppelederfunksjonen (ungeogrus.no).

Det at det skal gjennomføres gruppelederopplæring er en av hovedkomponentene i Unge & Rus. Samtidig viser sitatet ovenfor at gruppelederopplæringen og utvelgelsen av gruppeledere gir rom for variasjoner, noe som blir illustrert ved at det gis eksempler på disse valgmulighetene. Et interessant spørsmål vil være hvordan de ulike skolene forholder seg til gruppelederopplæringen, og om det vil vise seg at skolene velger en lokal tilpasning nettopp på denne delen av tiltaket. Dette er spørsmål vi vil komme tilbake til i kapittel 6.1.

2.3.5. Foreldresamarbeid

Unge & Rus anbefaler følgende progresjon i foreldresamarbeidet:

1) Foreldre – foreldremøte

I dette møtet blir foreldrene/foresatte delt i grupper der de diskuterer holdninger og praksis overfor de unges bruk av rusmidler. Diskusjonen «spisses» mot felles holdninger og grenser overfor de unge, og bør oppsummeres, gjerne skriftliggjøres på et annet vis.

2) Foreldre – elevmøte

I etterkant av foreldre – foreldremøtet og hele eller deler av elevenes arbeid

med Unge & Rus, møtes foreldre og elever til nytt møte. Tema for dette møtet er: Foreldrenes holdninger slik de ble formulert i første møte. Det settes sammen grupper av foreldre og barn. Gruppene sammensettes slik at foreldre ikke er sammen med egne barn. Utkast til skriftlig avtale justeres i tråd med diskusjonen i gruppene (ungeogrus.no).

Det er stort sett enighet i forskningsmiljøene om at et forebyggingsbudskap som formidles både på skolen og i hjemmet skaper bedre forutsetninger for endring enn om man kun arbeider med tema i et av miljøene (Andreasson 2003; Ferrer-Wreder et al. 2005; Tolan et al. 2007). Også Kunnskapsløftet fremhever samarbeid skole - hjem som et sentralt arbeidsområde (Kunnskapsdepartementet 2006).

Rammene og tema for foreldremøtene er ganske detaljert beskrevet på ungeogrus.no, men samtidig åpner det opp for lokal tilpasning når det gjelder flere innholdskomponenter. Programmet på foreldremøtene kan inneholde flere punkter enn det som er beskrevet ovenfor, og andre aktører utenom skolen kan involveres i deler av foreldremøtene. Hvordan skolene i Oslo gjennomførte foreldresamarbeidet blir beskrevet i kapittel 7.

2.3.6. Roller og aktører

Forebyggingsprogrammet Unge & Rus er rettet inn mot tre målgrupper; de unge, foresatte og lærere. Programmet er et universelt tiltak som er forankret i skolen. Det betyr at det er lærere og elever som er involvert i gjennomføring av programmet på skolen og foresatte involveres ved at de får informasjon om gjennomføringen og deltar på foreldremøter i skolens regi. Lærerne, elevene og foreldre/foresatte har hovedrollene (ungeogrus.no).

Tradisjonelt har det vært en tendens i skolens rusforebyggende arbeid å hente inn «eksperter» utenfra (eksempel politi eller tidligere narkomane), som har bygd på informasjonsbaserte og affektive strategier (Schancke 2005; Baklien et al. 2007). I Unge & Rus ønsker man å fokusere på de sentrale aktørene i skolen, altså elevene, lærerne og foresatte. Selv om det er elevene, lærerne og foresatte som har hovedrollene i Unge & Rus, finnes det likevel rom for biroller, men det betyr at bruk av andre hviler på en del bestemte forutsetninger. Om skolene i Oslo gjennomførte Unge & Rus med elever, lærere og foresatte i hovedrollene, og om de benyttet seg av andre aktører blir presentert og diskutert i kapittel 5.4.

2.4. Oppsummering

Evalueringer av implementeringskvalitet beskriver hvordan et program var planlagt gjennomført og sammenligner det med hvordan det faktisk ble gjennomført. En vellykket implementering forutsetter at de viktigste programkomponentene er på plass, og at programmet blir praktisert som beskrevet av programutviklerne (Arnesen et al. 2006).

Som tidligere nevnt har de ulike programmene ulik grad av struktur og manualer, og i program som følger en fast struktur, såkalte manualbaserte program, vil det være mer naturlig med en større grad av programlojalitet enn program med en noe løsere struktur.

Beskrivelsene av implementeringsstrategiene i Unge & Rus er på noen punkter veldig presise, mens på andre punkter gir de rom for lokal tilpasning. På arbeidsseminar i Unge & Rus blir hovedkomponentene (opplæring av lærere og gruppeledere, foreldremøter og elevarbeid med PBL som metode) presentert for lærerne, men disse sentrale implementeringsstrategiene kommer ikke tydelig nok frem på ungeogrus.no.

Som en oppsummering av dette kapitlet presenteres på neste side en tabell som illustrerer hvem de ulike aktørene er, hvilke målsettinger som er knyttet til de ulike aktørene, hvilke aktiviteter de deltar på, og hvilke implementeringsstrategier som er knyttet til de ulike aktørene. Det blir ikke skilt mellom hovedmål og mellomliggende mål knyttet til de enkelte aktørene.

I kapittel 5-7 vil resultatene fra undersøkelsen bli presentert, og der ser vi også på hvordan de ulike skolene har forholdt seg til implementeringsstrategiene i Unge & Rus. Men først følger et kapittel med teori om iverksetting av forebyggende tiltak, dette som et bakteppe for senere drøftinger knyttet til iverksettingen av Unge & Rus i ungdomsskolene i Oslo. Deretter presenteres metodekapitlet.

Tabell 1: Sentrale aktører, målsettinger, aktiviteter og implementeringsstrategier i Unge & Rus.

Aktører	Målsetting	Aktivitet	Implementeringsstrategi
ELEVER	<p>Styrke elevenes evne til refleksjon om holdninger til rus</p> <p>Styrke jevnalderfelleskapets holdninger mot rus</p> <p>Øke elevenes ferdigheter til å si nei til rus</p> <p>Støtte elevenes selvstendige holdninger</p> <p>Utsette alkoholdebut</p> <p>Redusere eksperimentering med alkohol</p>	<p>Gruppeledelse</p> <p>Arbeid med oppgaver knyttet til tema med PBL som metode, med bl.a. rollespill og bruk av IKT</p> <p>Utvikle et budskap som fremføres</p> <p>Deltakelse på møte 2: foreldre- elevmøte</p>	<p>Elevene søker om å bli gruppeleder</p> <p>Gruppelederopplæring, med innføring i program, mål og lederopplæring</p> <p>Prosjektarbeid ledet av gruppeleder</p> <p>Gruppene velger målgruppe for budskapet</p> <p>Foreldremøte, hvor foreldrenes holdninger fra møte 1 blir presentert og diskutert</p>
FORELDRE/FORESATTE	<p>Styrke fellesskapet mellom foreldre</p> <p>Styrke foreldrenes autoritet til å sette grenser overfor barns utprøving av alkohol</p> <p>Styrke kompetansen til å snakke om rus med sine barn</p>	<p>Delta på to foreldremøter</p> <p>Etablere kontakt med andre foreldre</p> <p>Bli enig om felles regler</p> <p>Snakke med barna om rus</p>	<p>To foreldremøter, hvorav det ene med elever</p> <p>Diskutere holdninger og grenser overfor de unge, som skriftliggjøres</p> <p>På møte 2: foreldre - elevmøte sitter foreldre ikke sammen med eget barn</p>
LÆRERE	<p>Styrke lærernes kompetanse som verdiformidlere</p> <p>Styrke kontakten mellom hjem og skole</p>	<p>Planlegge og tilrettelegge for gjennomføring</p> <p>Velge ut gruppeledere</p> <p>Arrangere gruppelederopplæring</p> <p>Veilede gruppelederne i gruppearbeidet</p> <p>Tilrettelegge og delta på foreldremøtene</p>	<p>Tidfeste Unge & Rus i årsplan</p> <p>Lærerne får opplæring</p> <p>Gjennomføres med ca 20 timer helst over flere uker</p> <p>PBL som metode, med lærer som veileder</p> <p>Ansvarlig for valg og opplæring av gruppeledere</p>
SKOLELEDELSE	<p>Gi støtte og struktur for lærernes gjennomføring</p>	<p>Forankre tiltak på skolen</p> <p>Sende lærere på kurs</p> <p>Støtte lærerne i praktisk og pedagogisk tilrettelegging</p>	<p>Unge & Rus må forankres i ledelsen</p> <p>Pådriver for å få programmet i gang</p> <p>Praktisk og pedagogisk tilrettelegging</p>

3. IVERKSETTING AV FOREBYGGENDE TILTAK I SKOLEN

En del forebyggende skoleprogrammer som gjennomføres i norske skoler kan ikke vise til dokumenterte effekter. Dette kom blant annet frem i den såkalte «Nordahlrapporten» (2006), og særlig rusforebyggende program kom dårlig ut. Også Regionsprosjektet (Baklien et al. 2007) viste at de ulike kommunene og skolene valgte å iverksette program som ikke var anbefalt av Sosial- og helsedirektoratet eller kunne vise til dokumenterte resultater. Samtidig viser flere studier, blant annet Dusenbury et al. (2003), at hvilke effekter et program har må ses i sammenheng med hvordan programmet implementeres på skolene.

Intensjonen med dette kapitlet er å gi et teoretisk innblikk i de prosessene som er sentrale i iverksetting av tiltak på skoler. Iverksettinger foregår i møtet mellom mål og ambisjoner på den ene siden, og den virkelige verdens rammebetingelser på den andre. For forebyggingsprogrammer som skal implementeres i en skolekontekst, finnes det mye litteratur som viser at her er underveisprosessene særlig viktige (Baklien 2008).

I dette kapitlet vil disse underveisprosessene presenteres og belyses. Først ser vi på hvordan prosesser settes i gang ved at beslutning og iverksetting skjer på ulike arenaer, videre introduseres rammefaktorene, strukturbetingelser og aktørbetingelser, før vi til slutt ser på trofasthet mot programmet kontra lokal tilpasning.

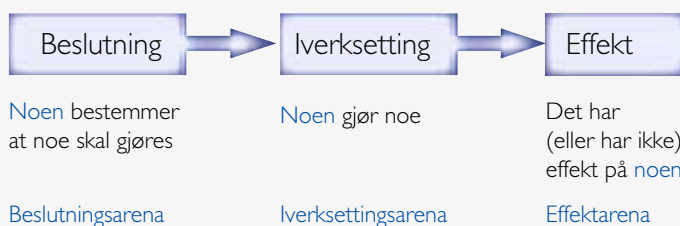
Mye av teksten i dette kapitlet vil basere seg på begreper og modeller presentert i en artikkel av Bergljot Baklien på forebygging.no/skole⁹ (2008).

3.1. Beslutningsarena og iverksettingsarena

Iverksettingsanalysen er opptatt av det som ligger mellom beslutningen om at noe skal gjøres, og den effekten tiltaket eventuelt har. Ofte er det ulike personer som befinner seg på de ulike arenaene, og følgende figur illustrerer dette (i Baklien 2008).

⁹ <http://skole.forebygging.no/side.asp?sideid=437>

Figur 1. Beslutning, iverksetting og effekt.

Både konteksten og aktørenes virkelighetsoppfatninger er ulike på henholdsvis det sentrale nivået som fatter beslutninger og det lokale nivået som skal sette disse beslutningene ut i livet. Det kan også være vanskelig for det sentrale nivået å ta høyde for lokale barrierer som prosjekt og program kan møte ute i den lokale skolehverdagen. Barrierene som oppstår på lokalplanet avhenger av mange ulike forhold og varierer mellom ulike lokale settinger, og er derfor vanskelig å forutse.

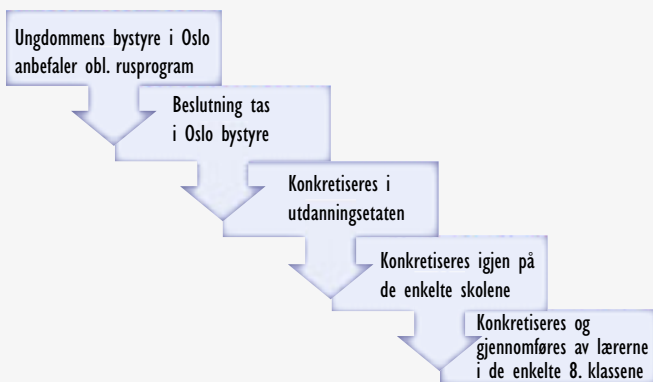
Et eksempel på dette beskrives av Fosse (2000) hvor et program (Samlet Plan) ble utviklet på sentralt nivå, med lite tanke på at det skulle implementeres i en kompleks virkelighet. Denne virkeligheten består av mange aktører som skal samarbeide og fatte ulike beslutninger. I en slik situasjon var det vanskelig å få gjennomført det omfattende programmet. Dette problemet blir i litteraturen om iverksetting beskrevet som en «top-down» tilnærming. Problemene oppstår fordi beslutningstakere på toppen mangler kunnskaper om den praktiske virkeligheten der vedtakene skal iverksettes. En måte å unngå dette problemet på er å velge en såkalt «bottom-up» strategi, hvor prosjektet starter med en behovsanalyse sammen med aktørene lokalt, og de ulike partene sammen deltar videre i problemformuleringer og utarbeidelse av tiltak (Andreasson 2003).

En barriere som kan være vanskelig for beslutningstakerne å forutse er at det allerede finnes tiltak på iverksettingsarenaene som er godt implementert på skolen. Dette vil nok også være tilfelle på skolene i Oslo, noe vi kommer tilbake til senere i rapporten.

3.2. Oversettelsesprosess

Beslutningene som er fattet på sentralt nivå, blir oversatt til handling på lokalt nivå, dvs. på iverksettingsarenaen. Dette kan betraktes som en oversettelsesprosess. Som beskrevet i innledningen var det opprinnelig Ungdommens bystyre som ytret ønske om et felles rusforebyggende program i ungdomsskolene i Oslo. Dette ble så vedtatt i Oslo bystyre, som igjen gir Utdanningsetaten i oppdrag å sette i verk beslutningen og velge tiltak. Neste steg i prosessen er at de enkelte skolene skal iverksette Unge & Rus, og til syvende og sist er det de enkelte teamene og aktørene der som gjennomfører programmet. Dette kan illustreres i følgende figur (hentet fra Baklien 2008):

Figur 2. Iverksettingen av Unge & Rus som oversettelsesprosess.

På de ulike nivåene fra vedtaket i Ungdommens bystyre til den faktiske iverksettingen på klasserommene er det mange ulike aktører som har ulike utgangspunkt for sine handlinger. Fosse (2000) hevder at på beslutningsarenaene vil det være ganske selvsagt hvem som er ansvarlig for iverksettingen, først og fremst de som har det formelle ansvaret. Når man kommer på iverksettingsarenaene vil det ikke alltid være like innlysende hvem de sentrale aktørene i iverksettingen er. Det er ikke alltid sammenfall mellom hvem som har det formelle ansvaret og hvem som faktisk spiller en sentral rolle i iverksettingen.

På samme måte vil også ulike strukturelle faktorer ha betydning for hvordan oversettelsesprosessen mellom de ulike nivåene vil foregå.

3.3. Rammebetingelser

Implementering dreier seg om å ha et bevisst forhold til både aktører og strukturer. Strukturbetingelser i skolen handler for eksempel om ressurser og arbeidsdeling, mens aktørbetingelser kan være kompetanse og holdninger.

Dette betyr at på strukturnivået vil god organisering og etablerte samarbeidsstrukturer representere en positiv faktor som kan drive iverksettingen i riktig retning. En travel hverdag med lite avsatt tid til samarbeid og planlegging av nye prosjekter, kan derimot vanskeliggjøre implementeringen.

På aktørnivået er flinke og kompetente folk med høy legitimitet på skolen en positiv faktor i implementeringsprosessen. Motsatt kan umotiverte og stressede personer gjøre at selv de beste ideer dør på planleggingsstadiet.

Figur 3. Eksempler på rammebetingelser. (Baklien 2008)

STRUKTURER	FØRINGER	BARRIERER
 AKTØRER	God organisering, etablerte samarbeidsstrukturer.	Tungrodd organisasjon, lite tilpasset oppgaven, manglende kommunikasjonskanaler og samarbeidsarenaer.
	Kompetente og entusiastiske folk med høy legitimitet.	Feil folk på feil sted. Manglende kunnskap og kompetanse.

Figuren illustrerer at en implementeringsprosess må bygge på både en aktør-orientering og strukturorientering, og at ulike barrierer og føringer er med på å forme prosessen. Dersom intensjonen med tiltaket er å skape endring, er det aktørene som skal skape endringen. Samtidig gir strukturer aktørene handlingsrom. I en studie av hvordan et tiltak blir iverksatt må vi se på hvordan strukturfaktorene har skapt handlingsrom for aktørene.

Jaycox et al. (2007:327) minner for øvrig om at de skolene som kanskje har det største behovet for forebyggingsprogrammer, også er de som byr på de vanskeligste rammebetingelsene for implementering. Dette er skoler hvor flertallet av elevene har mer enn nok med å klare fagkravene. I en større studie gjennomført av Rinwalt et al. (2004) viste det seg at av nærmere 3000 skoler var det ca 15 % av skolene som fulgte programmene nøye. De skolene som rapporterte flest lokale tilpasninger, var skoler med høy andel minoriteter.

Pedagogene på disse skolene forklarte sine endringer og justeringer ut fra tre forhold:

- Etniske og kulturelle forhold
- Forekomst av ungdomsvold
- Manglende språkferdigheter

(kortet ned programmet for å gjøre det mer overkommelig)

I de neste underkapitlene vil vi gå næyere inn på og gi eksempler på rammebetingelsene både på struktur- og aktørnivå.

3.3.1. Strukturbetingelser

Foran har vi vært inne på at god organisering og etablerte samarbeidsstrukturer kan hjelpe til å drive iverksettingen i riktig retning. I tabell 2 har Baklien (2008) listet opp en del andre faktorer man bør være oppmerksom på, nemlig ressurser, arbeidsdeling, autoritetsfordeling og kommunikasjonsstruktur.

Tabell 2. Strukturelle rammebetingelser.

STRUKTURBETINGELSER	Fremmer	Bremser
Ressurser	Penger og folk: De rette ressursene til rett tid	For lite eller for mye ressurser
Arbeidsdeling	Riktig bruk av personressursene, rett mann på rett plass	Rot, uklar arbeidsdeling. Alle gjør alt eller ingen gjør noe
Autoritetsfordeling	Ryddig ledelse, top-down eller bottom-up	Uklar eller vinglete styring
Kommunikasjonsstruktur	Gode og effektive kommunikasjonskanaler	Manglende eller blokkerte kanaler

Ressurser, som for eksempel penger, tid og mennesker, er ofte den faktoren som blir oppfattet som den viktigste. Det er lett å skyldre på dårlig økonomi og spinkle bevilgninger, dersom en gjennomføring av et tiltak ikke ble den suksessen man forventet. En annen viktig ressurs er tid. Det kan for eksempel være spørsmål om hvor lang tid man har til rådighet for implementeringen. Eksempelvis har skolen elevene inne bare et visst antall timer i løpet av et skoleår, og de timene er i utgangspunktet allerede belagt med fag. Tid er også viktig knyttet til forebyggende tiltak som forutsetter tverrfaglighet og samarbeid mellom lærerne. Sverdrup og Baklien (2002) fant at noen skoler har lite tradisjon for tverrfaglighet og samarbeid, og de enkelte lærerne hegger om sine fag og sine timer. Da kan det bli vanskelig å iverksette et forebyggingsprogram på skolen.

Arbeidsdeling kan være en like viktig strukturbetingelse som tid og penger. Det viser seg at spørsmålet om hvem skal gjøre hva, raskt kan føre til problemer. Sverdrup og Baklien (2002) viser at i forebyggende tiltak i skolen, kan det være spørsmål om arbeidsdelingen og rollefordeling mellom ulike faglærere, og mellom lærerne og for eksempel helsesøster.

Autoritetsforhold dreier seg om hvem som har makt og myndighet til å treffe beslutninger og gjennomføre tiltak, og er en annen side av arbeidsdelingen. For skolen som forebyggingsarena er det viktig hvem som tar beslutningene, både om at man skal bruke tid på forebygging, hvilke programmer eller intervensjoner man skal bruke, og hvordan den skal gjennomføres. Lilja et al. (2004) viser til at om de aktørene som skal gjennomføre et tiltak får være med å bestemme, vil det skape et bedre eierforhold til det som skal iverksettes.

Kommunikasjonsstrukturen gir forutsetninger for tiltakets og iverksettingens legitimitet, samtidig som legitimiteten gir grunnlaget for god kommunikasjon. En problemstilling hentet fra Sverdrup og Baklien (2002) går ut på at om rektor får inn en invitasjon til å sette i gang et forebyggingstiltak, og han/hun selv føler at dette ikke skal bestemmes på rektornivå, hvordan blir det da kommunisert videre til skolens lærere? Blir brosjyrene lagt i lærernes posthyller, blir de lagt ut på lærerrommet, blir det tatt opp på møte? Eller blir det ikke viderekommunisert i det hele tatt?

Den samme undersøkelsen viste også at skolens kontekst var viktig. På en skole i Oslo som hadde stor andel av fremmedspråklige elever, ble det diskutert om man skulle ta opp tema spiseforstyrrelser og hvordan dette eventuelt skulle gjøres. Lærerne mente at dette var et tema man ikke snakket om hjemme i innvandrerfamilier. På en annen skole, på motsatt kant av byen, hadde elevene en helt annen bakgrunn, og andre problemer. Der kom elevene fra hjem med slanke, unge og vellykkede mødre med meget høye ambisjoner for sine barn. I en slik kontekst opplevdes det helt naturlig å bruke tid på et slikt tema (Sverdrup og Baklien 2002:84).

3.3.2. Aktørbetingelser

Aktørbetingelser eller personbetingelser henger naturlig nok sammen med de strukturelle forholdene. Det er aktørene som er iverksettere og som er målgruppe for tiltakene, men som tidligere beskrevet, er samtidig strukturbetingelser med på å sette rammer for aktørenes utøvelse. Fosse (2000) beskriver i sin studie at det foregikk en læringsprosess over tid der aktørenes oppslutning om prosjektene økte. Dette skjedde ut fra aktørenes egne ståsteder. Læringen tok utgangspunkt i aktørenes egne erfaringer og ble tilpasset den lokale konteksten.

På samme måte som for strukturbetingelsene, har Baklien (2008) utarbeidet en tabell som viser rammebetingelser knyttet til aktørene.

Tabell 3. Rammebetingelser knyttet til aktører.

AKTØRBETINGELSER	Fremmer	Bremser
Holdninger	Positive og samsvarende holdninger til hverandre og til problemet som skal løses	Motstridende og/eller negative holdninger
Interesser	Interesse for temaet. Samsvarende interesser gjør at aktørene drar i samme retning	Interessekonflikter får aktørene til å motarbeide hverandre, iverksettingen blir et minefelt
Kunnskap og kompetanse	Aktørene har relevant kunnskap både om temaet og om metodene som skal brukes	Mangel på kunnskap og kompetanse – Kan også føre til mangel på legitimitet

Hvilke holdninger de ulike personene som skal implementere et tiltak på en skole har til hverandre og intensjonene med tiltaket er av stor betydning. Der- som det for eksempel er et rusforebyggende tiltak som skal gjennomføres, vil kanskje en lærer som er avholdende fra alkohol ha en annen holdning enn en lærer som først og fremst ser de positive sidene ved alkoholbruk. Kanskje vil avholdslæreren motsette seg at den liberale læreren skal drive denne type forebygging, og omvendt.

Enkeltaktørers interesser er også en viktig faktor for hvordan iverksettingen foregår. Om enkeltpersonene er interessert i tema, og dette er en felles interesse blant kollegiet, vil et tiltak ha gode forutsetninger. Videre kan også omfattende tiltak føre til at aktører ønsker å markere seg på grunn av karrieremes- sige eller politiske ambisjoner.

Kunnskap og kompetanse er også sentrale aktørbetingelser. Det har vært en tendens i norsk skole at lærere inviterer inn politiet eller eksnarkomane i for- bindelse med rusforebyggende prosjekt. Dette henger antakelig sammen med opplevelse av at de selv ikke har god nok kunnskap om fagfeltet. Deltar for eksempel lærere på kurs i forbindelse med et forebyggingsprogram, vil denne nyervervede kompetansen ha betydning i gjennomføringen av tiltaket.

Det kan se ut til at effekten av tiltak er størst der lærerne er motivert og inves- terer i programmet. Baklien (2008) trekker frem fire trekk ved lærerne ser ut til å være viktige:

- Deres oppfatninger og holdninger
- Deres personlige erfaringer
- Deres involvering i programmet
- Hvor mye de investerer i å sette seg inn i programmet på forhånd

Når vi snakker om aktørbetingelser kommer vi heller ikke utenom begrepet ild- sjel. Arnesen et al. (2006:63) definerer ildsjeler som personer med en formell

eller uformell lederposisjon ved skolen og som har tilstrekkelig legitimitet til å engasjere sine kolleger. I en undersøkelse av Vær røykFri, viste det seg at en gruppe lærere var spesielt motivert for tobakksforebyggende arbeid, og med sin entusiasme ønsket de å fortsette med programmet også etter endt forsøksperiode (Lund et al. 2002:412). Dette er et godt eksempel på at ildsjeler kan være viktige bidragsytere for at et tiltak blir forankret på skoler.

3.4. Trofasthet kontra lokal tilpasning

Når program og tiltak møter den sosiale virkeligheten der det skal iverksettes, må det konkurrere med andre krav og andre faktorer. Dermed blir det veldig fort til at man plukker fra programmet ut fra hva man mener passer i akkurat den lokale sammenheng, og ut i fra hva man synes at man har tid og kapasitet til. Flere studier viser at det hører til sjeldenhetene at den implementeringen som skjer i skolen, samsvarer med programskapernes intensjoner (Dusenbury et al. 2003; Wandersman og Florin 2003; Ringwalt et al. 2004). De fleste studier kan tyde på at lokale tilpasninger kan være en styrke. Men de fleste studier konkluderer med at manglende samsvar svekker og vanner ut programmene (op.cit.).

Det vil altså ofte være en motsetning mellom det vi kan kalle programsamsvar, og det som ofte oppleves som en nødvendig tilpasning av programmet til lokale forhold. Denne balansegangen er vanskelig, og ofte vil det være opp til den enkelte lærer å finne ut hvordan dette skal løses.

Dusenbury et al. (2003) har gjennomført en metaanalyse av implementering av rusmiddelforebyggende skoleprogrammer over en 25-års periode. De oppsummerer med å trekke ut fire faktorer som ser ut til å ha betydning for i hvilken grad forebyggingsprogrammene iverksettes i samsvar med oppskriften; kursing av lærere, egenskaper ved forebyggingsprogrammet, egenskaper ved lærerne og skolens organisasjonskultur.

Iverksettingsanalyser viser at uansett hvor detaljerte og gode manualer og oppskrifter som følger med programmet, går det best når lærere eller de som skal gjennomføre det først får intensiv kursing i programmet (Fauchald 2004; Gravrok 2004; Mihalic et al. 2008). Lærere som har fått opplæring ser ut til å være mer trofaste mot forebyggingsprogrammets prinsipper og premisser.

Som nevnt tidligere i kapittel 2.3 har de ulike programmene ulik grad av struktur og manualer, og i program som følger en fast struktur, såkalte manualbaserte program, vil det være mer naturlig med en større grad av program-

lojalitet enn program med noe løsere struktur (Tveit og Arnesen 2007). I tillegg vil programmets kompleksitet ha betydning. Dersom noen elementer er mer krevende å iverksette enn andre, har de en tendens til å utelates.

Egenskaper ved aktørene har vi tidligere vært inne på, eksempelvis holdninger og interesser. Det kan også være spørsmål om lærernes kunnskaper og holdninger rundt spesielle tilnærminger som programmet bygger på, for eksempel interaktive metoder.

Også egenskaper ved skolens organisasjonskultur har vi vært inne på tidligere. Dusenbury et al. (2003) nevner blant annet barrierer som tid, penger og andre ressurser.

3.5. Oppsummering

Implementeringsanalyse dreier seg om hvorvidt et tiltak eller program som har vist seg virkningsfullt i en sammenheng, vil være like virkningsfullt når det gjennomføres av noen andre, i en annen sammenheng. I iverksettingsteorien har det vært et generelt funn at det ikke er uvanlig at tiltak ikke realiseres i tråd med forutsetningene (Fosse 2000, Dusenbury et al. 2003; Ringwalt et al. 2004).

Det er av betydning hvem som tar beslutningen om at et tiltak skal iverksettes. I de tilfeller hvor beslutningsarenaen og iverksettingsarenaen er ulik, kan det ha betydning for aktørens motivasjon for å iverksette tiltaket. Beslutningene som er fattet på sentralt nivå, blir omsatt til handling på lokalt nivå, dvs. på iverksettingsarenaen. Dette innebærer en oversettelsesprosess. I denne prosessen vil det kunne skje endringer og misforståelser som har betydning for hvordan tiltak iverksettes.

Hvordan iverksettingen går, vil i høy grad også være avhengig av de rammebetingelsene som dominerer konteksten. Rammebetingelsene som er drøftet tidligere i dette kapitlet, kan deles inn i strukturbetingelser og aktørbetingelser.

Det er aktørene som aktivt skal iverksette og gjennomføre tiltak i skolen, men det er strukturbetingelsene som gir aktørene handlingsrom.

4. METODE

Denne studien er en prosessevaluering av hvordan Unge & Rus ble iverksatt og gjennomført i 8. klasse på ungdomsskolene i Oslo skoleåret 2006/2007. Data i denne studien er innhentet fra aktørene som er knyttet til 8. trinn på ungdomsskolene i Oslo, altså skolens ledelse, lærere, elever og foresatte.

Dahler-Larsen og Krogstrup gir følgende beskrivelse av hva prosessevaluering innebærer:

Process evaluation, der fokuserer på, hvordan innsatsens forskjellige elementer passer sammen, hvordan resultatene frembringes, hvorfor der sker endringer i programmets aktiviteter, og hvorfor der opnås resultater på nogle områder, men ikke på andre. Uformelle prosesser og utilsigtede konsekvenser er i søgelyset (2001:180).

For å innhente empiri om denne prosessen, fra Unge & Rus ble presentert for skolene til programmet var ferdig gjennomført, var vi ute etter informasjon på to plan. For det første ønsket vi å hente inn aktørenes subjektive fortellinger om hva som hadde skjedd, samtidig som vi også ønsket å registrere hva som objektivt skjedde gjennom hele prosessen. Resultatet av dette er at empirien som presenteres i denne rapporten er innhentet kvalitativt ved observasjon av gjennomføring av Unge & Rus, samt gruppeintervju med utvalgte elever og lærere på fire skoler. I tillegg har dokumentanalyse og uformelle og formelle samtaler med ulike aktører på skolene og skolens samarbeidspartnere bidratt til nyttig informasjon.

Samtidig var det viktig å innhente mest mulig informasjon, fra flest mulige aktører, ved så mange skoler i Oslo som mulig, for å belyse eventuelle kontekstuelle ulikheter i implementeringen, og dermed ble også kvantitativ tilnærming nødvendig. Kvantitative data er innhentet ved å sende ut spørreskjema til ulike aktører (både lærere og rektorer) ved alle ungdomsskolene i Oslo. I tillegg ble det sendt ut spørreskjema til alle foresatte på de 4 utvalgte skolene.

Under punkt 4.1. vil de ulike datainnsamlingsmetodene bli mer detaljert presentert, før det settes fokus på utvalgskriteriene og utvalget. Videre beskrives hvordan data blir bearbeidet og presentert i denne rapporten. Denne undersøkelsen er en intern evaluering, og til slutt i kapitlet vil ulike positive og negative konsekvenser av dette bli drøftet.

4.1. Datakilder

I denne undersøkelsen benyttes flere ulike datakilder som supplerer hverandre og gir svar på undersøkelsens problemstillinger. Observasjon, elev- og lærerintervju, ulike spørreskjema og andre data belyser de ulike aktørenes opplevelse av de ulike fasene i prosessen fra Unge & Rus ble presentert til endt gjennomføring. I tillegg er alle datakildene med på å beskrive på hvilken måte skolenes kontekst har betydning for iverksetting og gjennomføring.

I presentasjonen av data har de ulike kildene blitt sett i sammenheng og utfyllt hverandre, slik at problemstillingene har blitt belyst på en mest mulig helhetlig måte. Det er summen av alle kildene som besvarer de ulike delene av problemstillingene, og der det ikke er samsvar mellom ulike kilder, blir dette belyst og drøftet.

4.1.1. Spørreskjema

I forbindelse med denne prosessevalueringen av Unge & Rus i Oslo er det blitt utarbeidet, og sendt ut fire spørreskjema til ulike grupper informanter¹⁰. Disse skjemaene består av både åpne og prestrukturerte svar, såkalte semistrukturerte spørreskjema (Johannesen et al. 2006).

Det første spørreskjema ble delt ut til alle deltakerne på arbeidssminaret i Unge & Rus på slutten av kursdagen (vedlegg 1). Opprinnelig var det beregnet ca 250 deltakere, men det endelige deltakertallet ble 195 personer. I tillegg til representanter fra skolene (lærere, sosiallærere og rektorer), deltok også 11 SaLTo-koordinatorer, 7 representanter fra ulike politidistrikt i Oslo og en fagkonsulent fra UDE. Spørreskjema ble delt ut til samtlige deltakere, og totalt 119 besvarte dem, det vil si en svarprosent på ca 61 %. Resultater fra denne spørreundersøkelsen blir mer utfyllende beskrevet i kapittel 5. Dette spørreskjemaet gir først og fremst data om lærernes mottakelse og vurdering av Unge & Rus, men det var også et spørsmål om hvordan lærerne trodde at elevene ville ta i mot programmet.

Det andre spørreskjema ble sendt ut til alle foresatte på 8. trinn på de fire utvalgte skolene (vedlegg 2), og belyser først og fremst de foresattes mottakelse, gjennomføring og vurdering av tiltaket. Flere av de foresatte på disse skolene har ikke norsk som morsmål, og derfor ble spørreskjema også oversatt til syv andre språk (hindu, urdu, arabisk, tyrkisk, somalisk, vietnamesisk og engelsk), slik at alle foresatte kunne få sagt sin mening. Foreldrene fikk spørreskjema enten på e-post gjennom klassekontaktene, eller ble sendt hjem i papirutgave med svarkonvolutt med elevene. Svarprosenten fra de fire foreldregruppene varierte fra 23 % til 59 %, med en gjennomsnittlig svarprosent på ca 42 %. Resultater fra denne spørreundersøkelsen er i hovedsak presentert i kapittel 7.

¹⁰ Se vedlegg 1-4

Etter endt skoleår (2006/2007) ble det sendt ut et spørreskjema til lærere og sosiallærere på 8. trinn ved alle ungdomsskolene i Oslo (vedlegg 3). På forhånd hadde vi vært i kontakt med skolene for å få e-postadressene til de personene som hadde vært mest involvert i iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus. Det ble sendt ut totalt 144 e-poster til lærere og sosiallærere fordelt på 50 ungdomsskoler, hvorav 30 personer responderte. Dette gir en svarprosent på ca 21 %. De 30 respondentene kom fra 21 ulike ungdomsskoler i Oslo, så til tross for den lave svarprosenten, mener vi at vi likevel får et bilde av hvordan Unge & Rus har blitt implementert på nesten halvparten av skolene i Oslo. Det er dette spørreskjemaet som gir flest beskrivelser av alle aktørenes rolle i iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus. Resultater fra denne undersøkelsen kommer frem i kapittel 5-7.

Det siste spørreskjema gikk ut til rektorene på ungdomsskolene i Oslo (vedlegg 4). På dette skjema responderte 17 rektorer, noe som gir en svarprosent på ca 34 %. Dette spørreskjema gir først og fremst empiri om skoleledelsens deltakelse, men også lærernes gjennomføring er et tema i undersøkelsen. Disse dataene blir i hovedsak presentert i kapittel 5.

Med unntak av spørreskjema som ble besvart på arbeidsseminaret er svarprosenten lav. Dette er et problem knyttet til dataenes pålitelighet. Likevel brukes resultatene fra alle spørreundersøkelsene, da de hele tiden har blitt sett i sammenheng med de andre datakildene som er benyttet. Det at svarprosenten har vært lav på noen av spørreundersøkelsene har også bidratt til at de andre datakildene har blitt mer vektlagt.

4.1.2. Observasjon

Going into the field means having direct and personal contact with people under study in their own environments (Patton 2002:48).

«Field» i denne undersøkelsen var de fire utvalgte skolene, hvor det ble etablert direkte og personlig kontakt med skolenes ledelse, lærere, elever og foreldre. Observasjonen startet på arbeidsseminaret for lærerne i september 2006. Det var der vi for første gang møtte noen av aktørene på de fire utvalgte skolene, i tillegg til lærere og ledelse fra alle ungdomsskolene i Oslo. I ettertid har vi på de utvalgte skolene deltatt som observatør på et par planleggingsmøter, gruppelederopplæring, gjennomføring i alle klassene og på foreldremøtene. Der vi ikke hadde anledning til å være til stede på planleggingsmøter og foreldremøter, har vi fått tilgang på referater fra møtene.

På de fire skolene har vi inntatt rollen som tilstedeværende observatør. Dette innebærer at forskeren i liten grad deltar i den ordinære samhandlingen mellom deltakerne i feltet som studeres. Forskeren engasjerer seg gjennom samtaler og intervjuer, men ikke som deltaker. Som Johannesen et al. (2006)

beskriver denne rollen: *Han eller hun er en interessert og engasjert utenforstående* (s.127).

Når man går inn som observatør må det gjøres valg for å avgrense settingen og hvilke aktører som skal observeres. Videre må det avgrenses antall og typer hendelser som skal observeres. På de fire skolene hadde vi et valg om å følge en klasse på hver skole, eller prøve å få med oss flest mulig inntrykk fra flere klasser. Det siste ble valgt for å få en størst mulig generell oversikt over gjennomføringen av Unge & Rus på skolene. Vi deltok også som observatører på alle foreldremøtene som ble arrangert klassevis.

Når man kommer inn som observatør kan det tenkes at man blir oppfattet som en representant fra programeier. Dette kan påvirke de enkelte aktørenes atferd. At observatør ble oppfattet som representant for programeier viste seg tydelig ved at elevene ved et par av skolene ved flere anledninger sa «*hun ungeogrusedama*». På den andre siden var vårt inntrykk at aktørenes atferd var ulik i forhold til vår tilstedeværelse. Skoleledelsen var forholdsvis reservert og formell, lærerne og de foresatte slappet mer av etter som de ble vant til å ha en fremmed tilstede, og elevene så ikke ut til å bry seg noe særlig om at de ble observert.

På arbeidsseminaret i Unge & Rus for ungdomsskolene i Oslo, som ble arrangert høsten 2006, var vi også til stede som observatører. Gjennom de tre kursdagene lyttet, så, pratet vi uformelt og «kjente på stemningen» som var i lokallet for å få et inntrykk av kursdeltakernes motivasjon og holdninger til å implementere Unge & Rus på sin skole. For å bekrefte, eventuelt å avkrefte observasjonene våre, bad vi arrangørene (UDE og RKS) og foredragsholderne skrive ned sine inntrykk av de tre kursdagene. Disse tilbakemeldingene inngår også som en del av empirien knyttet til denne evalueringen. Tanker og observasjoner knyttet til arbeidsseminarene i Unge & Rus var også tema på gruppeintervjuene med lærerne på de fire utvalgte skolene.

4.1.3. Intervju

Karakteristisk for både observasjon og intervju er at forskeren etablerer en direkte kontakt med de personene som studeres. Relasjoner som utvikles mellom forskeren og informanten er viktig for det materialet forskeren får. Når innsamlingen av data foregår ved åpen interaksjon mellom forskeren og informanten, er forskerens nærhet og sensitivitet i forhold til informanten viktig. Forskeren bruker seg selv som et middel for å få informasjon (Thagaard 1998).

I denne undersøkelsen har det blitt gjennomført tre former for intervju for å samle informasjon om hemmende og fremmende faktorer knyttet til iverksetting og gjennomføring av Unge & Rus. På de fire skolene har det for det første blitt gjennomført egne gruppeintervju med utvalgte lærere og

for det andre gruppeintervju med utvalgte elever. Hvordan disse ble valgt ut, kommer vi tilbake til i kapittel 4.2. Årsakene til at vi valgte gruppeintervju var flere. For det første ville det tatt veldig mye tid å intervju informantene en og en, og for det andre ville det være stimulerende for både intervjuer og informantene å få en samtale hvor de kunne utfylle hverandre, drøfte relevante tema og sammen belyse viktige sider av interesse for prosjektet. Fontana og Frey (1994) hevder at gruppeintervjuer ofte produserer mer kunnskap og refleksjon enn intervjuer med enkeltpersoner. At flere deltar vil også styrke påliteligheten av den informasjonen som kommer frem.

Disse gruppeintervjuene er delvis strukturerte fordi vi på forhånd hadde forberedt en rekke spørsmål som vi ønsket å stille. Samtidig var intervjuer åpen og lydhør i forhold til å utvikle nye, relevante spørsmål underveis i samtalene. Informantene fikk også mulighet til å utdype temaer de følte behov for å snakke om.

Totalt ble det altså gjennomført 8 gruppeintervjuer, hvor alle fant sted i skolens lokaler. De fire elevintervjuene varte fra 16-30 minutter og bestod av 4-6 informanter. Lærerintervjuene var mer omfattende og varte fra 1-1,5 time hvor deltakelsen varierte fra 2-6 personer.

Alle informantene skrev under en samtykkeerklæring i forkant av intervjuene, og intervjuene ble tatt opp på bånd og senere transkribert.

Den tredje formen for intervju som ble foretatt var to informanter fra RKS om prosessen og tiden fra vedtaket i Bystyret ble gjort i oktober 2005, og frem til arbeidsseminaret for lærerne i september 2006. Til dette intervjuet var det ikke på forhånd utarbeidet en intervjuguide, men intervjuet forløp som en samtale knyttet til de ulike tidsfasene i prosessen. Dette intervjuet varte i ca 45 minutter.

4.1.4. Andre datakilder

I tillegg til de overnevnte data har vi fått tilgang på brev, e-post og referater som tar for seg tiden fra forslag om et obligatorisk rusforebyggende program ble fremmet i Ungdommens bystyre høsten 2005 til arbeidsseminaret for lærerne ble arrangert september 2006. Bidragsytere til disse dokumentene har vært personer som arbeider i RKS og UDE.

Det ble også produsert en del dokumenter på de fire utvalgte skolene i løpet av skoleåret 2006/2007 som er blitt en del av datamaterialet. Dette er eksempelvis planleggingspapirer, informasjonsmateriell knyttet til Unge & Rus, referater fra møter, egne skriftlige evalueringer og logg fra noen gruppeledere.

I hver av de 15 bydelene i Oslo er det ansatt en egen SaLTo-koordinator. Disse koordinatorene har vært mer eller mindre involvert i iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus på skolene i Oslo. For å få en oversikt over

hvilke skoler som har benyttet seg av SaLTo-koordinatorene, ble det sendt ut fire spørsmål som gikk på om de hadde vært involvert, på hvilken måte, om de visste om andre rusforebyggende tiltak som har blitt gjennomført på skolene og hva de mente er suksesskriterier i implementeringen av Unge & Rus. Det var 8 av 15 SaLTo-koordinatorer som ga tilbakemelding.

4.2. Utvalg

Formålet med studien er å utvikle en mest mulig helhetlig forståelse av hvilke faktorer som påvirker iverksetting og gjennomføring av et rusforebyggende program i skolen. Med dette som bakteppe var utfordringen å finne et hensiktsmessig utvalg som kunne bidra til å sette fokus på disse faktorene.

Som tidligere nevnt var alle ungdomsskolene i Oslo med sine aktører målgruppa for denne studien, og det var dermed nødvendig å gjøre et utvalg for å få et nærmere innblikk i prosessen fra iverksetting til gjennomføring av Unge & Rus. I denne studien har vi benyttet strategiske utvalg, det vil si at informantene velges ut på en måte som er hensiktsmessig i forhold til å få svar på undersøkelsens forskningsspørsmål (Thagaard 1998).

I samarbeid med Utdanningsetaten i Oslo ble fire skoler strategisk valgt ut på bakgrunn av beliggenhet i Oslo og andel fremmedspråklige elever, altså skoler med ulik kontekst. Selv om disse skolene var ulike, var det også viktig at utvalget til sammen skulle gi et mest mulig representativt bilde av ungdomsskolene i Oslo.

SKOLE A ble valgt ut som en 1-10 skole som representerer «den gjennomsnittlige Osloskolen» med ca 600 elever og 4 paralleller på 8. trinn. I Oslo har Unge & Rus vært prøvd ut i utvalgte skoler de siste årene, og Skole A har vært en av disse pilotskolene. De har dermed gjennomført Unge & Rus tidligere. Gjennom observasjon og intervju fulgte vi alle 8. klassene. Alle kontaktlærerne på trinnet og sosiallærer deltok på gruppeintervjuet i etterkant av gjennomføring, og en elev fra alle klassene ble tilfeldig valgt ut ved hjelp av loddtrekning blant de som ønsket å delta på elevintervjuet.

SKOLE B er en 8-10 skole som ble valgt ut som østkanskole, med ca 300 elever, og 3 paralleller på 8. trinn. På samme måte som skole A ble det observert i alle klassene under gjennomføringen av Unge & Rus, og de fire kontaktlærere på 8. trinn var alle informanter under lærerintervjuet. To elever fra hver klasse, til sammen tre gutter og tre jenter fra 8. trinn, ble tilfeldig valgt ut ved hjelp av loddtrekning blant de som ønsket å delta på elevintervjuet.

SKOLE C er en 8-10 skole med nesten 600 elever. Skolen ligger på vestkanten i Oslo, og har 7 paralleller på 8. trinn. På arbeidsseminaret i Unge & Rus på starten av skoleåret var sosiallærer og to kontaktlærere til stede. Det var disse tre som senere planla og iverksatte Unge & Rus på skolen. De tre ble dermed naturlige å ha med som informanter til gruppeintervjuet, og i tillegg ble en annen kontaktlærer som hadde vært mye involvert i gjennomføringen også med. På elevintervjuet deltok 3 gutter og 2 jenter som ble valgt ut fra ulike kriterier, noen ved hjelp av loddtrekning mens andre ble valgt ut på bakgrunn av observasjoner som var blitt gjort.

SKOLE D ble valgt ut på grunn av sin høye andel fremmedspråklige elever, og ligger øst i Oslo. Dette er en 8-10 skole, med ca 450 elever, og 5 paralleller på 8. trinn. Observasjon foregikk i fire klasser i løpet av den uka Unge & Rus ble gjennomført, og en elev fra hver av de fire klassene ble valgt ut til å delta på elevintervjuet. De fire elevene (2 gutter og 2 jenter) ble valgt ut fordi lærerne eller observatør mente at de ville kunne bidra med nyttig informasjon om gjennomføringen. Til lærerintervjuet stilte de to teamlederne for 8. trinn som begge hadde vært hovedansvarlige for implementering av Unge & Rus på skolen. De hadde i forkant hatt evaluering internt på teamene, slik at også de andre lærernes stemme ble hørt.

På de fire skolene ble spørreskjema sendt ut til alle foresatte på 8. trinn.

4.3. Bearbeiding og presentasjon av data

Utfordringen i kvalitative forskningsopplegg er å få noe fornuftig ut av en stor mengde ustrukturerte data, redusere informasjonsmengden slik at den blir håndterlig å jobbe med, identifisere mønstre og lage et rammeverk for å formidle innholdet (Johannesen et al. 2006).

Observasjonsnotater, elev- og lærerintervju og resultater fra spørreskjema til de foresatte utgjør et stort datamateriale som er innhentet fra de fire utvalgte skolene, og i bearbeidingen og presentasjonen av empirien er det gjort et utvalg som vi mener kan gi et realistisk bilde av hvordan implementeringen av Unge & Rus gikk på skolene. Troverdighet til de bearbeidede dataene kan styrkes ved å tilbakeføre resultatene til informantene for å få bekreftet resultatene. Aktørene på de fire utvalgte skolene har fått lest gjennom beskrivelsene og gitt tilbakemelding på eventuelle feil eller misforståelser som er oppstått i bearbeidingsfasen.

Svarprosenten på de fire ulike spørreskjemaene er lav, og derfor har vi valgt å tolke resultatene med forsiktighet. Samtidig er det en fordel for undersøkelsen at ulike metoder for datainnsamling er benyttet, slik at tendensene i spørreundersøkelsene kan støttes opp eller korrigeres av data fra andre kilder.

Datamaterialet blir presentert i tre deler, tilsvarende kapittel 5-7 i denne rapporten. De tre kapitlene er bygd opp etter samme struktur, med at det først siteres fra implementeringsstrategiene i Unge & Rus, videre beskrives empiri, deretter drøftes empirien opp mot annen teori, før det kommer en oppsummering til slutt.

I presentasjonen av empirien vil alle data beskrevet overfor bli sett under ett, og data fra kildene vil bli brukt der det er mest hensiktsmessig. I forbindelse med påstander eller presentasjon av empiri blir det henvisning til hvor de kommer fra (eks. observasjonsnotater), og når det refereres til sitater vil personene bli referert til som person A, B osv.

I presentasjonen av data fra spørreundersøkelsene er det i noen tilfeller brukt antall og andre steder prosent. Som tidligere nevnt er svarprosenten lav på noen av undersøkelsene, men i de tilfellene hvor vi har funnet det hensiktsmessig er prosent likevel brukt.

4.4. Intern evaluering

Evaluering kan enten gjennomføres internt, dvs. av personer som er en del av den organisasjonen som står for selve tiltaket, eller evalueringen kan gjennomføres eksternt, for eksempel av forskere fra et forskningsinstitutt. Denne undersøkelsen er en intern evaluering, noe som både kan være positivt og negativt for undersøkelsens troverdighet.

En fordel ved intern evaluering kan være bedre tilgang til opplysninger fra programmedarbeidere og en mer detaljert kjennskap til selve programmet. Et tradisjonelt beskrevet problem i forbindelse med intern evaluering er muligheten for manglende objektivitet – både på grunn av personenes avhengighet til organisasjonen og på grunn av personlige forhold til programmedarbeidere (Holth 2003)

Gjennom hele evalueringsprosessen har vi vært bevisst svakhetene ved en intern evaluering og forsøkt å forholde oss til dem på ulike vis. En fordel var at prosjektleder for evalueringen ble ansatt ved NNK-Rus for å gjennomføre

prosessevalueringen i Oslo, og hadde dermed ingen historie eller kjennskap til Unge & Rus fra før. En annen styrke for undersøkelsens pålitelighet er at en ekstern veileder har vært benyttet i forbindelse med rapportskrivningen, noe som har bidratt til en kritisk vurdering av alle fasene i evalueringsprosjektet. Veilederen har sørget for at rapporten i størst mulig grad presenteres i en nøytral tone, noe som kan være et problem ved intern evaluering, da eierne av programmet ofte kan insistere på at rapporten skal være skrevet i en positiv og entusiastisk tone (Hunt & Mackenzie 1997). Selv om andre representanter fra NNK-Rus har vært holdt informert, og hatt mulighet til å komme med innspill, har de ikke direkte påvirket resultatene i undersøkelsen.

En intern evaluering kan innebære problemer med habilitet og troverdighet, men årsaken til det er ikke at interessentenes behov for kunnskap ikke både er rimelige og legitime.

I en evaluering av et forebyggingsprogram for skolen, vil de viktigste interessentene være disse¹¹:

- Lærere og skoleledelse på skolene som gjennomfører programmet. En evaluering vil være intern i forhold til disse hvis for eksempel en av lærerne som gjennomfører programmet i sin klasse, også får ansvaret for evalueringen.
- De som har fattet beslutningen om implementeringen av programmet. Hvis vi tenker oss at utdanningsetaten i kommunen beslutter at et bestemt program skal gjennomføres ved kommunens skoler, vil evalueringen bli intern dersom en av de ansatte i denne etaten også skal evaluere programmet.
- Programskapere og programeiere. Det er relativt vanlig at de som utvikler et forebyggingsprogram også evaluerer det. I Norge er dette for eksempel tilfellet med mye brukte skoleintervensjoner som Olweus' program mot mobbing, og tilfelle for denne studien.

Vi vil kalle det en intern evaluering når evaluatøren er knyttet til en eller flere av disse interessentene. Men som tabellen nedenfor viser, vil konsekvensene bli noe forskjellig både ut fra hvilken interessent man er knyttet til, og ut fra hva slags evaluering det er snakk om. Det er også viktig å få fram at i forhold til en effektevaluering vil problemet med intern evaluering være størst, fordi der vil det være fare for at interessenter bare ønsker seg positive resultater. I en prosessevaluering er det annerledes. Der vil interessentene ønske BÅDE ris og ros.

Tabell 4: Interessentenes ønsker ved intern evaluering.

Interessentenes ønsker for evalueringen			
Interessenter	Effektevaluering	Prosessevaluering - positiv	Prosessevaluering - kritisk
IVERKSETTERE (lærere og skoleledelse)	Ønsker effekt, bekreftelse på at det vi gjorde var lurt	Ønsker bekreftelse på at vi gjorde dette best mulig	Ønsker kunnskap om hva kan vi gjøre bedre neste gang
BESLUTNINGSTAKERE (bystyret, utd. etaten etc.)	Ønsker effekt, bekreftelse på at det vi besluttet var lurt	Ønsker at beslutningen ble fulgt opp best mulig blant iverksetterne	Ønsker tilbakemelding på om beslutningen burde vært formulert annerledes
PROGRAMSKAPERE og programeiere	Ønsker effekt, bekreftelse på at vårt program er bra, gjerne noe som kan brukes i markedsføringen av programmet.	Ønsker sitater fra entusiastiske elever, foreldre og lærere som kan brukes for eksempel i markedsføring av programmet.	Ønsker å videreutvikle og forbedre programmet, på hvilke punkter bør det bli bedre, er den noen elementer som fungerer dårlig ute på skolene?

Om vi betrakter evalueringsstudien av implementeringen av Unge & Rus i Oslo opp mot de ulike kategoriene presentert i tabell 4, havner denne evalueringen i nederste rute til høyre. Interessentene er programeierne, og prosessevalueringen er kritisk, da en av intensjonene med å sette i verk denne studien, var å videreutvikle og forbedre programmet.

5. I FORKANT AV GJENNOMFØRING

Når et nytt tiltak skal iverksettes og gjennomføres på en skole, stiller det store krav, både til de enkelte aktørene og skolen som organisasjon. Det er viktig i den forberedende fasen å definere behov og vurdere de organisatoriske forutsetningene. Slike organisatoriske forutsetninger handler om å sikre tilslutning fra lærere, ha en aktiv skoleledelse og vurdere muligheten for å forankre tiltaket i skolens planer og målsettinger. I tillegg er det nødvendig å tildele nødvendige ressurser for å støtte opp om implementeringen (Bogsnes Larsen et al. 2006).

Dette høres bra ut i teorien, men hvordan er det ute i den reelle skolehverdagen? Er skoleledelsen en pådriver og støttespiller? Blir tiltaket forankret i skolens planer? Blir lærerne motiverte og engasjerte for å sette i gang et såpass omfattende tiltak som Unge & Rus? Og vil skolens ledelse legge forholdene til rette for samarbeid og tid til planlegging? Det er noen av spørsmålene som vi prøver å gi svar på i dette kapitlet.

Først rettes fokus på forankring i skoleledelse og planer, før data fra arbeidsseminaret som ble arrangert i Oslo for alle lærerne på 8. trinn presenteres. Drøftingen baserer seg på et spørreskjema utdelt på arbeidsseminaret, observasjoner og tilbakemeldinger i intervjuene av lærerne på de fire utvalgte skolene. Ut fra empirien ble informasjon, motivasjon, holdninger og kompetanse sentrale tema å fokusere på.

Videre blir planleggingsarbeidet på de fire utvalgte skolene presentert. Deretter rettes søkelyset på hvilke samarbeidspartnere som har vært involvert i iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus på ungdomsskolene i Oslo skoleåret 2006/2007.

5.1. Forankring i skoleledelse og planer

Skoler som skal iverksette omfattende forebyggende tiltak må bruke tid og krefter på å forankre satsningen både i ledelsen og blant de ansatte. En positiv rektor, god kommunikasjon mellom skoleledelsen og de ansatte, tilrettelegging og støtte fra ledelsen, samt at tiltaket forankres i skolens planer er faktorer som fremheves som positivt i forskning, blant annet av Dusenbury et al. (2003).

Studier viser at implementering av programmer og tiltak har størst forutsetning for å lykkes dersom de støttes og oppmuntres av ledelsen (Hetland og Aarø 2005; Nordahl et al. 2006; Olweus 2007). I en undersøkelse knyttet til VÆR røykFRI viser Hetland og Aarø at det er viktig at ledelsen støtter gjennomføringen av programmet, ved å motivere og sikre økonomisk støtte til deltakelse på kurs og vikarer. I tillegg fant de at rektorer stort sett var positive til og ønsket et nært samarbeid med foreldrerepresentanter. Også Larsen og Samdal (2007) fremhever at ledelsen må både fungere som leder ved å vise vei og motivere og som administrator ved å tilrettelegge ressurser og organisasjonsmessige forhold. Rektor spiller en avgjørende rolle gjennom blant annet å legitimere prioritering av arbeidet, holde fokus på programmet og følge opp aktivitet (Ertesvåg og Roland 2007).

5.1.1. Forankring i skoleledelse

Unge & Rus må forankres i skoleledelsen. Ledelsen skal være en pådriver for å få programmet i gang og sørge for praktisk og pedagogisk tilrettelegging underveis i gjennomføringen (ungeogrus.no).

Empirien viser at rektorene i ulik grad har vært delaktig i gjennomføringen, noe som kom frem både i observasjon på de fire skolene og på spørreskjema til rektorene. 9 av 17 rektorer sier de har vært til stede på planleggingen internt på skolen, 7 av 17 har deltatt på foreldremøte, 4 av 17 har deltatt på arbeidsseminar og 1 på elevdelen. Ingen rektorer var med under gruppelederopplæringen.

På skole A og C var rektor med på det første foreldremøtet, men var ut over det ikke til stede under iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus. I stedet gikk sosiallærerne aktivt inn som en del av skolens ledelse, og var til stede på alle deler av gjennomføringen.

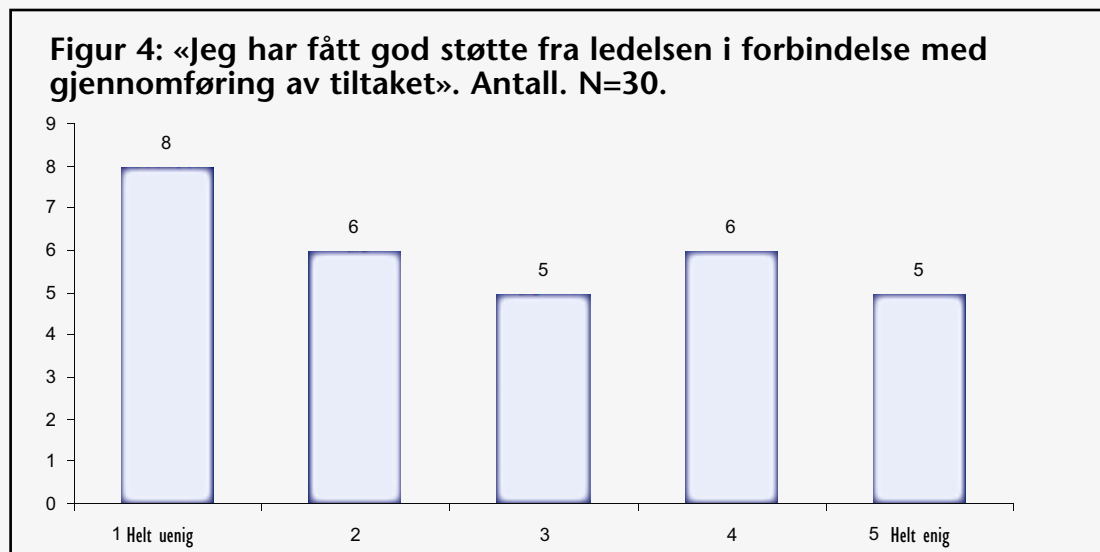
På skole B var rektor tilskuer i klassene ved fremføring av «Elevens mening». Sosiallærer var til stede på deler av gruppelederopplæringen, i klassen under gjennomføring av elevdelen og deltaker på et av foreldremøtene.

Det er viktig at ledelsen viser interesse og engasjement for forebyggende arbeid, både overfor lærere, elever og foresatte. En måte å vise dette på er å være fysisk til stede på deler av gjennomføringen. På to av de utvalgte skolene var det rektor som ønsket velkommen og innledet på det første foreldremøtet, noe som skulle bidra til å vise at programmet er forankret i ledelsen og ikke var noe den enkelte lærer hadde bestemt seg for.

På spørsmål til rektorene om hva de har bidratt med i implementeringen av Unge & Rus på egen skole, svarer de fleste (15 av 17) at de har delegert ansvaret til andre, i første rekke sosiallærerne. Dette stemmer overens med erfaringene fra de fire utvalgte skolene, hvor henholdsvis sosiallærerne og kontakt-

lærerne på 8. trinn har hatt ansvaret for implementeringen. I tillegg formidler rektorene at de har bidratt med tid til planlegging for lærerne.

Om vi spør lærerne på skolene i Oslo om de mener at de har fått støtte fra ledelsen, varierer svarene.

Figur 4 viser hvordan de 30 lærerne som besvarte spørreskjema opplever støtte fra ledelsen på skolen. Tilbakemeldingene fordeler seg jevnt over alle alternativene, men det er noen flere som mener de ikke har fått støtte fra ledelsen enn de som har opplevd støtte. Dette gjenspeiler seg også på det åpne spørsmålet i spørreskjemaet om hemmende faktorer for gjennomføring, hvor lite støtte fra ledelsen var en av de hyppigst nevnte faktorene.

Samtidig bør vi være forsiktig med å kritisere ledelsene ved skolene for manglende støtte, da opplevd støtte er en subjektiv opplevelse. To lærere som har fått den samme støtten fra skolens ledelse, kan ha ulik oppfattelse av om den er dårlig, grei nok eller veldig god.

På de fire utvalgte skolene opplevde og uttrykte de også ulik grad av støtte. På skole A og C var sosiallærer en sentral støttespiller i iverksettingen og gjennomføringen, noe som ble kommentert under et av lærerintervjuene;

A: «Ja, og så synes jeg at S har vært veldig flink til å motivere oss og informere oss, ikke minst. Og så satte vi i gang og arrangerte kurset hvor vi hadde med elevene. Ja, han har vært veldig flink – så han skal ha ros».

B: «Ja, det har vært veldig godt å vite at S har vært den som har ordnet opp i mange ting. Og så har han jo hatt den fulle og hele oversikten ved siden av at vi har fått all den informasjon vi har ønsket, og dette er ikke noe vi har måttet sitte og vente på.»

På skole B opplevde lærerne at de fikk den støtten de trengte, men det krevde at de selv tok initiativ.

På skole D uttrykte lærerne at i gjennomføringen av programmet har ledelsen vært fraværende, både i forhold til tilrettelegging, planlegging og gjennomføring.

Som tidligere beskrevet er tid en sentral rammebetingelse i skolen, og i forbindelse med planleggingen og gjennomføringen av Unge & Rus er det behov for samarbeidstid for lærerne for å få igangsatt gruppelederopplæring, elevdel og foreldredel. På spørsmål til lærerne om de har fått frigjort tid til samarbeid svarer 19 av 30 at de ikke/delvis ikke er enige i påstanden. 7 svarer at de har fått frigjort tid. Dette resultatet er ikke i samsvar med hvordan det ble praktisert på de fire utvalgte skolene. På tre av skolene mente lærerne at de hadde fått god tilrettelegging, men de på den fjerde skolen mente at de kunne fått det om de hadde bedt om det. Nok en gang er det på sin plass å kommentere at det er subjektivt hva lærerne legger i frigjort tid, og at hva de svarte på spørreskjema er ut fra hva de forventet å få.

På en skole formidlet lærerne behov for samarbeidstid til ledelsen, noe som blant annet førte til at de fikk bruke en hel planleggingsdag til å forberede gruppelederopplæringa, og også midler til bevertning på gruppelederkurset.

På en annen skole brukte spesielt en av lærerne mye tid på Unge & Rus, både i forberedelsesfasen og som ansvarlig for det tekniske under fremføringene på foreldremøtene. Han opplever at han har fått kompensasjon for arbeidet han har gjort, og at jobben er blitt verdsatt. På samme skole fikk alle lærerne som var til stede på 8. trinn under Unge & Rus også noen timer ekstra som kompensasjon for ekstra arbeid fordi flere lærere var borte.

Henriksen (2002) uttrykker for øvrig at det er viktig at arbeidstidsordningene overfor lærere som deltar i programmet er avklart, slik at dette ikke skaper motstand mot programmet i lærergruppen.

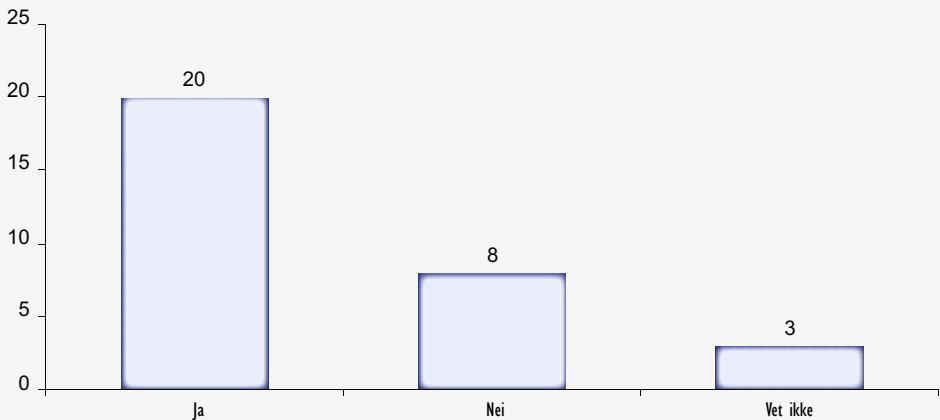
5.1.2. Forankring i planer

Unge & Rus må tidfestes i årsplanen og bør komme i stedet for annen ANT-undervisning (ungeogrus.no).

En strukturbetingelse i skolen¹² er krav om at de ulike læreplanene for fag med sine kompetansemål og begrensede timetall skal gjennomføres på hvert klassetrinn. Et viktig redskap for lærerne i dette planleggingsarbeidet er skolens årsplaner. Det er viktig å få satt ulike prosjekt, som for eksempel Unge & Rus, inn i årsplanene for skolen. På den måten er man sikret at kontinuitet og tidspunkt for gjennomføring og planlegging av prosjektet er bestemt på forhånd (Gravrok et al. 2006; Ertesvåg og Roland 2007; Tveit og Arnesen 2007). Om derimot et forebyggende tiltak blir aktuelt etter at årsplanene er ferdig utarbeidet, vil det kunne skape problemer med å finne tid og timer til tiltaket. Dette viste seg å være tilfelle på noen skoler i Oslo, noe som blir mer utdypet i kapittel 5.2. På tre av de utvalgte skolene er Unge & Rus nedfelt i ulike planer, mens en skole ikke har planfestet tiltaket.

Om Unge & Rus er nedfelt i skolens planer var også et spørsmål som gikk ut til lærerne på skolene i Oslo.

Figur 5: «Er gjennomføring av Unge & Rus nedfelt i skolens årsplaner?». Antall. N=30.

Av de 30 lærerne som har svart på spørreskjema svarer 20 (67 %) at Unge & Rus er nedfelt i skolens årsplaner, mens 8 (27 %) mener at det ikke er gjort. Det som er interessant er at 3 (10 %) ikke vet om Unge & Rus er planfestet,

spesielt med tanke på at de besvarer spørsmålet etter endt skoleår. Flere lærere uttrykte også frustrasjon på arbeidsseminaret over at årsplanene allerede var lagt. Hvilke konsekvenser dette fikk i planleggingsarbeidet på de skolene hvor programmet ikke var nedfelt i planer, vil vi komme tilbake til i kapittel 5.3. Det at tiltaket generelt skal settes i gang etter at planer er lagt, er et problem flere skoler og tiltak har erfart (Baklien et al. 2007).

5.2. Arbeidsseminar

Det arrangeres gratis kurs for lærere. Det er ikke et krav at lærerne skal ha gjennomgått opplæringen for å bruke programmet, men det er noe som anbefales i Unge & Rus (ungeogrus.no).

Som tidligere nevnt viser flere studier at det å gi lærerne opplæring i et forebyggende program er en sentral faktor for en vellykket gjennomføring (Ferrer-Wreder et al. 2005; Jøsendal et al. 2005; Mihalic et al. 2008). Lærerne blir både motiverte, mer trygge på programmets innhold og det er større sannsynlighet for at de holder seg til programmets implementeringsstrategier og oppnår målene med det valgte programmet/tiltaket. Ser vi på de vanligste rusforebyggende tiltak som har skolen som arena i Norge, er det kun noen få programmer som har kursing av lærere som en implementeringsstrategi (Nordahl et al. 2006).

Opplæring av lærere er en sentral strategi i Unge & Rus, og i den forbindelse arrangerte UDE og RKS i Oslo et arbeidsseminar for alle lærerne på 8. klassetrinn. Intensjonen med seminaret var å gi seminar deltakerne både en faglig innføring i programmet og motivasjon til å gjennomføre tiltaket. Programmet bestod blant annet av faglig og praktisk innføring i programmet, erfaringsformidling fra tidligere gjennomføringer og arbeid i grupper med planlegging på egen skole. I tillegg ble det holdt appeller fra byrådet i Oslo og Sentralt Ungdomsråd¹³.

Totalt 195 personer deltok på arbeidsseminarene i Unge & Rus, som fordelte seg på tre dagskurs i september 2006. Alle skolene stilte med kursdeltakere, men deltakelsen varierte fra 1 til 8 deltakere fra hver skole. Hvordan deltakerne på alle skolene ble valgt ut har vi ikke data på, men ut fra observasjoner og samtaler på arbeidsseminar virket det som kriteriet var at lærerne var kontaktlærere på 8. trinn. Hva som avgjorde hvorfor noen skoler stilte med mange personer og noen med en person har vi ikke noe svar på, men vi kan anta at det har med prioritering fra skolens ledelse, og eventuelle problemer

¹³ Arbeidsseminaret i Unge & Rus i Oslo høsten 2006 ble filmet og ligger tilgjengelig på ungeogrus.no

med å skaffe vikarer for lærere som stilte på kurs. Til tross for at deltakelse på arbeidsseminaret var gratis for skolene, måtte de likevel dekke eventuelle utgifter til vikarer, noe som nok også hadde betydning for antall deltakere. I tillegg til representanter fra skolene (lærere, sosiallærere og rektorer) deltok også 11 SaLTo-koordinatorer, 7 representanter fra ulike politidistrikt i Oslo og en fagkonsulent fra UDE.

De fire utvalgte skolene var godt representert på arbeidsseminaret. Skole A og B stilte med kontaktlærere for alle klassene på 8. trinn, og på skole A var også sosiallærer til stede.

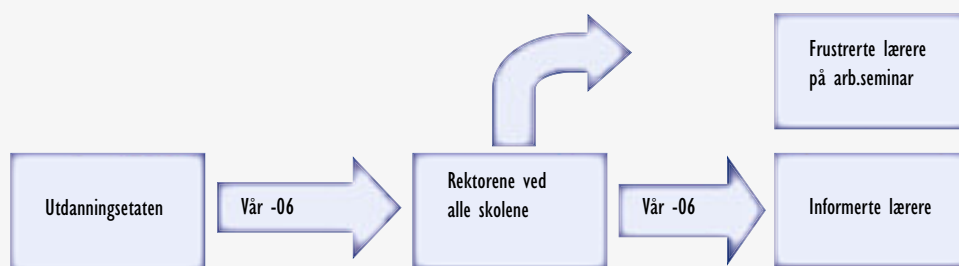
Skole C stilte med to kontaktlærere og sosiallærer, og skole D med to lærere, assisterende rektor og rådgiver.

Videre blir data fra arbeidsseminaret mer utdypende beskrevet under overskriftene informasjon, motivasjon, holdninger og kompetanse.

5.2.1. Informasjon

I den forberedende fasen har ledelsen en sentral rolle i å informere og motivere lærerne, tildele nødvendige ressurser, sikre at relevante samarbeidspartnere er involvert og sikre at satsningen på forebygging forankres i skolens planer og målsettinger (Larsen og Samdal 2007). Det var tydelig at på enkelte skoler hadde det vært en kommunikasjonssvikt mellom skoleledelsen og lærerne, hvor informasjon om hvordan Unge & Rus skulle gjennomføres og at det var obligatorisk, ikke var formidlet.

Figur 6: Informasjonskanalene i forbindelse med Unge & Rus i Oslo.

Våren 2006 gikk det ut informasjon til alle rektorene om at fra og med skoleåret 2006/2007 var Unge & Rus obligatorisk for alle 8.klassene i Oslo. Denne informasjonen ble i følge UDE og RKS både formidlet i et informasjonsmøte (se kap 1.1) og i et informasjonsbrev, hvor rektorene ble oppfordret til å melde

på lærere til arbeidsseminar i september 2006. Denne informasjonen ble viderefremmet til lærerne før sommerferien ved noen skoler, mens noen av lærerne aldri mottok informasjon om at Unge & Rus var obligatorisk (jf. blank pil i figur 8).

Mange av lærerne var altså ikke blitt informert om at Unge & Rus er obligatorisk for alle 8. klassene. Flere av arrangørene av arbeidsseminaret ga tilbakemelding om at det hadde vært lærere som tok kontakt med dem og spurte om det virkelig var slik at alle måtte gjennomføre tiltaket? Flere av kursdeltakerne fortalte også at årsplanene allerede var lagt, og at foreldremøter allerede var gjennomført. Denne mangelen på informasjon ved noen skoler, står i kontrast til hva rektorene selv uttrykker på spørsmål om de har informert lærerne.

Av de 17 rektorene som besvarte dette spørsmålet påstår alle at de har informert lærerne om at Unge & Rus er obligatorisk på et eller annet tidspunkt frem mot arbeidsseminaret. I følge rektorene ble denne informasjonen formidlet både muntlig og skriftlig. En av årsakene til at spørreskjema til rektorer ikke gjenspeiler inntrykket fra arbeidsseminaret, kan være at svarprosenten hos rektorene kun er 34 %. Det er grunn til å tro at de som besvarer spørreskjema knyttet til Unge & Rus er de som er «mest pliktoppfyllende» i forhold til implementeringen av Unge & Rus, og at de rektorene som ikke hadde informert lærerne heller ikke deltok i spørreundersøkelsen.

Mangelen på informasjon viste seg å være en av de største frustrasjonskildene hos enkelte lærere, og dette var nok med på å prege seminardagene og deltakernes motivasjon.

5.2.2. Motivasjon

«Det som slår meg som største inntrykk fra kursdagene er hvor ulike de var selv om programmet var det samme. Første dag var helt OK, andre dag mye negative signaler mens tredje dag var helt strålende med mye positiv energi og entusiasme. Siden innholdet var det samme så må det skyldes de forventninger og tanker deltakerne også hadde før de kom på kurset».

Denne uttalelsen kom fra en av arrangørene i Oslo, og er representativ for de andre arrangørens og vår egen opplevelse av de tre kursdagene. Vi har i ettertid prøvd å finne ut hvorfor den ene seminardagen skilte seg så negativt ut, og ut fra observasjoner og data fra spørreskjema ser vi to mulige årsaker. Den ene var at det var en gruppe deltakere den dagen som kom fra samme skole. Flertallet fra skolen møtte opp til kurset med en negativ innstilling. Ved en tilfeldighet satt jeg sammen med den gruppen lærere under seminaret, og fikk dermed med meg kommentarer («dette er virkelig bortkasta tid...») og aktiviteter (en kursdeltaker sitter og retter elevoppgaver under hele

presentasjonen før lunsj) som viste at interessen var laber. Den andre årsaken kan være at det på samme dag ikke deltok noen SaLTo-koordinatører. De to andre dagene var spesielt SaLTo-koordinatørene positive pådrivere i gruppearbeidet og under kurset generelt, og det er nok tenkelig at den entusiasmen de utviste påvirket de andre kursdeltakerne.

En annen situasjon som også slo negativt ut på motivasjonen, var at noen skoler allerede hadde bundet seg som MOT-skole, og de var mer motivert for å kjøre dette opplegget fremfor Unge & Rus. De uttrykte skepsis til hvordan de kunne få til å gjennomføre to forebyggende program samme skoleår, da begge tiltakene innebærer gjennomføring av egne foreldremøter.

Dette gjaldt også skole D, hvor det viste seg at en av lærerne hadde vært på MOT instruktørkurs uken før. Vedkommende var ikke blitt informert om at Unge & Rus var obligatorisk. Denne problemstillingen var noe RKS hadde vært inne på i planleggingen av implementeringen av Unge & Rus i Oslo (jf. kap.1.1), og er også beskrevet i kapittel 3 som en barriere når beslutningsarenaen og iverksettingsarenaen er ulik. Det er begrenset hvor mange program hver enkelt skole og lærer kan implementere og arbeide med over tid, og dette kan være med på å opprettholde forståelsen av skolen som en kengurus skole som hopper på noe nytt hvert år (Nordahl 2005).

For øvrig var det blandede kommentarer som kom frem i løpet av seminar-dagene, alt fra kommentarer som; «*Dette er både tidkrevende og kunnskapskrevende ANGST!*» til mer positive uttrykk som «*jeg har sett litt på dette, og det er bra oppgaver*» og en lærer sa til en kollega når seminaret var ferdig «*Skal vi gå på kafè og planlegge videre?*»

Inntrykket av kursdeltakernes motivasjon basert på observasjoner var at flertallet ikke var motiverte for å sette i gang Unge & Rus. Dette står i motsetning til resultatet fra spørreskjema, som viste at de fleste, 68 % av 118 deltakere, var positive til å sette i gang med programmet. 9 % svarte at de ikke er motivert.

Hvorfor våre observasjoner ikke stemmer med data fra spørreundersøkelsen kan nok forklares på flere måter. For det første er det gjort erfaringer med at det er ganske vanlig at kursdeltakere som har fått faglig påfyll uttrykker at de er fornøyd (Buvik og Baklien 2006). Spørreskjemaet ble delt ut etter at kurset var over, og dermed ville kanskje svarene på spørreskjema blitt annerledes om de ble spurt om motivasjon i forkant av arbeidsseminaret. En annen faktor er at det ofte er de som er kritiske som «*snakker høyest*», og hvis man tenker på alle de som ikke sier noe og som kanskje er positive, er andelen umotiverte liten. I tillegg er det begrenset hva man som observatør får med seg. En del observasjoner fra andre som var tilstede, går på at det var en fin stemning og de fleste virket positive til dette rusforebyggende tiltaket.

5.2.3. Holdninger

«Det snurper seg sammen. Det er så mye. Det er røykfriprosjektet, rådgivning og yrkesveiledning. Det setter seg i brystet på en, det blir for mye.»

«Fra oss er det bare to lærere som er sendt og vi er 8 på trinnet, hvordan skal vi få til det Vil det komme flere kurs hvor disse kan komme Blir umulig å få tid til å lære opp de andre lærerne.»

«Det er alltid ildsjeler på teamet, men etter hvert sliter de seg ut. Folk blir mer «egoistiske» ved at de ikke påtar seg «fellesoppgaver». Det er et problem for meg som teamleder, da folk ikke lenger melder seg frivillig for å ta på seg oppgaver for teamet.»

Selv om disse hjertesukkene kan tolkes negativt, opplevde vi at disse lærerne i utgangspunktet var positive til å gjennomføre Unge & Rus, men at en hemmende faktor var skolens rammefaktorer i ulike situasjoner. Som sitatene ovenfor illustrerer, opplever lærerne at de blir pålagt så mange oppgaver, både i forhold til lærestoff og andre oppgaver at overskuddet til å gjøre «litt ekstra» uteblir. Noen sa også at dette er så viktig at det burde vært flere fra skolen til stede, fordi det er lite tid og rom for intern opplæring på skolene.

Dette illustrer kanskje mye av den skolehverdagen og de rammebetingelsene som mange lærere opplever. «Prosjekttrøtte» lærere som formidler at et slikt arbeid «koster mer enn det smaker» og vegrer seg for å bruke tid og energi på stadig nye tiltak er beskrevet i også andre undersøkelser (Hetland og Aarø 2005; Arnesen et al. 2006; Baklien et al. 2007).

Siden mangel på tid blir så tydelig uttalt, kan det være interessant å se på hvor mye tid deltakerne mener de bør bruke på rusforebyggende arbeid i skolen.

Tabell 5: Kursdeltakernes mening om det er mye å bruke ca 20 skoletimer på et rusforebyggende tiltak knyttet opp mot stilling.

		Stilling				
		Lærer (N=86)	Sosial- lærer (N=17)	Rektor (N=2)	Andre (N=11)	Total (N=116)
Det er mye å bruke ca 20 skoletimer på et forebyggende undervisningsopplegg om rus	1.UENIG	20	4	1	9	34
	2.DELVIS UENIG	18	3	1	1	23
	3. VET IKKE	15	5	0	0	20
	4.DELVIS ENIG	20	3	0	0	23
	5. ENIG	13	2	0	1	16

Tabellen gir ikke et klart svar på om ca 20 timer med rusforebyggende arbeid i skolen er for mye, men ser vi på svarene knyttet til stilling, sier 10 av 11 deltakere som ikke arbeider i skolen (SaLTo-koordinatorene, politi og andre) seg uenig i utsagnet. For lærerne er det 38 av 86 som svarer det samme. Det at de som arbeider i skolen er litt mer skeptisk til å bruke mange timer på et rusforebyggende program er kanskje ikke så merkelig i og med at skolens timefordeling allerede er knyttet opp til konkrete fag. De fleste lærere vil nok være enige i at rusforebygging er viktig, men bruk av timer til andre fag er viktigere (jf. kap.3.3.1).

Muligheten til å få økonomiske ressurser eller frigjort tid på andre måter slik at lærerne kan sette av tid til å sette seg inn i, og sammen planlegge gjennomføringen av tiltaket, ser ut til å være en betydningsfull faktor i implementeringen (Henriksen 2002; Fauchald 2004).

*«Halvveisopplegg har det vært nok av.
Må stikke fingeren i jorda og gjøre det ordentlig.»*

Denne kommentaren kom fra en av deltakerne under et gruppearbeid, hvor de andre gruppemedlemmene sa seg enige. Dette oppfatter vi som en positiv

holdning til rusforebyggende arbeid, da disse personene var lei av å bare «skumme overflata» rundt tema, og ønsket å bruke tid og energi på å gjennomføre på en solid og ordentlig måte. Samtidig illustrerer sitatet negativ erfaring med tidligere gjennomførte tiltak, noe som igjen kan ses i sammenheng med skolens rammebetingelser.

På spørsmålet om kursdeltakerne tror elevene vil like å arbeide med dette programmet, var tendensen klar: Kun 2 respondenter er uenig, mens 103 tror elevene vil like programmet. I etterkant av gjennomføringen ble også elevenes positivitet og engasjement nevnt som en av de mest fremmede faktorene i gjennomføringen.

5.2.4. Kompetanse

I denne delen av oppsummeringen fra arbeidsseminarene fokuseres det på to faktorer som kan være med på å belyse deltakernes kompetanse knyttet til å gjennomføre Unge & Rus. Den første faktoren som vil ha betydning er lærernes opplevde pedagogiske og faglige kompetanse til å gjennomføre selve tiltaket. Den andre faktoren baserer seg på at Unge & Rus er et nettbasert tiltak, og tar for seg lærernes kunnskaper og holdninger knyttet til IKT.

Et spørsmål som gikk ut til kursdeltakerne var om de opplevde at seminaret hadde gjort dem godt nok forberedt til å gjennomføre Unge & Rus. Ca 26 % av de 117 respondentene uttrykte at arbeidsseminaret ikke var tilstrekkelig til å få den kompetansen. Ser vi på dette spørsmålet knyttet opp mot stilling, viste det seg at de som mente de var godt nok forberedt i hovedsak var de andre gruppene enn lærerne. Av sosiallærerne/rådgiverne mente 53 % de var godt nok forberedt, og 60 % av andre (blant annet SaLTo-koordinatorer og politi). Kun 32 % av lærerne mente dette. Motsatt var det 30 % av lærerne som ikke følte seg godt nok forberedt, mens de andre gruppene lå på 10-12 %.

Lærerne har hovedansvaret for gjennomføringen. Det er kanskje derfor ikke så unaturlig at lærerne opplevde at de ikke er godt nok forberedt etter arbeidsseminarene, i motsetning til gruppen andre og sosiallærerne/rådgiverne. Et annet spørsmål er hva som er «godt nok», også i dette tilfellet vil det være en subjektiv opplevelse for de enkelte respondentene.

Det kom ikke frem i spørreundersøkelsen hvilke deler av gjennomføringen lærerne følte seg utrygge på, men under gruppearbeidet på arbeidsseminaret mente en gruppe at foreldremøtene ikke er så ulikt annet de har gjort. De trodde utfordringen ville bli gruppelederopplæring og gjennomføring av elevdelen. I kapittel 6.3.2 vises det til at i etterkant av gjennomføringen av Unge & Rus svarte 80 % av lærerne at de opplevde at de hadde god nok kompetanse til å gjennomføre de ulike delene av programmet. Det kan tyde

på at lærerne etter arbeidsseminaret trodde at det var mer faglig utfordrende å gjennomføre Unge & Rus enn det som faktisk var tilfelle.

På spørsmål om lærerne tror at deres datakunnskaper er gode nok til å gjennomføre Unge & Rus, uttrykker 96 % av 117 respondenter at datakompetansen er god nok. Dette støttes også opp om observasjoner gjort av arrangørene under den delen av seminarprogrammet hvor deltakerne fikk sitte og arbeide med nettsiden under veiledning, og de viste at de hadde en reell kompetanse på dette området. En studie av Unge & Rus gjennomført av Trondsen (2005) på skoler i Tromsø, viste også at både lærerne og elevene ga inntrykk av at de hadde gode nok forhåndskunnskaper i data generelt til å kunne bruke det nettbaserte programmet.

En annen interessant faktor var at faktisk 106 av 119 deltakere som svarte på spørreskjemaet syntes det var en fordel at Unge & Rus var nettbasert, noe som også samsvarer godt med resultater fra studien til Trondsen. Krumsvik og Øen Jones (2007:317) presenterer også flere faktorer som støtter opp om dataene som viser at lærere generelt har god digital kompetanse. En ny europeisk undersøkelse plasserer Norge i toppen av de land som har høyest digital kompetanse i befolkningen, PC-dekningen på skolene er god, digitale læringsressurser er i ferd med å bli mer brukte i leksearbeidet enn læreboka og digital kompetanse har fått en statusheving i skolen som en av basiskomponentene i alle fag og på alle trinn i Kunnskapsløftet.

5.3. Planlegging

Avklar hvilke lærere som skal gjennomføre prosjektet, hvilke fag som skal integreres og hvordan ansvaret skal fordeles.

Bestem hvor mye tid gjennomføringen av Unge & Rus skal ta.

Utarbeid gjennomføringsplaner med tidspunkt for foreldremøtene, gruppelederopplæringen og gjennomføringen med elevene.

Praktisk tilrettelegging: reservere rom og skaffe utstyr, pc, kamera, etc. (ungeogrus.no).

Når man skal sette i gang planlegging av et forebyggende arbeid i skolen, bør man først ta avgjørelsen om hvilket program/tiltak man skal velge. I Oslo er Unge & Rus obligatorisk, og et interessant spørsmål vil være om ungdomsskolene i Oslo hadde kommet til å gjennomføre Unge & Rus om det ikke hadde vært obligatorisk?

Dette spørsmålet ble stilt til rektorene, og av de 17 som responderte var det 14 som mente at skolen mest sannsynlig hadde kommet til å gjennomføre Unge & Rus. Dette var et spørsmål som også ble stilt kontaktlærerne på de fire utvalgte skolene, og svarene de ga kan være med på å belyse hvilke skoler som ville ha gjennomført programmet om det ikke var obligatorisk. Skole A sa at de helt sikkert ville ha gjennomført programmet, og årsaken til det var at de allerede hadde gjennomført Unge & Rus for et par år siden da de var med i pilotprosjektet, og dermed hadde fått programmet inn i skolens planer. Skole B og C uttrykte at de mest sannsynlig hadde kommet til å gjennomføre, fordi de ønsket å satse på forebyggende arbeid, og Unge & Rus var et anbefalt tiltak (Nordahl et al. 2006). Skole D hadde ikke kommet til å gjennomføre Unge & Rus om det ikke var obligatorisk, da de allerede hadde et annet forebyggende program på skolen. Det viser seg altså at det er ulike svar og begrunnelser for om skolene ville ha gjennomført Unge & Rus om det ikke var obligatorisk.

I kontakten med SaLTo-koordinatorene var et av spørsmålene om hva de trodde var fremmede faktorer for implementeringen av Unge & Rus. Flere av koordinatorene poengterte viktigheten av at tiltaket var obligatorisk, som en av dem uttalte:

«Det at programmet er obligatorisk for skolene – de kan ikke velge det vekk. Det hadde nok vært tungt å forsøke å inspirere skolene til å presse det inn i en travel skolehverdag som et valgfritt prosjekt.»

Dette sitatet setter fokus på at skolens rammebetingelser kan skape problemer for nye tiltak som ønsker innpass i skolen. Samtidig samsvarer ikke sitatet med svarene fra de fleste rektorene som sier at de ville ha implementert Unge & Rus uansett om det var valgfritt eller obligatorisk.

Som beskrevet i kapittel 3, er det viktig at aktørene selv har valgt eller har vært med på å velge hvilke tiltak som skal settes i verk, slik at de føler et ansvar for å gjennomføre tiltaket. I dette tilfellet har avgjørelsen om at Unge & Rus skal være obligatorisk blitt vedtatt «over hodene» på skolene, noe som tidligere i rapporten har blitt beskrevet som en top-down beslutning.

Rusforebyggende arbeid er tema i fagplanene i Kunnskapsløftet (Kunnskapsdepartementet 2006). De enkelte lærerne på skolene har mulighet til å velge ut hvilke fag som skal brukes i arbeidet med Unge & Rus. Dette var også et av spørsmålene som gikk ut til alle skolene i Oslo.

De fleste timene til Unge & Rus ble hentet fra fagene norsk, samfunnsfag, KRL og naturfag. Det at de fleste henter timene fra disse fire fagene har nok sammenheng med at det er under disse fagplanene rusforebyggende arbeid er satt opp som tema og at det er disse fagene som har flest timer gjennom en skoleuke. Det at et tiltak er tverrfaglig innebærer at det er flere lærere og

fag som bidrar i planleggingsarbeidet, og det kan både ha positive og negative konsekvenser for planleggingsarbeidet, noe som blant annet ble beskrevet som en strukturbetingelse i kapittel 3.3.1.

Etter arbeidsseminaret i september startet planleggingen av Unge & Rus på egen skole. I det følgende presenteres et utdrag av planleggingsarbeidet på de fire utvalgte skolene.

SKOLE A: Alle kontaktlærerne på 8. trinn har vært med i den forberedende fasen med planlegging og iverksetting av Unge & Rus, og alle deltok også på arbeidsseminaret i forkant.

De begynte planleggingen på egen skole i etterkant av arbeidsseminaret, og satte blant annet opp datoer for de ulike delene i programmet. Før jul tok de frem planene sine igjen, og hadde et par møter for å få de siste detaljene på plass. Under lærerintervjuet kom det frem at lærerne ikke opplevde at det hadde vært en arbeidsbyrde knyttet til planlegging av Unge & Rus, siden de hadde nytte av tidligere erfaringer og sosiallærer hadde hovedoversikten.

SKOLE B: 3 av 4 kontaktlærere på 8. trinn deltok på arbeidsseminaret, mens alle fire var med på planleggingen og gjennomføringen. Det første lærerne begynte å tenke på var hvem som skulle planlegge å lede gruppelederopp-læringen. En av lærerne tok på seg den oppgaven, og senere sa en representant fra Utekontakten at hun også kunne være med på det. De to fikk satt av en hel planleggingsdag til å forberede gruppelederopp-læringen og resten av programmet, noe som er mye sammenlignet med tiden de tre andre utvalgte skolene hadde til planlegging i denne evalueringen. Forøvrig ble teamtid og annen møtetid brukt til forberedelser. Lærerne mener at hadde de bedt om mer samarbeidstid for å planlegge Unge & Rus, ville ledelsen vært åpen for det.

Lærerne laget et eget oppgavehefte til alle elevene, hvor utvalgte oppgaver fra de fire første temaene i Unge & Rus var skrevet ut og samlet. Under de ulike temaene i Unge & Rus er det på de fleste oppgavene svarskjema som skal skrives ut og besvares, og ved å lage et samlehefte med disse oppgavene og skjemaene kunne gruppene sitte på klasserommet og diskutere uten å være avhengig av tilgang til PC-er og internett.

SKOLE C: I tillegg til 2 av 7 kontaktlærere på 8. trinn deltok også sosiallærer på arbeidsseminaret. Det var de samme tre som har stått for all planlegging av Unge & Rus på denne skolen. Alle tre var med å planlegge gruppelederopp-læring, som de valgte å kjøre sammen med en annen ungdomsskole, og i samarbeid med SaLTo-koordinatoren i bydelen.

De bestemte seg videre for å gjennomføre Unge & Rus som et ukesprosjekt som skulle ende ut i en forestilling i forbindelse med møte 2: foreldre-elev-møte. Av praktiske hensyn, som f.eks. rom og utstyr, valgte de en modell hvor

de to teamene gjennomførte Unge & Rus i ulike uker. De to lærerne som hadde vært på arbeidsseminar var knyttet til hvert sitt team, og tok på seg ansvaret for å lære opp de andre lærerne på teamene og lage opplegget som skulle gjennomføres på skolen.

Mye av planleggingen av selve gjennomføringen falt på den ene læreren som var på det teamet som skulle ha Unge & Rus første uka.

«Noen kom vel med den der at de hadde hatt større eierforhold hvis de hadde vært med på forhånd i planleggingsfasen. For det er jo i stor grad min skisse som de har kjørt etter. Vi tre hadde jo et møte og vi supplerte den skissen, så lagde jeg litt ut fra hvordan jeg ville gjøre det. Jeg synes jo at det har fungert».

SKOLE D: Fra denne skolen deltok 2 av 5 kontaktlærere på arbeidsseminaret i tillegg til assisterende rektor og sosiallærer. Da den ene av lærerne som deltok gikk ut i permisjon, var det kun en av kontaktlærerne som skulle planlegge Unge & Rus som hadde vært på arbeidsseminar. Denne læreren fikk dermed en ekstra oppgave å sette de andre lærerne inn i programmet. På skole D var det første planleggingsmøte/teammøte om Unge & Rus i midten av januar. 5 av lærerne på 8. teamet var til stede. Etter en kort innføring i programmet av læreren som hadde vært på arbeidsseminar, ble de enige om at de ikke skulle kjøre gruppelederopplæring eller foreldremøter i Unge & Rus. De ble enige om å gjennomføre Unge & Rus på en uke, på 10-15 skoletimer, og to lærere påtok seg ansvaret for det videre planleggingsarbeidet.

Som på skole B utarbeidet også lærere ved denne skolen et eget oppgavehefte til alle elevene, hvor utvalgte oppgaver fra de fire første temaene i Unge & Rus var skrevet ut og samlet. De brukte felles fritimer til å lage elevheftene og sette opp tidsplaner med innhold for prosjektuka. Det var ingen fra skolens ledelse som deltok aktivt i planleggingen.

Som vi var inne på i kapittel 5.2, var det en del skoler som allerede hadde laget årsplanene da de fikk vite at Unge & Rus var obligatorisk. Dette var ikke tilfelle for de fire utvalgte skolene, slik at for disse skolene fikk det ikke noen konsekvenser. Vi har ingen data som sier noe om konsekvensene for de skolene dette gjaldt. Men siden de fleste skolene likevel har gjennomført Unge & Rus, har det ikke hatt betydning for om tiltaket er blitt gjennomført eller ikke. En av de vanligste rammebetingelsene generelt knyttet til lærere som aktører, er at de må være fleksibel og åpen for at skoledagen ikke blir som man har planlagt. Dermed er lærere vant til å endre på planer, selv om det i forbindelse med endring på årsplaner skaper en del ekstraarbeid.

5.4. Samarbeidspartnere utenom skolen

Forebyggingsprogrammet Unge & Rus er rettet inn mot tre målgrupper; de unge, foreldre og lærere. Programmet er et primærforebyggende program som er forankret i skolen. Det betyr at det er lærere som er ansvarlige for gjennomføring av programmet og de er de viktigste formidlere av programmets forebyggende budskap. Lærerne har en hovedrolle.

Finnes det rom for å inkludere andre yrkesgrupper eller privatpersoner i Unge & Rus? Svaret er delvis ja; det finnes rom for biroller, men det forutsetter en klar oppfatning om hva som er hovedrollen (ungeogrus.no).

I forskningslitteraturen er viktigheten av å arbeide med rusforebygging på flere arenaer og med flere instanser fremhevet, gjerne også kalt et multisystemisk design (Ferrer-Wreder et al. 2005; Schancke 2005; Gravrok et al. 2006). Likevel viser forskning at skolens rammebetingelser er slik at de i liten grad legger til rette for samarbeid med andre etater for å iverksette forebyggende arbeid og problembasert skoleutvikling (Arnesen et al. 2006).

Som sitatene ovenfor illustrerer er det et poeng at det er lærere, elever og foresatte som har hovedrollene i iverksettingen og gjennomføringen av programmet. Det å innhente personer eller ressurser utenfra har kun vist seg hensiktsmessig i den grad dette innebærer en systematisk oppfølging eller veiledning over tid. Det er også viktig å tenke gjennom hvordan for eksempel politi eller helsesøster kan bidra i det forebyggende arbeidet på skolen før de eventuelt involveres (Henriksen 2002; Gravrok 2004).

Som beskrevet under 5.2 var det en del SaLTo-koordinatorer og politi som deltok på arbeidsseminaret. Under gruppearbeidet var det noen skoler som sammen med SaLTo-koordinatoren for den aktuelle bydelen snakket om å samarbeide om gruppelederopplæringen. Som nevnt tidligere virket det som om SaLTo-koordinatorene var positive pådrivere i planleggingen av iverksetting og gjennomføring på skolene på arbeidsseminaret.

I etterkant ble de 15 SaLTo-koordinatorene i de ulike bydelene kontaktet med spørsmål om de hadde vært involvert i gjennomføringen av Unge & Rus på skolene. 8 koordinatorene ga tilbakemelding, og det viste seg at det hadde vært stor variasjon fra bydel til bydel angående samarbeid mellom skolene og andre instanser. De fleste SaLTo-koordinatorene hadde tatt kontakt med skolene om et eventuelt samarbeid, men kun 2 av 8 koordinatorene melder om positiv respons og videre samarbeid. Begge disse koordinatorene var aktive samarbeidspartnere med skolene, og deltok i deler av planleggingen og gjennomføringen av gruppelederopplæringen. I tillegg til disse to SaLTo-koordinatorene var det to andre som visste at politiet hadde vært knyttet til noen skoler i bydelen. I en av bydelene hadde også utekontakt og skolehelsetjenesten vært samarbeidspartnere for skolene. Dette kan

illustrere at skolene selv tar ansvaret for iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus.

På tre av de fire utvalgte skolene var andre faggrupper involvert i større eller mindre grad. På alle skolene var det elevene og lærerne som hadde hovedrollene i planlegging, iverksetting og gjennomføring av Unge & Rus. Det ble også trukket inn andre personer som hadde små «biroller» under gjennomføringen av programmet.

På skole A ble en representant fra forebyggende avdeling i politiet invitert til å holde et innlegg på møte 1: foreldre-foreldremøtet.

På skole B stilte Utekontakten opp ved å være med på å arrangere gruppelederopplæringen sammen med en kontaktlærer, hun var tilstede noen timer under elevarbeidet, og hun hadde et kort innlegg på møte 1: foreldre-foreldremøtet.

I forbindelse med gruppelederopplæringen på skole C har SaLTo-koordinatoren i bydelen vært med i planleggingen. På selve opplæringen hadde hun en tilbaketrasket rolle, og det var skolene selv som hadde opplæringen. På gruppelederkurset var også representanter fra politiet til stede. De var til stede en times tid, hvor de gikk rundt og pratet med elevene som var i aktivitet.

På spørreskjema til alle lærerne var det flere som nevnte samarbeid med andre instanser og skoler som en av de mest fremmede faktorene.

5.5. Oppsummering

Det er ulik erfaring fra skolene i Oslo med tanke på ledelsens involvering og forankring av tiltaket i skolenes planer. Dette gjelder også de fire utvalgte skolene. På tre av skolene har ledelsen bidratt på ulike måter til implementeringen av Unge & Rus på skolen. Programmet er også nedfelt i skolenes planer.

Erfaring fra tidligere gjennomføringer av Unge & Rus andre steder i landet, viser at på de skolene hvor interesse og entusiasme hos rektor er til stede, blir gjennomføringen vellykket (Gravrok 2004; Trondsen 2005). I en annen studie av Unge & Rus viser det seg at på skoler hvor programmene ikke blir tydeliggjort som en viktig del av undervisningen, blir også gjennomføringen og deltagelse mer tilfeldig. De skolene som har rektorstyring gjennomfører også programmet i sin helhet (Eriksen og Mikkelsen 2007).

Opplæring av lærere i forbindelse med gjennomføring av forebyggende program

i skolen viser seg å være en sentral faktor for en vellykket gjennomføring, noe som i kapittel 3.3.2. fremheves som en sentral aktørbetingelse. Dette har UDE Oslo tatt på alvor, og i samarbeid med RKS arrangert arbeidsseminar for lærere og andre samarbeidspartnere i Unge & Rus. I Skoleåret 2006/2007 stilte alle ungdomsskolene i Oslo med kursdeltakere, men antallet varierte fra skole til skole.

Et problem som kom frem gjennom seminardagene, var at informasjonen om at Unge & Rus var obligatorisk ikke hadde nådd alle lærerne, dette til tross for at alle rektorene var blitt informert om dette.

Motivasjonen og holdningene til å sette i gang programmet varierte blant lærerne. Av negative faktorer så vi blant annet negativ innstilling til å delta på kurset i utgangspunktet, andre program var etablert på skoler, tidkrevende program og prosjekttrøtte lærere. Positive faktorer viste seg ved at lærerne synes rusforebygging er viktig, programmet var godt og motiverende, ønske om å gjennomføre dette på en grundig måte og tro på at elevene vil like å arbeide med programmet. Av de 118 kursdeltakerne svarte 68 % at de var motiverte til å sette i gang med programmet.

Nesten alle kursdeltakerne (96 %) uttrykker at det at Unge & Rus er nettbasert er en positiv faktor, og at deres kompetanse knyttet til IKT er god nok. 26 % av kursdeltakerne er derimot mer usikker på egen kompetanse til å gjennomføre andre deler av programmet.

Det at Unge & Rus er obligatorisk i Oslo har hatt betydning for at skolene har gjennomført programmet.

Det har vært variabelt hvor mange lærere som deltok fra hver skole på arbeidsseminar, og det har hatt betydning for arbeidsbyrden for de enkelte lærerne. Det ser ut til at de som har deltatt på arbeidsseminar har fått hovedansvaret for planleggingen på egne skoler. Desto flere som deltok, desto mindre arbeidsbyrde har det vært på den enkelte lærer. I det videre planleggingsarbeidet har det med unntak ved skole A vært 1 – 2 lærere som har tatt på seg hovedansvaret for forberedelsene ved skolene, som tidligere er blitt beskrevet som ildsjeler.

Hvordan disse lærerne har fått godtgjøring i form av tid for planleggingsarbeidet har variert fra skole til skole.

Det har generelt vært liten aktiv deltakelse fra skolens ledelse i planleggingsarbeidet. På noen skoler har sosiallærerne vært aktive deltakere i planleggingen, og for lærerne har det vært en god støtte.

Det er stor variasjon mellom bydelene og skolene med hensyn til om de samarbeider med andre instanser. I hovedsak ser det ut til at i de tilfellene andre er involvert, følger de anbefalingene i Unge & Rus, ved at de er støttespillere for lærerne som har hovedansvaret for iverksettingen og gjennomføringen.

6. GJENNOMFØRING AV ELEVDELEN

I forbindelse med elevdelen i Unge & Rus er det i hovedsak elevene og lærerne som er de sentrale aktørene. Arbeidet med oppgavene i Unge & Rus bygger på prosjektarbeid/problembasert læring som metode. Et sentralt element i PBL er at elevene er aktive, og at lærerne skal fungere som veiledere gjennom prosjektet. Som et ledd i å øke elevenes kompetanse blir det i forbindelse med Unge & Rus lagt opp til gruppelederopplæring.

I kapittel 2.3.4. ble det antydnet at nettopp gruppelederopplæringen vil være en del av tiltaket hvor det er rom for lokal tilpasning, og det vil være interessant å belyse hvordan lærerne tilpasser Unge & Rus til lokale forhold.

Skolens rammebetingelser er som tidligere beskrevet av stor betydning for en vellykket gjennomføring. Vil rammebetingelser knyttet til tidsbruk, arbeidsmetoder og teknisk utstyr påvirke gjennomføringen? Disse spørsmålene vil vi prøve å gi et svar på under overskriftene; tidsbruk, arbeidsmetoder og «Elevens mening».

6.1. Gruppelederopplæring

Ungdom lar seg påvirke av holdninger og atferd som er akseptert i kameratflokk, og gjennom at sentrale skikkelser i ungdomsmiljøet fungerer som modeller (Kvalem og Wichstrøm 2007). I flere studier ser man en tendens til at om det forebyggende arbeidet i skolen ledes av jevngamle kamerater i stedet for lærere har det positiv effekt på problematferd (Cuijpers 2002; Andreasson 2003; Ferrer-Wreder et al. 2005).

Tanken er altså at det er ungdom som leder sine klassekamerater gjennom det forebyggende arbeidet. Dette prinsippet blir benyttet i flere program internasjonalt, og har flere ulike navn; jevnaldningsmodeller, ung til ung og peer-bygging. Også i Norge er det program som benytter seg av Ung til Ung-formidling¹⁴.

Samtidig fremhever Ferrer-Wreder et al. (2005) at det er en tendens til at kameratledede intervensjoner kan virke mot sin hensikt om man ikke sikrer god opplæring, kontroll og veiledning av kameratlederne. Dette er noe av bakgrunnen for at gruppelederopplæring har en sentral plass i Unge & Rus.

¹⁴ Eksempel FRISTIL, To do or not to do og Unge & Rus

6.1.1. Rekruttering av gruppeledere

Rekruttering av gruppeledere kan foregå ved at elevene melder sin interesse selv, at elevgruppen får foreslå gruppeledere eller at elevene får søke skriftlig på gruppelederfunksjonen. Sistnevnte gir en mulighet til å koble inn norskfaget (ungeogrus.no).

Erfaringsmessig bør læreren velge ut elever som er trendsettere i klassen og har lederegenskaper. En grundig gruppelederopplæring letter gjennomføringen av prosjektet (ungeogrus.no).

Rekruttering av gruppeledere ble gjennomført i tråd med anbefalingene fra Unge & Rus ved at alle elevene i 8. klasse på de tre skolene ble oppfordret til å skrive en søknad¹⁵.

Under et av intervjuene med gruppelederne kom vi inn på det at elevene skrev søknad;

A: «Læreren sa det ganske tydelig at vi skulle ha sånne gruppeledere. Da tenkte jeg at jeg har veldig lyst til å være gruppeleder, og så tok jeg meg tid til å skrive søknad.»

B: «Det var litt morsomt å skrive søknad sånn ordentlig og. Det var morsomt.»

I en evaluering av FRISTIL viser Moshuus (2005) at de som først og fremst rekrutteres til kursene er skoleflinke jenter. Disse ser ut til å være sosiale ledere i klasserommet, men det er ikke sikkert at de også er sosiale ledere i ungdomsgruppen generelt.

Etter at elevene hadde skrevet søknader, valgte lærerne på de tre skolene ut elever som hadde lederegenskaper, eller som de mente ville fungere godt som gruppeledere med tanke på deres rolle i klassemiljøet. Noen lærere syntes det var litt tøft å avslå gode søknader om å bli gruppeledere, spesielt når de opplevde at elevene ble skuffet over å ikke bli valgt ut. På alle skolene ble også elever som kunne være potensielle «sabotører» valgt til gruppeledere for å prøve å skape en positiv holdning til det forebyggende arbeidet som skulle skje i klasserommet.

6.1.2. Gjennomføring av gruppelederopplæring

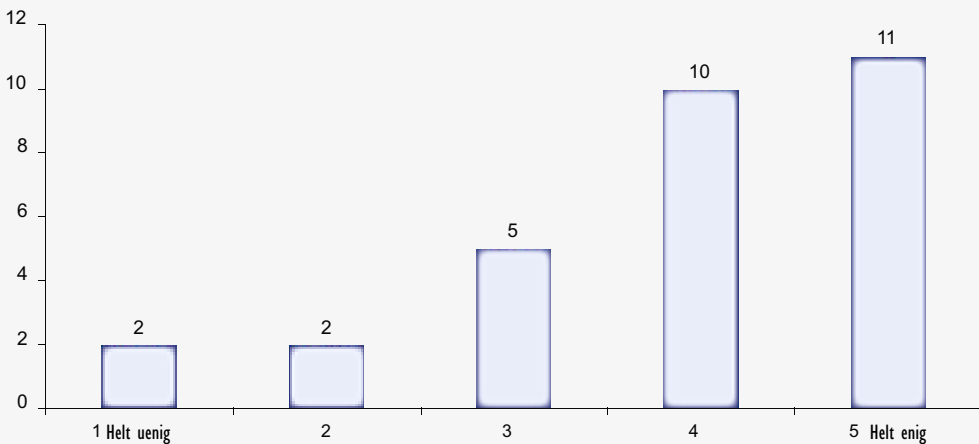
Gruppelederopplæringen kan gjennomføres på 1/2 – 1 skoledag i forkant av prosjektstart.

Det er viktig at debatten innen gruppa foregår i seriøse former og holder seg til målene. For at gruppeleder skal forstå hva rusforebygging innebærer vil en gjennomgang og diskusjon av målene være viktig. Det er også viktig at gruppeleder får litt ledelsesopplæring med vekt på demokratisk ledelse (ungeogrus.no).

62 ¹⁵ Som beskrevet i kapittel 4 var det en av de fire utvalgte skolene som ikke gjennomførte gruppelederopplæring.

I spørreskjemaet som gikk ut til alle lærerne spurte vi om de hadde gjennomført gruppelederopplæring i forbindelse med Unge & Rus. Av de 30 lærerne som svarte på dette spørsmålet var det 25 som hadde arrangert gruppelederopplæring, og 5 som ikke hadde gjort det. Det kommer ikke frem av spørreskjema hvorfor noen skoler velger å ikke kurse gruppeledere. Men siden en av de utvalgte skolene også avstod fra dette, kom noen argument frem. Et argument lærerne brukte var at de var usikre på hvordan de skulle gripe an selve gruppelederopplæringen, og dessuten var det ingen på teamet som ønsket å ta ansvar for opplæringen. Argumentene for øvrig gikk ut på at de ikke ønsket å bruke 1/2 – 1 dag på et slikt kurs, da de allerede brukte mye tid på forebyggende arbeid gjennom et annet rusforebyggende program. De uttrykte også at de ikke opplevde at de hadde nok kompetanse til å gjennomføre et slikt kurs. Dette var også et spørsmål som ble besvart på spørreskjema til alle lærerne i Oslo;

Figur 7: «Jeg føler meg kompetent til å gjennomføre gruppelederopplæringen». Antall. N=30.

Figur 7 viser at de fleste lærerne føler seg kompetente til å gjennomføre gruppelederopplæringen. Disse tallene kan tyde på at manglende kompetanse ikke er hovedårsaken til at noen skoler velger å ikke gjennomføre gruppelederopplæringen. For lærere innebærer ikke gruppelederopplæring krav om spesifikk kompetanse, men det handler om å bruke tid på å lage et innhold for opplæringen og et program for dagen. Som beskrevet i kapittel 5.2.3. er tidspress en av de store utfordringene når det gjelder rammebetingelser for forebyggende tiltak i skolen.

Det er kanskje rimelig å anta at «å spare tid» kan være en av årsakene til at skoler velger bort gruppelederopplæringen. Det at program ikke gjennomføres som planlagt, men med betydelig redusert timetall, er en erfaring gjort i forbindelse med andre evalueringer (Hetland og Aarø 2005).

De tre andre utvalgte skolene valgte å arrangere gruppelederopplæringen på ulike måter.

Her presenteres de ulike tilnærmingene:

SKOLE A:

Gruppelederopplæringen ble arrangert en hel dag hvor halve programmet foregikk på et lokale utenfor skolen og andre halvdel på skolens datarom. Gruppelederopplæringen ble ledet av sosiallærer og tre kontaktlærere, og det var 20 elever som deltok.

I løpet av denne dagen fikk elevene et faglig innblikk i selve programmet og oppgavene som skal gjøres i klasserommet, de fikk trene på å være leder, de drøftet problemstillinger knyttet til både rustema og ledelse, og de fikk anledning til å starte planleggingen av gruppearbeidet de skulle lede i klassen i etterkant av opplæringen. Både lærere og gruppeledere virket engasjerte og positive denne opplæringsdagen.

SKOLE B:

Gruppelederopplæringen ble arrangert en hel dag på skolens bibliotek og datarom for 18 elever. Ansvarlige for opplæringen var en lærer og Utekontakten som er knyttet til skolen. Programmet for dagen bestod blant annet av følgende tema/oppgaver: hva er å lede, hva er en god leder, gjennomgang av Unge & Rus på nett, trening i å være gruppeleder, tips og oppsummering.

Også på denne skolen fikk gruppelederne et faglig og praktisk innblikk i selve programmet og det å være leder. Gjennom ulike praktiske øvelser fikk de blant annet trent på å ta valg. De voksne var entusiastiske, og klarte å skape interesse og engasjement hos elevene også.

SKOLE C:

Gruppelederopplæringen ble arrangert som et heldagskurs i den lokale idrettshallen sammen med en annen skole i bydelen. Sosiallærerne og lærere ved de to skolene var ansvarlige for opplæringen. SaLTo-koordinatoren i bydelen hadde deltatt i planleggingen, og var ansvarlig for lunsjservering under gruppelederopplæringen.

Totalt var det ca 80 elever samlet i idrettshallen. I tillegg til teambuilding og innføring i Unge & Rus, var det også et mål å føre elevene fra de to ungdomsskolene sammen slik at de kunne bli kjent med hverandre.

Elevene ble inndelt i grupper som skulle inntre hovedarbeidsstasjoner:

1. Datarommet for å bli kjent med nettstedet ungeogrus.no.
2. En stasjon hvor elevene skulle utføre en praktisk øvelse. Gruppen skulle sammen bygge en bro av avispapir som en trening i samarbeid. Etterpå snakket de om hvordan en gruppeleder bør være, og hvilke oppgaver han/hun har.
3. Teambuilding i gymsalen, men ulike øvelser som krever samarbeid mellom elevene for å få løst oppgavene.

Ut fra observasjoner så det ut til at elevene virket motiverte og engasjerte, og det var en god stemning blant de voksne også. Fokuset i kursprogrammet var i hovedsak på teambuilding, samarbeid og hvordan være en god leder. Gruppelederne fikk også en times innføring i Unge & Rus. I forslaget til program for gruppelederopplæring på ungeogrus.no er mye tid brukt på å bli kjent med mål og innhold i programmet, men gruppelederopplæringen som ble gjennomført ved Skole C hadde mer fokus på ledertrening, og kanskje litt lite på selve innholdet i Unge & Rus.

De fleste gruppelederne og lærerne vi pratet med syntes gruppelederopplæringen var vellykket, og her følger noen sitater som var typiske uttalelser fra gruppelederne på skolene;

A: « Læreri. Det var motiverende. Vi følte oss litt mer trygge.»

B: «Om vi ikke hadde hatt det kurset, så hadde vi kanskje vært litt mer usikker på hva vi skulle gjøre å sånn.»

C: «Det følte at det var tilrettelagt alt da. Og det var litt deilig.»

18 av 30 lærere uttrykker også at de er positive til ordningen med gruppeledere, mens 4 ikke er så begeistret. 8 lærere har krysset av for at de verken er spesielt positive eller negative. På det åpne spørsmålet om fremmede faktorer i implementeringen av Unge & Rus er gruppelederopplæringen en av de tre faktorene som oftest blir nevnt. Disse resultatene støtter opp om tidligere undersøkelser som også viser til positive erfaringer med gruppelederopplæring (Fauchald 2004; Trondsen 2005; Eriksen og Mikkelsen 2007).

6.2. Tidsbruk

Det er variabelt hvor mye tid hver skole bruker til å gjennomføre Unge & Rus. De fleste velger å sette av ca 20 skoletimer. Vi anbefaler at gjennomføringen skjer over flere uker (ungeogrus.no).

I forbindelse med en undersøkelse av implementeringen av VÆRrøykFRI (Hetland og Aarø 2005) var det kritiske problemet antall timer lærerne brukte på gjennomføringen av programmet. Når programmet mange steder ikke gjennomføres som planlagt, men med betydelig redusert timetall, vil det mest sannsynlig påvirke resultatet.

På de fire utvalgte skolene var det variabelt hvor mye tid de satte av til gjennomføringen av elevdelen i Unge & Rus.

De fire 8. klassene ved SKOLE A gjennomførte elevdelen i Unge & Rus fordelt over 3 uker. Hver uke var det satt av to dager med dobbelttimer, og i tillegg fikk alle elevene en felles innføring i nettstedet ungeogrus.no av sosiallærer før denne perioden tok til.

«Jeg følte en periode at vi hadde brukt for mye tid over for mange uker, men jeg så etter at vi hadde hatt foreldremøte at vi ikke kunnet brukt noe kortere tid. Jeg tror det var akkurat passe tid og at det hadde fått modnet blant foreldrene og det kom faktisk flere på andre runde enn det gjorde på første. Et produkt av elevene som skal vises fram «drar» nok foreldrene.»

Denne uttalelsen fra en lærer viser at skolen brukte mye tid på Unge & Rus. Det hele begynte med en presentasjon av nettstedet for alle elevene på 8. trinn i uke 1, og ble avsluttet med det siste foreldremøtet i uke 6. Dette er i overensstemmelse med anbefalingene i Unge & Rus om å trekke det forebyggende arbeidet ut over flere uker.

På SKOLE B var den opprinnelige planen å bruke tre onsdager på elevdelen i Unge & Rus, men det ble satt av en ekstra dag for at det ikke skulle bli stress for de involverte. Det fungerte også bra å bruke fire hele dager på prosjektet. Dette førte til at prosjektet strakk seg over tid, og elevene fikk fokusere på tema uten å bli avbrutt i arbeidet for å ha andre timer de dagene. I tillegg brukte de noen timer ekstra andre dager, blant annet på arbeid med statistikkoppgaver på datarommet.

Totalt har lærere og elever på SKOLE C brukt ei hel uke på elevarbeidet i Unge & Rus, i tillegg til noen timer for å forberede forestillingen som skulle presenteres på foreldre-elevmøte.

På SKOLE D ble det satt av 10 – 12 timer til gjennomføring av Unge & Rus. Det ble også uttrykt fra lærerne at det hadde vært greit å sette av litt ekstra timer den siste dagen av prosjektet slik at elevene får nok tid til å forberede og

fremføre sine elevarbeid. Det gikk også bort litt tid fra Unge & Rus ved at det ble gjennomført vaksine den samme uka, og det var nok også en medvirkende faktor til at elevene og lærerne opplevde at det ble hektisk på slutten av prosjektet. Alle klassene skulle etter planen være innom alle de fire temaene i Unge & Rus, men en del grupper fikk ikke tid til å arbeide med tema 4 (mestring av drikkepress), da de trengte tiden til å arbeide med «Elevens mening». Både elever og lærere mente at det ble for knapp tid til forberedelse og fremføring av «Elevens mening».

Erfaringer viser at i de klassene som konsentrerer alt innenfor en uke, opplever elevene og lærerne at de har blitt stresset og ikke følt at de har fått arbeid nok med oppgavene (Gravrok 2004). For lite tid til gjennomføring av prosjektet var den hemmende faktoren som flest hadde skrevet ned på et åpent spørsmål i spørreskjemaet til alle lærerne.

Undersøkelser viser at program som strekker seg over tid, og gjerne med oppfølgende intervensjoner, såkalte «booster programs», har de beste effektene (Cuijpers 2002; NIDA 2003; Tolan et al. 2007). I Unge & Rus er det i tillegg til 8. klasseversjonen utarbeidet en oppfølger i 9. klasse, blant annet etter påtrykk fra foreldre i Oslo. Samtidig vet vi at tid er den rammebetingelsen som er mest problematisk i forhold til gjennomføring av forebyggende tiltak i skolen, og dermed vil kanskje intensjonen i programmet kollidere med skolens rammebetingelser på dette området?

Andreasson (2003:144) beskriver en studie hvor man ser på sammenhengen mellom undervisningstid og forandringer av atferd knyttet til bedre helse. Der konkluderer de med at om elever tilbys 40 undervisningstimer pr. år eller mer er det mulig å påvirke vaner som for eksempel alkoholbruk. Forklaringen er trolig at det økende undervisningsvolumet ga større påvirkning på normer.

Det er nok ingen av skolene i Oslo som har brukt 40 timer eller mer, men det vil være interessant å se hvor mye tid de faktisk bruker på programmet. Dette var et spørsmål som gikk ut til alle lærerne, og svarene viser at de fleste (12 av 30) bruker mellom 11 – 15 timer, mens 7 mener de bruker 16 – 20 timer. På spørsmål om hvordan disse timene fordeler seg utover i antall uker, viser det seg at flest (9 av 28 respondenter) bruker ca. 4 uker på gjennomføringen med klassen. Deretter følger de som gjennomfører Unge & Rus som et ukeprojekt (7 av 28). Det som ikke kom tydelig nok frem på disse spørsmålene var om timene og ukene kun gjaldt elevdelen i Unge & Rus, eller om også undervisningstimer brukt på gruppelederopplæringen skulle inkluderes. Det kan være at noen lærere har kun svart på bakgrunn av elevdelen, mens andre igjen har også tatt med gruppelederopplæringen.

6.3. Arbeidsmetoder

Arbeidet med oppgaver i Unge & Rus er basert på problembasert læring/prosjektarbeid som metode. Det fins ulike versjoner av innholdet i PBL, men Barrows (1986), mener det er mulig å holde fast ved fire grunnelementer i metoden:

- Virkelighetsnære situasjoner som utgangspunkt for bearbeiding av utfordringer og base for læringsprosesser;
- Selvstyrt læring, egenaktivitet og ansvar for egen læring;
- Arbeid i grupper;
- Lærer i veilederroller; (ungeogrus.no)

Hvordan skolene gjennomførte elevdelen i Unge & Rus blir videre beskrevet under følgende overskrifter; elevens arbeid, lærerrollen og hvordan gruppene fungerte.

6.3.1. Elevenes arbeid

Elevene arbeider med individuelle oppgaver, gruppeoppgaver og hjemmeoppgaver. Oppgavene aktiviserer elevene i direkte arbeid med problemstillinger tilknyttet rus.

Elevene arbeider i grupper, hver gruppe ledes av en gruppeleder (medelev) (ungeogrus.no).

Når elevene skal starte arbeidet med oppgavene i Unge & Rus, vil resultatet av skolens gjennomføring av gruppelederopplæring ha betydning i og med at det er gruppelederne som skal drive gruppene gjennom de ulike temaene i Unge & Rus.

På tre av de utvalgte skolene ble Unge & Rus gjennomført som prosjektarbeid, med gruppeledere som loset gruppene gjennom de fire ulike temaene i programmet og «Elevens mening». På den fjerde skolen rullerte elevene på gruppene på å være gruppeleder. Disse elevene hadde ikke vært på gruppelederopplæring, og var dermed ikke kurset i Unge & Rus og gruppeledelse, uten at det i dette tilfellet ble observert noen negativ betydning for gruppearbeidet. Elevene arbeidet individuelt, i grupper og hadde hjemmearbeid i forbindelse med prosjektet, noe som er i samsvar med intensjonen i programmet.

På en av skolene startet klassene med 2 skoletimer på klasserommet, hvor hele klassen arbeidet med oppgaver fra ungeogrus.no. I dette arbeidet var det lærerne som styrte aktivitetene som elevene arbeidet med alene eller i grupper. Elevene uttrykte under elevintervjuet at det var litt kjedelig å starte dagen med oppgaver, og at de «verket» etter å få arbeide med «Elevens mening».

Det var på «Elevens mening» at denne skolen gjennomførte Unge & Rus som prosjektarbeid, på tema 1-4 ble elevdelen i hovedsak gjennomført som tradisjonell klasseromsundervisning.

Som vi har vært inne på tidligere har skolen en del rammebetingelser som kan være til hinder for en vellykket gjennomføring, og en strukturell rammebetingelse som ble problematisk på de fire skolene var organisering av bruk av rom. Det ble observert at flere elever måtte avbryte arbeidet sitt og forlate rommet de satt i fordi rommet skulle brukes til veiledning eller annen undervisning. De enkelte elevgruppene måtte også sitte i samme rom, noe både lærere og elever opplevde som forstyrrende. Dette inntrykket blir bekreftet under et av elevintervjuene;

«Jeg synes det var lite organisert. Og da ble det sånn at man måtte kaste ut alle fra et klasserom for å kunne sitte og jobbe. Det var nesten ingen rom som var ledig.»

En annen pedagogisk utfordring i forbindelse med elevenes arbeid var at på to av de utvalgte skolene er det et stort antall muslimske elever hvor et prosjekt om alkohol oppleves som lite relevant. Dette fordi innvandrerungdom nesten aldri drikker alkohol på grunn av at Islam har et strengt alkoholforbud (Øia i Storvoll og Krange 2003). Et forslag fra lærere på begge skolene var å danne egne muslimske grupper i klassen som parallelt med de andre arbeider med andre mer relevante tema knyttet til rusforebyggende arbeid. Om dette er en hensiktsmessig måte å tilpasse rusforebygging i klasser med høy andel av muslimske elever kan diskuteres, og tas ikke stilling til her.

Schultz (2007) mener det ligger en pedagogisk mulighet til å lære etnisk norske ungdommer noen av de strategiene som innvandrerungdom bruker for å redusere alkoholkonsumet. I tillegg mener han at skolen kan redusere problemet med å skreddersy den rusforebyggende opplæringen, som i dag er tilpasset norsk ungdom. Han påpeker også at skoleverket må ta høyde for at innvandrerungdom har andre referanser om rus og får andre kunnskaper og forventninger fra foreldrene sine enn norske ungdommer. Et annet problem som dukket opp, spesielt på den ene skolen, var at noen av elevene ikke visste hva for eksempel «debutalder» og «edru» var, det vil si at de manglet det begrepsapparatet. Dette førte til at disse elevene ikke deltok så aktivt i gruppediskusjonene (observasjon). Erfaringer med språkproblemer er et generelt problem når innvandrere skal kommunisere med nordmenn, og det ikke er lagt til rette for å forebygge dette problemet (Andreasson 2003; Berg og Audestad 2006).

En del av oppgavene skulle løses på data, og det viste seg at noen av oppgavene var for vanskelig for noen av elevene. Dette problemet løste de på en skole ved å sette elevene sammen to og to eller i grupper.

Bildet viser elever som arbeider med redigering av egenprodusert film. Filmen viste blant annet hvilket drikkepress man kunne bli utsatt for i vennekretsen, og hvordan man kunne forholde seg til dette.

Et spørsmål som gikk ut til alle lærerne i etterkant av gjennomføringen var om de mente at Unge & Rus skapte engasjement og motivasjon hos elevene. 16 av de 30 som responderte mente at det var tilfelle, 8 opplevde engasjementet og motivasjonen hos elevene sånn «midt på treet» og 6 var uenige i utsagnet. Selv om de fleste mener Unge & Rus får frem positivitet hos elevene, er entusiasmen litt mer lunken enn i etterkant av arbeidsseminaret. På det samme spørsmålet i forkant av gjennomføring var 103 av 117 i den tro at Unge & Rus ville skape engasjement og motivasjon hos elevene, 12 «midt på treet» og 2 uenige i utsagnet. Årsakene til at lærerne har blitt litt mer reservert i sin tro på at programmet vil oppleves positivt av elevene kan være flere. Trolig er den viktigste årsaken at fra å forlate et kurs hvor man har hørt om alle de positive faktorene med programmet til den virkelige skolehverdagen sammen med elevene skjer det en endring.

På de fire utvalgte skolene viste elevene både med sin atferd og uttalelse at de syntes arbeidet med Unge & Rus var positivt. Dette er i samsvar med inntrykket til lærerne og observasjoner gjort på de fire skolene.

6.3.2. Lærerrollen

I arbeidet med Unge & Rus skal eleven være i fokus. Læreren får rollen som veileder i arbeidet med Unge & Rus, noe som innebærer å bidra til at gruppens arbeid med oppgavene i Unge & Rus følger en ønsket progresjon, at elevene er deltakende i gruppeprosessen og at gruppen når målene for arbeidet (unge-ogrus.no).

Lærerrollen som beskrives ovenfor står i tilknytning til at elevdelen i Unge & Rus benytter PBL som metode. Lærernes rolle er å være en tilrettelegger og veileder i gruppeprosessen blant elevene. Schancke (2005) fremhever at læreren bør konsentrere seg om å korrigere misforståelser og gi utfordringer, samt bidra til å kvalitetssikre den informasjonen elevene innhenter.

På alle de fire skolene fungerte lærerne som veiledere under arbeidet med elevoppgavene i Unge & Rus, men måten veiledningen ble gjennomført på varierte litt fra skole til skole. Spesielt skole C skilte seg litt ut fra de andre tre ved at gruppen arbeidet med ulike sjangere knyttet til en forestilling (dans, drama, powerpoint, mowiemaker og film). Her hadde hver lærer sine grupper de skulle følge opp og veilede. For eksempel var lærer A veileder for dansegruppene i tre klasser i arbeidet med å få frem et forebyggende budskap. De fleste dansegruppene laget for eksempel en dans som viste hvordan drikkepress fra jevnaldrende kunne oppleves. Lærer B var på samme måte veileder for powerpointgruppene, som i de fleste tilfeller hadde fokus på fakta om rusmidler. Hver dag hadde gruppen veiledningsmøte med sin veileder.

I prosjektukene på skole C var det en del lærere som var borte (et par dager var det 3 av 7 lærere borte). Lærerne uttrykte på intervjuet at det hadde gått greit likevel, selv om de gjenværende lærerne måtte «dra lasset». Konsekvensene var at veiledning på alle gruppene ikke ble optimal, og at det ikke var nok lærere til å ha tilsyn på datarom, og som en lærer sa under lærerintervjuet;

«Og så er jo prosjektarbeids store utfordring å få alle til å jobbe, og det er lettere med flere på jobb. Det var mange elever som jobba hardt den uka og det var noen som ikke gjorde spesielt mye og de hadde vi ikke kapasitet til å ta.»

På de tre andre skolene fungerte lærerne som veiledere gjennom hele prosjektet, og var til hjelp når elevene trengte det, enten det var av faglig karakter eller gruppelederene trengte veiledning i forhold til arbeidsprosessen i gruppen.

Lærerne på en skole uttrykte at de syntes det var bra å kunne gå mellom klasserommene, for da fikk de sjansen til å bli bedre kjent med elevene i de andre

klassene også. Et problem som kom frem under intervjuet på en skole var at det hadde vært for dårlig informasjon til de andre lærerne som var i klassene, som ikke hadde vært med på arbeidsseminar eller tatt del i planleggingen. Spesielt formingslærerne burde vært knyttet mer til Unge & Rus, da de i følge lærerne på denne skolen kan være en ressurs med sine kreative fagkunnskaper.

Elevene opplevde ikke et stort behov for hjelp hos lærerne, men sa de syntes det var bra at de var tilgjengelig når de trengte hjelp. Det var en del sykdom blant lærerne i gjennomføringsperioden. Dette løste seg ved at klassene gjennomførte prosjektet samtidig og lærerne vandret mellom klasserommene. Elevene opplevde dermed at de fikk veiledning når de trengte det. Elevene uttrykte også at det var lite samarbeid gruppene i mellom, og at det kanskje ville ha vært bra om gruppene kunne ha hjulpet og veiledet hverandre.

Arbeidet med elevoppgavene fungerte greit, med unntak av oppgave 4 i Tema 4, hvor elevene skal lage et rollespill knyttet til drikkepress. I mange av gruppene på et par av skolene ble de som motstod presset fremstilt negativt (nerder, upopulære og ensomme), noe som står i motsetning til intensjonen med oppgaven. Lærere bør bli gjort oppmerksom på dette, og i forkant gå inn og veilede elevene i forbindelse med oppgaven.

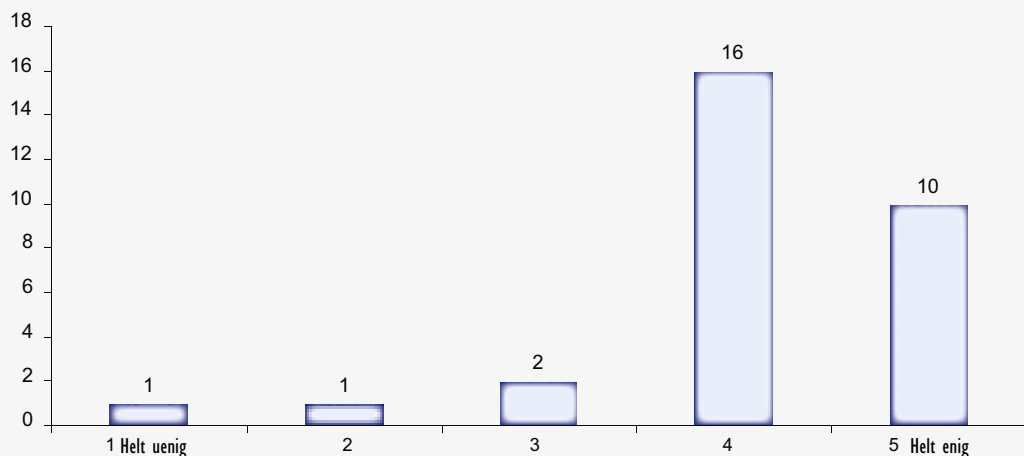
På alle fire skolene har enkelte lærere engasjert seg ekstra i Unge & Rus og vært pådriver for de andre på teamet. Bakgrunnen for dette engasjementet uttrykte en av lærerne under intervjuet;

«Jeg ble så gira etter den kursdagen, og ikke minst etter gruppelederopplæringa som jeg syntes var en utrolig vellykka og morsom dag, og da får jeg liksom et ekstra gir. Og jeg er kontrollfreak av natur. Men ja, jeg har nok vært pådriveren.»

Denne læreren og de andre ekstra engasjerte aktørene er det man i forskningslitteraturen, og i kapittel 3, beskriver som «ildsjel», som er viktige bidragsyttere i iverksetting og gjennomføring av tiltak/program. Flere studier viser at bevissthet og aktivt engasjement fra aktørenes side kan være kjernekomponenter i implementeringen av forebyggende program (Lund et al. 2002; Baklien et al. 2007; Olweus 2007).

I tillegg til engasjement er også lærernes kompetanse knyttet til denne lærerrollen av betydning. Selv om rollen som veileder er en generell pedagogisk kompetanse, vil det i arbeidet med Unge & Rus kunne være behov for kompetanse knyttet til rus som tema, og bruk av teknisk utstyr. Det sistnevnte vil vi komme tilbake til i kapittel 6.4. Et spørsmål i spørreskjema til alle skolene var om lærerne følte seg kompetente til å gjennomføre elevdelen i Unge & Rus.

Figur 8: «Jeg føler meg kompetent til å gjennomføre elevdelen av Unge & Rus». Antall. N=30.

Figuren viser at 26 av 30 lærere som har besvart dette spørsmålet føler seg kompetent. Dette er en positiv utvikling med tanke på svarene som kom frem på arbeidsseminaret i forkant av gjennomføring om det samme tema, hvor 47 av 117 følte seg kompetente. Som vi var inne på i forbindelse med svarene på arbeidsseminaret, er dette uttrykk for lærernes subjektive opplevelse av egen kompetanse. I forhold til observasjoner som ble gjort på de fire utvalgte skolene stemmer det at lærerne har kompetanse til å gjennomføre elevdelen av Unge & Rus. Dette har nok sammenheng med at lærere er vant til å inneha rollen som veileder, i og med at prosjektarbeid generelt har fått en sentral plass i Kunnskapsløftet (Kunnskapsdepartementet 2006).

6.3.3. Hvordan gruppene fungerte

På alle skolene opplevde elevene og lærerne at de fleste gruppene fungerte greit. Noen grupper hadde imidlertid litt startproblemer. Disse problemene gikk blant annet ut på at gruppeleder hadde problemer med å få i gang samtalen i gruppa, eller at en gruppe hadde en elev som saboterte arbeidet. Dette løste seg som regel ved at lærer gikk inn og veiledet gruppelederne.

Følgende sitater fra de ulike elevintervjuene beskriver noen av gruppeprosessene; A: «Det gikk bra. Men det var litt vanskelig i starten, men så ble det bedre når vi

starta og jobba med prosjektet. Det var en som ikke hadde så lyst å være med og gjøre ting. Så det var litt vanskelig å få han med.»

B: «Vår gruppe fungerte veldig bra sammen. Alle jobbet sammen og hjalp hverandre hele tiden, og motiverte hverandre om noen ble litt sure eller noe. Alle sammen var og hjalp hverandre.»

C: «Jeg ble egentlig litt skuffet når jeg så gruppen min først, for jeg fikk 5 gutter som ikke er så spesielt gode på skolen. Jeg fikk vite at jeg enten måtte lede den gruppa eller så måtte jeg lede dansegruppa. Så da var ikke valget vanskelig. Men vi klarte å jobbe ganske bra. Jeg ble faktisk litt overrasket over noen av de prestasjonene noen av de fikk til.»

D: «Vi klarte egentlig å samarbeide bra, å være enige. Men når vi begynte med redigeringa og sånn er det vanskelig å la 5 stykker sitte rundt en PC, og da kan ikke alle jobbe som de vil.»

E: «Vår gruppe fungerte egentlig ikke så veldig bra. Det var to stk som jobba, og tre som satt og så på. Så det fungerte egentlig ikke så veldig bra.»

Gruppene fungerte ulikt. Noen grupper jobbet seg gjennom alle oppgavene uten noen som helst problemer, mens andre ikke fungerte i det hele tatt. Årsakene til at grupper ikke fungerte var ulike. I noen tilfeller var det gruppeleder som ikke gjorde en god jobb, og de andre medlemmene «boikottet» lederen. I andre tilfeller var det kjemien mellom gruppemedlemmene som ikke fungerte, og arbeidsbyrden ble lagt på noen få gruppemedlemmer, mens de andre «virret» rundt. Men i hovedsak fungerte de fleste gruppene og gruppelederne bra, og det var gode diskusjoner og samarbeid om de ulike oppgavene.

Som tidligere nevnt var det på to av skolene en del elever med muslimsk bakgrunn, hvor et prosjekt om alkohol ikke opplevdes relevant. Et annet problem som dukket opp, spesielt på den ene skolen, var at noen av elevene ikke visste hva for eksempel «debutalder» og «edru» var. At disse elevene manglet dette begrepsapparatet førte til at de ikke deltok så aktivt i gruppediskusjonene (observasjon).

Under et av lærerintervjuene oppsummerte lærerne hvordan gruppene arbeidet;

A: «Det som jeg kanskje ble klar over etter hvert, var at elevene ble enormt opptatt av hva de skulle fremføre og hvordan de skulle legge det frem, både for hverandre og også for foreldrene mer enn akkurat det å jobbe i grupper. Men det er klart dette syntes de var spennende og de fikk jo flere muligheter til å gjøre ting og de har vært flinke til å få frem og legge frem ting, absolutt. Men det tok nok litt overhånd da de var kommet ca. midt i prosjektet.»

B: «Ja, da gikk det vel opp for dem hva de skulle, så plutselig var de litt i tidsnød. Dette så vi når de jobbet de siste gangene – da var de jo kjempeflinke fordi de skulle ha produktet ferdig, mens i starten var det mye mer veiing frem og tilbake.»

Tilsvarende kommentarer om tidsnød og mer fokus på produkt enn prosess beskrives også i tidligere erfaringer gjort med gruppearbeid i forbindelse med Unge & Rus (Andreassen 2003; Fauchald 2004; Trondsen 2005). En av årsakene til at skoler kan få tidsnød i forbindelse med prosjektarbeid er at det dukker opp ting som stjeler tid fra prosjektet. Dette opplevde en av skolene, da elevene skulle vaksineres og tilbake på kontroll senere i de tidspunktene elevene skulle arbeide med prosjektet.

6.4. Elevens mening

I elevenes mening skal dere ta et standpunkt til et emne dere velger. Dere velger selv hvem dere presenterer dette for, og på hvilken måte (ungeogrus.no).

På alle skolene, med unntak av skole C, presenterte elevene sine produkter for sine klassekamerater. Alle skolene, foruten skole D som ikke arrangerte foreldremøter, presenterte sine produkter for foresatte.

I forrige kapittel ble gruppeprosessene beskrevet, og videre presenteres produktene av arbeidet med «Elevens mening» fra de ulike skolene, basert på intervjuer og observasjon:

SKOLE A

Den siste dagen med elevarbeid samlet alle 8. klassene på skolen seg i aulaen for en presentasjon av sine produkter. Det var en del elever borte fra skolen denne dagen, og det gjorde at enkelte gruppepresentasjoner ble avlyst. Det oppsto noen tekniske problemer når filmene skulle vises, da skolen ikke har redigeringsutstyr, og avspilleren ikke leser av brente cd-er. Til tross for disse utfordringene ble flere gode elevbidrag presentert, alt fra rollespill, veggaviser/plakater, hørespill, powerpointpresentasjoner og etter hvert filmer. Temaene i disse produktene varierte fra fakta om rusmidler, drikkepress, skader ved bruk av rus og argumenter for hvorfor de ikke skal begynne å drikke.

SKOLE B

På skole B skulle gruppene legge frem sitt produkt fra «Elevens mening» den siste onsdagen i prosjektet. Elevene hadde valgt ulike presentasjonsformer

som rollespill, powerpointpresentasjon, film og plakater. Rektor var også til stede i klassene for å se resultatene. I alle klassene slet de litt med det tekniske i forbindelse med filmfremvisninger. I to av klassene ordnet det seg etter en stund, mens den tredje klassen måtte utsette fremvisningen av filmene til en annen dag. De ulike temaene som ble presentert handlet blant annet om hva voksne mener om at 13-15 åringer drikker, fakta om hva alkoholmisbruk kan føre til, promillens virkning, fakta om hasj og konsekvenser ved bruk av alkohol og andre rusmidler.

SKOLE C

På denne skolen ble lista lagt høyt med tanke på arbeidet med «Elevens mening». Her var det grupper som skulle produsere filmer, arbeide i movie-makerprogram, lage gode powerpointpresentasjoner, koreograferer dansenummer og sy dette sammen til en hel forestilling. Dette stiller høye krav til både elevenes og lærernes kompetanse på de ulike områdene, noe som førte til at noen få lærere opplevde uka med Unge & Rus som ekstra stressende fordi de manglet denne kompetansen. Til tross for dette gikk både prosessen og arbeidet med produktene greit på grunn av at mange (selv elever) hadde denne kompetansen, og ikke minst at det blant lærerpersonalet fantes ressurspersoner med god kunnskap om teater, film og bruk av avansert teknisk utstyr. En lærer uttrykte under intervjuet et viktig poeng;

«Samtidig tenker jeg at der er nok noen som kunne vært mer fleksible på teknikk. Der er ikke gitt at der sitter folk med IT-kompetanse på hvert trinn og styrer med lys og lyd og rigge opp og ned. Jeg tenker at i dag gjør de gjerne andre ting, og vi som skole må være fleksible nok til at vi kan hente kompetanse hos hverandre.»

Elevene arbeidet flittig gjennom hele uka, selv om noen hadde mindre å gjøre de siste dagene enn andre. Alle elevene på intervjuet forteller at de også brukte tid hjemme på prosjektet, enten med å lage manus, øve på tekster til fremføring, laste ned musikk eller filme.

Forestillingene i de ulike klassene ble presentert på møte 2: foreldre-elevmøtet, og der ble ulike tema knyttet til blant annet fakta om rusmidler, hvordan si nei til å drikke alkohol, og konsekvenser ved bruk av rusmidler presentert.

SKOLE D

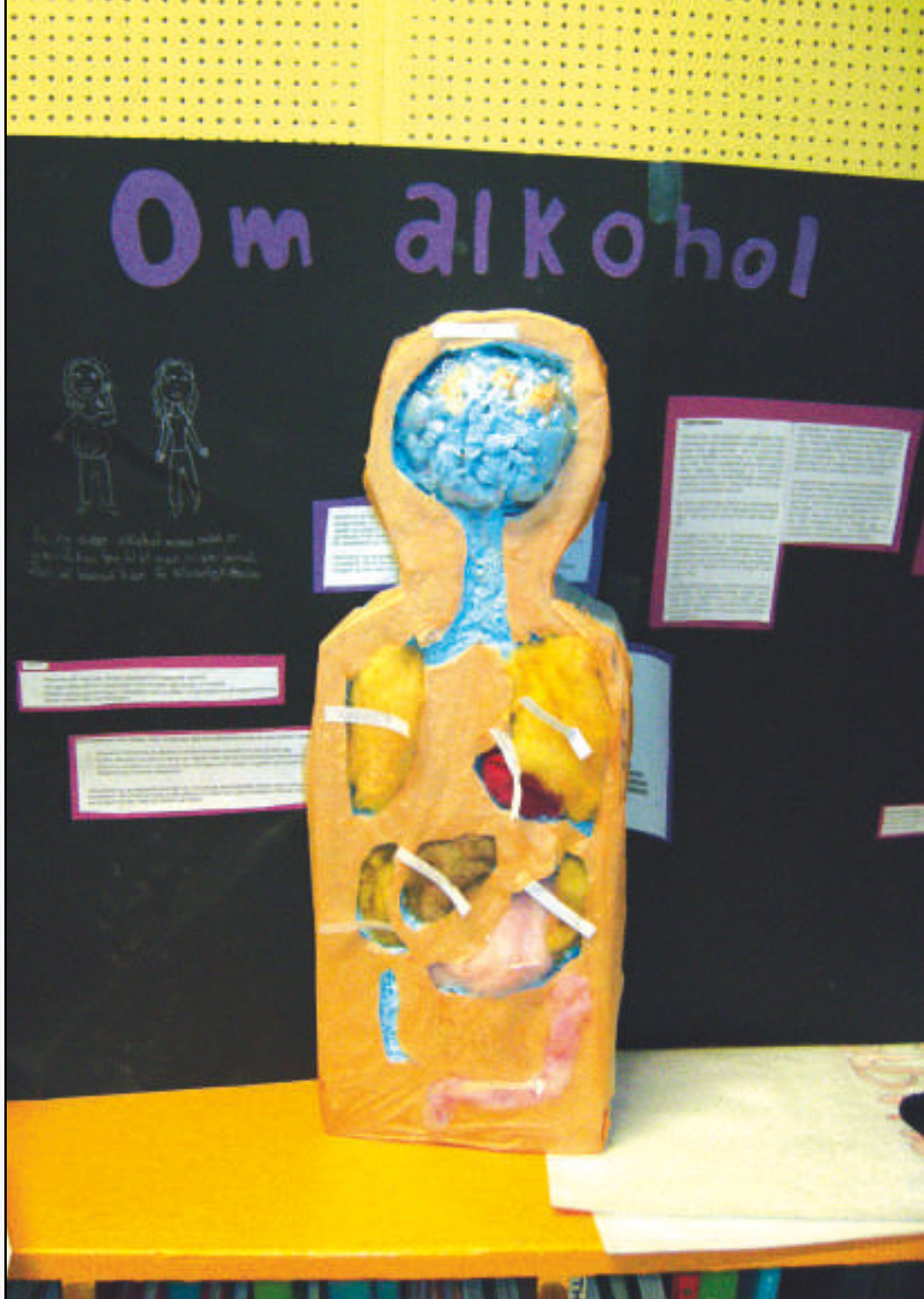
På skolen var fire timer den siste dagen i prosjektuka satt av til Unge & Rus, hvor elevene fikk avslutte arbeidet med «Elevens mening», og presentere det for resten av klassen. Dagen ble litt amputert på grunn av tidligere

nevnte vaksine, men alt i alt var lærerne fornøyd med resultatene av elevarbeidet, noe som ble uttrykt under lærerintervjuet:

«I den klassen jeg var i var det mye plakater. En gruppe laga powerpoint, og jeg vet at ei gruppe laga film. De hadde filmet mye med mobilene sine. Vi fikk litt problemer med å overføre den fra mobilene til PCene på skolen, men noen var veldig kreative og lasta det ned hjemme... mest plakater, litt for kort hos mange... Det var noen som hadde laget en fantastisk sang, den var kjempeflott altså. Men de torde ikke å synge den da. Men den var fin den. Det var mye forskjellig.»

«Det var et par av gruppene som jeg også var veldig imponert over, som hadde lagt masse i det. Så var det noen som hadde tatt litt short-cut, men sånn er det bestandig» (lærerintervju).

Elevene syntes det var morsomt å gjøre noe annet, og ingen kom og klaget på at det var kjedelig. På skolen er det en kultur og mediegruppe, og mange kreative elever. I følge lærerne elsker de å opptre, lage film, presentere og lage powerpoint presentasjoner. Budskapene som ble valgt var som på de andre skolene i hovedsak fakta om rus, drikkepress og konsekvenser av rusbruk.

Et av elevbidragene fra en av skolene, som viser hvilke organer som kan bli skadet ved misbruk av alkohol.

Alle skolene var godt nok utstyrt med datamaskiner som er tilgjengelige for elevene i arbeidet med Unge & Rus, men det er et problem at noen av skolenes nettverk er begrenset, slik at elevene ikke har mulighet til å gå inn å se på de eksemplene på elevarbeid som ligger på ungeogrus.no. Dette er nok en rammebetingelse i skolen som påvirker gjennomføringen. I tillegg viser ovennevnte beskrivelser noen begrensninger i bruk av teknisk utstyr både hos lærere og elever. På spørsmål til alle skolene i Oslo mente 22 av de 30 respondentene at skolen er godt nok utstyrt. Disse tallene samsvarer godt med erfaringene fra de fire utvalgte skolene, og erfaringer fra skoler andre steder i landet (Trondsen 2005; Krumsvik og Øen Jones 2007).

6.5. Oppsummering

Ca 83 % av skolene gjennomførte gruppelederopplæringen som er knyttet til Unge & Rus, og det ser ut til at de følger anbefalingene i Unge & Rus med tanke på program for kursdag og utvelging av gruppeledere. Årsaker til at skoler ikke kurser gruppelederne kan være mangel på tid, opplevd kompetanse og det at de prioriterer andre tiltak/program (jf. MOT-skole).

26 av de 30 lærerne som besvarte spørreskjema uttrykker at de definerer seg som kompetente til å gjennomføre gruppelederopplæringen og at de synes ordningen med gruppeledere er positiv. Også elevene mener ordningen med gruppeledere er positivt.

Som vi antok i begynnelsen av dette kapitlet ble gruppelederopplæringen gjennomført ulikt på de tre utvalgte skolene som gjennomførte opplæringen. Dette kan som tidligere nevnt sammenheng med at retningslinjene på dette området ikke er så detaljert beskrevet. Til tross for lokal tilpasning ser det ut til at skolene holder seg innenfor kravene som stilles i Unge & Rus knyttet til gruppelederopplæringen.

Følgende tabell viser at de fleste skolene bruker 11 – 15 timer eller mer enn 20 timer på elevdelen i Unge & Rus. 3 av 4 skoler trekker opplegget ut over flere uker. Det er best erfaringer med å trekke det forebyggende arbeidet ut over tid, og det er i hovedsak de som gjennomfører tiltaket som ukesprosjekt som opplever at tiden på programmet blir for knapp.

Tabell 6: Bruk av antall undervisningstimer og antall uker på Unge & Rus.¹⁶

Skoler	Antall timer	Antall uker
SKOLE A	11-15 timer	3
SKOLE B	Mer enn 20 timer	4
SKOLE C	Mer enn 20 timer	2
SKOLE D	11-15 timer	1

Tallene fra de fire skolene samsvarer godt med tilbakemeldingene fra de andre ungdomsskolene i Oslo, hvor 25 av 30 lærere sier de har brukt mer enn 11 timer på gjennomføringen. 23 av 30 sier at de har brukt mer enn 1 uke på elevdelen i Unge & Rus.

På alle de fire skolene arbeidet elevene etter PBL-metoden, men på en av skolene var arbeidet med tema 1 – 4 mer lærerstyrt enn på de tre andre skolene. Elevene har tidligere erfaring med prosjektarbeid og var positive til PBL som metode, noe de fleste lærerne også antok både i forkant av gjennomføring og etterpå. Lærerne har i hovedsak vært veiledere for elevene som har drevet arbeidet frem selv gjennom gruppeledere. Lærernes kompetanse knyttet til en slik lærerrolle som veileder ser ut til å være god, noe som nok er en konsekvens av at prosjektarbeid som metode har fått større plass i norsk skole de siste årene.

De fleste gruppene på skolene fungerte greit under ledelse av gruppeleder, men i noen tilfeller ble fokuset på produktet større enn på prosessen. Disponering av tiden viste seg også å være en utfordring for noen grupper. På skoler med høy andel av fremmedspråklige elever kan man oppleve at elevene ikke synes tema er relevant i tillegg til språklige barrierer.

På alle de fire skolene ble det presentert mange flotte bidrag, som viste stor kreativitet. Filmer, powerpointpresentasjoner, veggaviser, rollespill, hørespill og faktaopplesning var noen av presentasjonsformene. Temaene handlet blant annet om påvirkning, hva folk mener om bruk av alkohol, drikkepress, konsekvenser ved bruk av rusmidler og fakta om rusmidler. Alle disse temaene gjenspeiler innholdet i diskusjonene som foregikk på gruppene i forkant av arbeidet med «Elevens mening.» Budskapet ble i hovedsak presentert for medelever og foresatte.

Rammebetingelsen på skolen knyttet til teknisk utstyr ser ut til å være bra. 22 av 30 lærere uttrykker at deres skole er godt nok utstyrt med tekniske hjelpemidler. Denne studien avdekker begrensninger på aktørnivå ved at noen lærere og elever ikke har god nok kompetanse i bruk av dette utstyret.

7. FORELDRENES INVOLVERING

I forskningslitteraturen blir det hevdet at hvis man skal oppnå best mulig effekt så er den optimale løsningen å sette inn tiltak på flere arenaer samtidig (Andreasson 2003; Ferrer-Wreder et al. 2005; Tolan et al. 2007). Eksempelvis mener man at et forebyggingsbudskap som formidles både på skolen og i hjemmet skaper bedre forutsetninger for forandring enn om man kun arbeider med tema på en arena. I evaluering av tiltaket «VærRøykFri» (Jøsendal et al. 2005) viste resultatene at i de skolene hvor foresatte ikke ble involvert var effektene av programmet redusert i forhold til de skolene hvor de foresatte ble involvert.

I Unge & Rus er også de foresattes involvering en sentral del av programmet. Som beskrevet i kapittel 2.1 er målsettingen for foreldrenes deltakelse å styrke fellesskapet mellom foreldrene, styrke foreldrenes autoritet til å sette grenser overfor sine barns utprøving av rusmidler og styrke foreldrenes kompetanse til å snakke med barna sine om bruk av rusmidler. Disse målene vil vi komme tilbake til senere i dette kapitlet.

I tillegg til de tre aktørgruppene som er målgruppene i Unge & Rus (foreldre, lærere og elever) er også skolens ledelse sentral. Gjennom å legge til rette for planlegging og gjennomføring av foreldremøtene, og samtidig være til stede på møtene, viser ledelsen at programmet er forankret i skoleledelsen. Ledelsens involvering på skolene i Oslo ble beskrevet i kapittel 5.1.

I Unge & Rus er implementeringsstrategiene knyttet til foreldresamarbeid i hovedsak lenket opp mot foreldremøtene, og i dette kapitlet vil empirien bli presentert opp mot disse anbefalingene under følgende overskrifter: FAU-representantenes involvering, **møte 1**: foreldre-foreldremøtet og **møte 2**: foreldre-elevmøtet. Det 2. møtet er videre inndelt i overskriftene: gruppesammensetninger og skriftlig avtale.

Mot slutten av dette kapitlet vil de ulike aktørenes meninger¹⁷ om foreldreinvolvering presenteres. På samme måte som i kapittel 5 og 6 avsluttes kapitlet med en oppsummering.

Men aller først vil det bli gitt en kort beskrivelse av foreldregruppene på de utvalgte skolene på bakgrunn av blant annet utdanning, etnisitet, holdninger til alkohol og syn på foreldreinvolvering. Disse faktorene kan være med på å illustrere ulikhetene i skolenes kontekst. Beskrivelsene er basert på intervju med lærere, observasjoner og spørreundersøkelsen blant de foresatte på de fire utvalgte skolene.

¹⁷ Lærere, elever og foresatte

7.1. Foresatte på de fire skolene:

«Det muslimske miljøet er jo større alle andre steder enn på skole C. Her finnes det jo knapt en muslim på hvert klassetrinn og muslimenes forhold til alkohol er noe helt annet enn Ola Nordmanns forhold til alkohol. Sånn at det elementet vil spille inn på andre skoler og andre steder. Det har vi i liten grad her. Her er bar-skapene velfylte.»

Dette sitatet fra lærerintervjuet på skole C er med på å illustrere noen av de mulige ulikhetene som finnes mellom de foresatte på de fire utvalgte skolene. Det er spesielt på de to Østkantskolene at de foresatte utgjør en differensiert gruppe hvor man finner alle samfunnslag og flere nasjoner representert (observasjon). Dette bekreftes av Øia (2006:90-91) som gjennom en inndeling av Oslo i fire geografiske soner (Vestkant, indre øst, etablert østkant og ytre øst) viser at andelen innvandrere er høyest i indre øst og ytre øst med rundt 45 % andel unge med innvandrerbakgrunn, mot ca 8 % innvandrer-ungdom på vestkanten.

Lærerne uttrykker i intervjuet at det er sjelden innvandrerforeldre møter opp på møter i regi av skolen, og spesielt mødrene er underrepresentert på disse møtene. Erfaring med problemer med å rekruttere foresatte til fremmedspråklige elever deles også av andre som ønsker å involvere foresatte i skolens rusforebyggende arbeid (Baklien et al. 2007). En av lærerne uttrykte at det derfor var ekstra gledelig at så mange av foreldrene, både med norsk og innvandrerbakgrunn, møtte opp på foreldremøtene knyttet til Unge & Rus. Grunnen til dette antok hun hadde med elevenes engasjement å gjøre, og det faktum at produktene elevene hadde laget skulle presenteres på foreldremøtet.

På alle skolene har de fleste respondentene og deres familie Norge som fødeland. I prosent tilsvarende dette at 83 % av mødrene og fedrene er født i Norge, hvorav tallene varierer fra 96 % på skole C til 62 % på Skole D. De andre er født i Europa (7 %), Asia (7 %), Afrika (2 %) og Nord-Amerika (1 %).

Tabell 7: Er alkohol et aktuelt tema i familien sett opp mot skole?

		Skole				
		Skole A (N=38)	Skole B (N=44)	Skole C (N=85)	Skole D (N=30)	Total (N=197)
Er alkohol et aktuelt tema i deres familie?	JA, I HØY GRAD	13 %	18 %	12 %	13 %	14 %
	JA, I NOE GRAD	76 %	75 %	84 %	44 %	74 %
	NEI, HELT UAKTUELT	11 %	7 %	4 %	43 %	12 %

Av de 197 som har svart på dette spørsmålet mener 88 % at alkohol i noe eller høy grad er et aktuelt tema i familien. Sammenlignet med de tre andre skolene skiller Skole D seg ut ved den høye svarprosenten på nei, helt uaktuelt. 43 % av respondentene fra Skole D har krysset av for dette alternativet, noe som tilsvarer 13 foresatte. Av disse er 5 fra Asia, 4 fra Afrika, 3 fra Norge og 1 fra Europa. Selv om religiøs tilhørighet ikke er kartlagt i spørreundersøkelsen, kan vi anta at dette resultatet kan ses i sammenheng med at innvandrere med muslimsk bakgrunn er religiøst og kulturelt knyttet til klare forventninger om totalavhold fra alkohol (Øia 2003; Pedersen 2006; Schultz 2007).

På spørsmål om det er viktig å fokusere på alkoholbruk/rusforebygging og om det er naturlig at foreldrene blir involvert i et slikt skoleopplegg sier henholdsvis 97 % og 94 % av respondentene at de er delvis enig/enig i utsagnet. De som er delvis uenige/uenige i utsagnene kommer i hovedsak fra skole D. Det at foreldre generelt er positive til å bli involvert i rusforebyggende arbeid i skolen, er funn som også bekreftes i andre undersøkelser (Henriksen 2002; Myhra 2006; Bolstad et al. 2007).

7.2. FAU-representantenes involvering

Det er foreldrene som skal drive gruppene, men har du noen aktive FAU-representanter eller andre som kan hjelpe deg å få i gang gruppediskusjonene? (ungeogrus.no).

I utprøvningsfasen av «Foreldresamarbeid», som etter hvert ble en del av Unge & Rus, var det tre faktorer som viste seg å være ulike på de skolene som var med og som hadde betydning for iverksetting og gjennomføring; engasjement i lærerteamet, samarbeid med foreldrerepresentantene og aktiv medvirkning fra rektor (Henriksen 1999). Engasjementet fra foreldreutvalgsrepresentantene ved skolene representerte en ekstra informasjonskanal til foreldrene og bidro til å gi dem et eiendomsforhold til programmet. Studien viste at andelen foreldre som deltok i programmet så ut til å være høyere der hvor foreldrerepresentantene hadde et aktivt engasjement. Også i utprøving av programmet i tre skoler i Vefsn (Fauchald 2003:22) uttrykte lærerne at støtten og engasjementet fra FAU var viktig i gjennomføringen.

På de fire utvalgte skolene i Oslo var klassekontaktens involvering ulike. På SKOLE D var de ikke involvert i det hele tatt, i og med at det ikke ble arrangert egne foreldremøter i Unge & Rus. På SKOLE B var klassekontaktene heller ikke involvert i selve ledelsen av møtene. På begge foreldremøtene var det lærerne som var ansvarlig for ledelsen av møtene, men gruppelederne var også aktive i møteledelsen på det møte 2: foreldre-elevmøtet.

På SKOLE C var det i noen klasser klassekontaktene som hadde oppsummering i etterkant av gruppediskusjonene. I ettertid reflekterte informantene på lærerintervjuet på skole C om de foresattes involvering:

«Derfor tror jeg det er viktig at de begynner allerede på høsten der nesten alle er til stede og forberede at disse tingene kommer og at vi tar tidlig kontakt med FAU-kontakt og prøver å få dem med litt og skjønner viktigheten av å få med folk på møtene. Det er en sak som vi kan ta opp gjennom FAU og prøve å påvirke dem til å bli flinkere til å ta ansvar for oppslutningen.»

Som pilotskole har SKOLE A gjort seg noen erfaringer fra tidligere gjennomføringer, noe som blant annet resulterte i at klassekontaktene for de fire 8. klassene ble invitert til et informasjonsmøte før selve prosjektet tok til. Her ble de informert om Unge & Rus og de fikk ansvaret for å lede diskusjonene i klassene. De samme foreldrene fikk ansvaret for å utarbeide en felles avtale. På begge møtene var det klassekontaktene som ledet møtene og diskusjonene.

Det å fokusere på aktive FAU-representanter blir i flere program fremhevet som sentrale faktorer i gjennomføringen. Både gjennom personlig engasjement hos enkelte representanter og ved at FAU engasjeres i planleggingen og iverksettingen av tiltaket sammen med skolen, vil det trolig føre til høyere grad av påmelding, et økt engasjement og flere aktiviteter blant gruppen foresatte (Hetland og Aarø 2005; Bolstad et al. 2007; Baraldsnes og Olweus 2007).

Til tross for at FAU ikke var direkte involvert i implementeringen av Unge & Rus på skole B og C, var ikke foreldrenes deltakelse og engasjement lavere på disse skolene i forhold til skole A som involverte FAU. Dette kan skyldes flere ulike faktorer, som blant annet engasjerte lærere og elever, og at elevenes produkter ble presentert på møte 2: foreldre-elevmøtet.

7.3. Møte 1: Foreldre-foreldremøte

I dette møtet blir foreldrene/foresatte delt i grupper der de diskuterer holdninger og praksis overfor de unges bruk av rusmidler. Diskusjonen «spisses» mot felles holdninger og grenser overfor de unge, og bør oppsummeres i et forslag til en klassekontrakt eller skriftliggjøres på et annet vis. Lærernes oppgave er, i samarbeid med klassekontakter/FAU, å sette sammen grupper og koordinere gjennomføringen av foreldremøtet. Det er viktig at gruppene holder fokus på holdninger og praksis overfor egne barn og unges utprøving av rusmidler (ungeogrus.no).

Som tidligere beskrevet ble det ikke arrangert foreldremøter på en av de fire utvalgte skolene, mens de tre andre skolene gjennomførte to foreldremøter. En av årsakene til at skole D valgte å ikke gjennomføre foreldremøter knyttet til Unge & Rus var at skolen gjennomførte et annet rusforebyggende program (MOT), hvor de arrangerte to temamøter for foreldrene med dårlig oppslutning. De så dermed ikke hensikten med å arrangere flere temamøter med lite oppmøte.

I spørreundersøkelsen til alle skolene i Oslo kom det frem at samtlige skoler hadde gjennomført minst ett foreldremøte i forbindelse med Unge & Rus. På 14 av 21 skoler har de gjennomført 2 foreldremøter, 1 skole har hatt flere foreldremøter i Unge & Rus. Det kommer ikke frem i undersøkelsen om det ene møtet som ble arrangert på 6 skoler av skolene var møte 1: foreldre-foreldremøte eller møte 2: foreldre-elevmøte.

På tre av de utvalgte skolene ble møte 1: foreldre-foreldremøtet arrangert klassevis, men på to av skolene hadde de først en felles samling, hvor det ble gitt en felles informasjon om Unge & Rus. På den ene skolen var også en representant for forebyggende avdeling ved politiet invitert til å holde et innlegg om ungdom og rus i bydelen, og på en annen skole var Utekontakten til stede.

På de tre skolene ble foreldrene delt inn i grupper, og i alle klassene på alle skolene var inntrykket at det var gode diskusjoner mellom foreldrene. Det var flere tema som var oppe til diskusjon, blant annet innetider, foreldrelanging, om elevene skulle få arrangere og delta på hjemme-alenefester og om hvor det var greit at elevene oppholdt seg på kveldene. På noen grupper var foreldrene stort sett enige om de ulike temaene, mens på andre grupper gikk diskusjonene livlig. Et eksempel var en gruppe hvor det var stor uenighet om foreldre skulle la elevene prøve alkohol hjemme, hvor noen mente at det er lurt å la elevene få lære seg å drikke hjemme i stedet for ute sammen med venner utenfor foreldrenes kontroll. Dette førte til reaksjoner fra andre, som mente det var helt feil å gi mindreårige alkohol. På alle skolene ble resultatet fra diskusjonene skriftliggjort, og foreldrene ble enige om noen grunnleggende regler/holdninger som skulle gjelde for 8. klassingene på den skolen.

På disse tre skolene var oppmøtet på møte 1: foreldre-foreldremøtet omtrent det samme som på andre foreldremøter i regi av skolen. Oppmøte var også et spørsmål som gikk ut til alle ungdomsskolene i Oslo. Av de 30 som har besvart dette spørsmålet svarer 67 % at oppmøte er som vanlig, noe som stemmer overens med tilbakemeldingene fra de tre utvalgte skolene. 20 % sier oppmøtet var høyere, og 13 % at det var lavere enn vanlig. Det som ikke kommer frem i dette spørsmålet er om oppmøtet er ulikt mellom de to møtene med henholdsvis kun foreldre og på det andre også med deltakelse fra elevene.

7.4. Møte 2: Foreldre-elevmøte

I etterkant av foreldre-foreldremøtet og hele eller deler av elevenes arbeid med Unge & Rus, møtes foreldre og elever til nytt møte.

Tema for dette møtet er: Foreldrenes holdninger slik de ble formulert i første møte. (ungeogrus.no).

På tre av de utvalgte skolene ble møte 2: foreldre-elevmøtet også arrangert klassevis, hvor elevene var aktivt med, både i diskusjonene og med elevbidrag fra «Elevens mening».

På disse skolene var oppmøtet på dette foreldremøtet høyere enn på ordinære foreldremøter (lærerintervju; observasjon). De fleste klassene har i snitt 28 elever, og på dette møtet kom fra 21 til 42 foresatte. På en skole var det et stort sykefravær fra elevene denne dagen, og det gjenspeilet seg også på møtet. Likevel kom totalt 74 foresatte og 75 av 101 elever. Det er vanskelig å si noe om oppmøte har noe å gjøre med at rus blant de unge er tema for møtet, eller om det er elevenes presentasjoner som får foreldrene til å delta.

Som tidligere beskrevet var det 20 % av respondentene som uttrykte at oppmøte hadde vært høyere på Unge & Rus møtene enn på ordinære foreldremøter. På bakgrunn av tendensen på de utvalgte skolene, er det grunn til å tro at disse 20 prosentene gjelder møte 2: foreldre-elevmøtet. Erfaringer viser at ved elevenes deltakelse øker også oppmøte hos de foresatte (Fauchald 2004; Eriksen og Mikkelsen 2007).

Det var ulike representanter fra målgruppen som ledet disse foreldremøtene. Gruppelederne ledet møtet på en skole (skole B), lærerne på en annen (skole C) og på den siste var det foreldrekontaktene (skole A).

Inntrykket som observatør var at samtalen i de fleste gruppene gikk greit, og at elevene også kom til orde. Problemet var heller i noen grupper at elevene ikke ønsket å ta ordet, og dermed ble noen diskusjoner mer et intervju av elevene på gruppa ledet av noen ivrige foreldre. I andre grupper var elevene aktive med å blant annet fortelle om deres opplevelse av ungdomsmiljøet, noe som foreldrene uttrykte var lærerikt. Det virket også som at det var ganske stor enighet mellom foreldre og elever om de ulike diskusjonstemaene, noe som også samsvarer med det som kom frem i intervjuene med lærere og elever.

7.4.1. Gruppesammensetninger

Det settes sammen grupper av foreldre og barn. Gruppene sammensettes slik at foreldre ikke er sammen med egne barn. Det er viktig at gruppene holder fokus

på de unges respons og meninger om forslag til kontrakt. De voksne begrunner sine synspunkter. Utkast til kontrakt justeres i tråd med diskusjonen i gruppene (ungeogrus.no).

Gruppeinndelingen på møte 2: foreldre-elevmøtet på de tre utvalgte skole-
lene skjedde i henhold til anbefalingene i Unge & Rus ved at gruppene
bestod av både foreldre og barn, men foreldrene skulle ikke sitte sammen
med egne barn. Begrunnelsen for dette er at den private samtalen mellom
foreldre og barn i den enkelte familien ikke skal foregå på dette møtet
(Henriksen 2002).

Denne måten å gruppere foresatte og elevene på ble nevnt som en frem-
mende faktor av en av lærerinformantene som besvarte spørreskjema:

*«Det mest positive, synes jeg, var at gruppene på foreldremøtene var sammen-
satt av elever og foreldre som ikke hørte sammen. Begge parter skjerpet seg og
oppnådde ekstra god kontakt».*

En praktisk utfordring ble å organisere gruppene og få plass til alle, og
denne delen av møte 2: foreldre-elevmøtet ble mer eller mindre vellykket i
de ulike klassene. Noen lærere hadde tenkt gjennom inndelingen på for-
hånd, og laget forslag til fordeling av foresatte og elever, mens andre ikke
hadde tenkt gjennom den delen av foreldremøtet. En lærer sa følgende på
intervjuet;

*«Når vi startet i klasserommet, brukte vi en halv time for å få sortert folk hvor
de skulle være. En del foreldre ble irritert og kom med kommentarer, og det er
ganske viktige ting, at man hadde gjort det klart. Satt fram bord og at man
hadde snakka med foreldrekontaktene på forhånd...Det er ikke snakk om så
mye jobb, bare å ha tenkt gjennom det.»*

Når gruppene var etablerte, startet alle med en presentasjonsrunde. Det
viste seg at flere av elevene og foreldrene ikke visste hvem de andre var. Ut
fra observasjoner så det ut til at alle gruppene kom i gang med diskusjone-
ne om de reglene som foreldrene hadde blitt enige om på møte 1: forel-
dre-foreldremøtet ved at foreldrene presenterte reglene og fikk elevene til
å kommentere dem. I etterkant var det flere elever som kommenterte at
det hadde vært interessant å høre hva de andre foreldrene mente, og som
en elev sa:

*«Etter det møtet oppdaget jeg at mamma ikke var så streng og vanskelig
likevel, det var andre foreldre som var verre!»*

7.4.2. Skriftlig avtale om felles regler for klassene

Gruppediskusjonene oppsummeres i plenum. Med utgangspunkt i de ulike innspillene, utarbeider klassekontaktene en endelig kontrakt (ungeogrus.no).

Med utgangspunkt i de ulike innspillene på gruppene på foreldremøtene, anbefaler Unge & Rus at det utarbeides en skriftlig avtale. Grunnen til det er at det da gjerne oppfattes som mer forpliktende og at det hjelper på hukommelsen. Det siste vil jo også være viktig om man på senere klassetrinn skulle revidere avtalen. Et siste poeng er at skriftlighet gjør det mulig å sende ut til foreldre som ikke var tilstede på møtet (Henriksen, 2002).

Også i Olweusprogrammet fremheves viktigheten av skriftliggjøring, slik at det som kom frem på foreldremøtet og det man planlegger å gjøre blir sendt ut til samtlige foresatte etter møtet. Dermed får foresatte som ikke hadde anledning å være til stede på foreldremøtet større mulighet til å delta aktivt i det videre arbeidet (Olweus 2007).

På de tre skolene ble diskusjonene oppsummert i plenum og skrevet ned, men det var kun på skole A at dette ble formulert som en kontrakt. På denne skolen var det klassekontaktene som skrev ut kontrakten. Det ble ikke en skriftlig kontrakt ved de to andre skolene som gjennomførte foreldremøtene, hvor hovedargumentet var at noen av foreldrene uttrykte at de ikke ville binde seg til en skriftlig kontrakt. Dette hadde nok både med at de i prinsippet mente at det var unødvendig å ha felles regler for elevene i klassen rundt tema rus, samtidig som ordet kontrakt for noen oppleves som juridisk bindende.

«Jeg skjønnte fort at det ikke ble noen kontrakt. Mulig det er intensjonen i prosjektet, men jeg tror det er vel så viktig å diskutere punkter enn å bli enig om en kontrakt som egentlig og bare 60 % kan stå inne for.» (Lærerintervju).

Erfaringene med å skrive kontrakt i forbindelse med foreldredelen i Unge & Rus er ulike. På noen skoler har de valgt å ikke skrive kontrakter, mens på andre steder er det å skrive kontrakt blitt en tradisjon (Henriksen 2002; Fauchald 2004; Eriksen og Mikkelsen 2007). Et av målene med foreldredelen i Unge & Rus er å styrke fellesskapet mellom foresatte, og da bør fokus på prosessen være viktigere enn produktet, altså en skriftlig avtale/kontrakt.

7.5. Aktørenes meninger om foreldreinvolveringen

I det følgende presenteres elevenes, lærernes og de foresattes meninger om foreldreinvolvering;

7.5.1. Elevene

Gjennom observasjoner og elevintervju kom det stort sett positive tilbakemeldinger fra elevene på at foreldre ble involvert.

A: *«Jeg tror foreldrene mente det var bra at de fikk være med på det»*

B: *«Ja det foreldremøtet med voksne og barn var veldig greit egentlig»*

C: *«De fikk et lite innblikk i hva vi holder på med. Hva vi synes og hva vi vet om det»*

D: *«Jeg synes det var bra at på slutten så hadde vi sånn diskusjoner som gruppelederne satte seg med foreldre med andre elever. Fint å få se de andre foreldrenes mening av for eksempel når barna skal legge seg. Hva de mener om alene-hjemme-fester å sånn. Det var litt morsomt å se hva de mente om det.»*

Samtalen stammer fra elevintervjuet på en av skolene, og sammenfatter inntrykket som kom frem på de fire skolene vi fulgte. Elevene uttalte at det var interessant å sitte sammen med andre foreldre og høre hva de mente om ulike ting. Spesielt innetider var mye diskutert på flere grupper. Elevene sa i intervjuet at de jevnt over var enige i de reglene som var foreslått av foreldrene etter møte 1: foreldre-foreldremøtet. I en undersøkelse gjennomført av Baklien (1995) kom det frem at ungdom setter pris på og ønsker strenge foreldre.

De som var skeptiske til foreldreinvolveringen uttrykte at de ikke var i mot at foreldrene skulle involveres, men at de var uenige i at det skulle være felles holdninger og regler angående rusbruk i klassen.

7.5.2. Lærerne

A: *«Foreldremøtene var bra, foreldrene var kjempeflinke, de gikk jo inn i jobben med liv og lyst.»*

B: *«... kommenterte de at det var fantastisk hyggelig å se de andre elevene som de aldri har sett før men som de har hørt om med navn. Så det var positivt, også det å starte så tidlig med å treffe hverandre, og så gikk det forbausende bra at de kom til enighet.»*

C: *«Også det at når foreldrene tar tak i de og går igjennom de og setter opp en avtale og at den da blir distribuert rundt og at man da får en underskrift på de tingene, det er fint.»*

Sitatene er i overensstemmelse med det som kom frem i de andre lærerintervjuene også.

Lærerne er gjennomgående positive til at foreldrene involveres i rusforebyggende prosjekt, og mener at det er viktig at skole og hjem står sammen for å forebygge rusbruk. De var enige om at det på begge foreldremøtene var gode

diskusjoner og foreldrene var engasjerte. På en skole uttalte en lærer at iveren etter å diskutere ikke var så stor blant foreldrene på møte 2: foreldre-elevmøtet, og mente at årsaken kunne være at de kanskje følte seg litt ferdig med å diskutere, da det var de samme temaene som skulle diskuteres også med elevene.

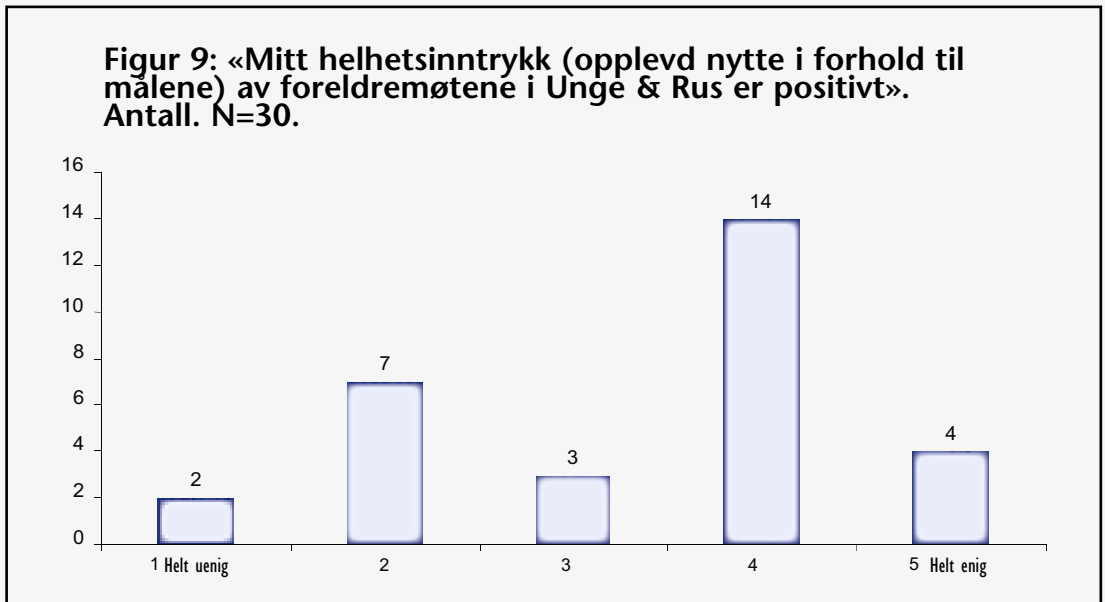
På arbeidsseminaret for lærerne i september uttrykte mange at de viktigste samarbeidspartnerne var foreldrene, men det var også noen som uttalte at de var skeptisk til hvordan samarbeidet kommer til å fungere.

«Foreldrene kommer ikke på foreldremøtene, og det gjelder spesielt etniske minoriteter. De kan ikke norsk – skal vi ha møte med mange tolker på mange ulike språk? Det er ikke ungdommene som er problemet ... men hvordan få med de ikke norsktalende foreldrene?»

På en av de utvalgte skolene stemte sitatet godt overens med hvordan lærerne på skolen vurderte foreldresamarbeid, noe som førte til at det ikke ble arrangert foreldremøter i Unge & Rus.

På intervjuet uttrykte lærerne at de fikk gode tilbakemeldinger fra foreldrene angående foreldremøtene.

I spørreskjema som gikk ut til alle ungdomsskolene i Oslo ble det spurt om lærerne mente foreldremøtene i Unge & Rus var positive:

18 (60 %) av de 30 lærerne har et positivt helhetsinntrykk av foreldremøtene i Unge & Rus, mens 9 (30 %) er mindre positive. Dette gjenspeiler seg også i svarene som ble gitt på de åpne spørsmålene om hva som var fremmende og hemmende faktorer i planleggingen, organiseringen og gjennomføringen av

Unge & Rus. Den fremmende faktoren som oftest ble nevnt var nettopp det at foreldrene ble involvert, noe 9 av 30 lærere nevnte. Av hemmende faktorer knyttet til foreldreinvolveringen ble to faktorer nevnt. Den ene var påkjeningen med å arrangere 2 ekstra foreldremøter i skoleåret (nevnt av 2 respondenter), og den andre at foreldre ikke stiller opp (2 av 30 respondenter).

7.5.3. Foreldrene/foresatte

Som nevnt ovenfor fikk flere av lærerne positive tilbakemeldinger fra foreldrene angående foreldremøtene. Observasjoner støtter også opp om at de foresatte så ut til å være positive til å bli involvert i rusforebyggende arbeid. I etterkant av gjennomføringen på 8. trinn har FAU i Oslo også trykket på for å få en oppfølger på 9. trinn, noe som er med på å illustrere foreldrenes engasjement. Også undersøkelser fra blant annet et annet rusforebyggende tiltak, Kjærlighet og grenser, viser at de foresatte ønsker å bli involvert og ser nytten av å delta (Myhra 2006). Videre følger noen utvalgte tabeller som viser hva de foresatte som besvarte spørreskjema på de fire skolene mener om foreldreinvolveringen knyttet til Unge & Rus.

Tabell 8: Foreldrenes helhetsinntrykk av Unge & Rus sett opp mot skole.

		Skole				
		Skole A (N=39)	Skole B (N=49)	Skole C (N=87)	Skole D (N=30)	Total (N=202)
Hva er ditt/deres helhetsinntrykk av Unge & Rus?	VELDIG NYTTIG	62 %	69 %	55 %	30 %	56 %
	LITT NYTTIG	26 %	29 %	33 %	23 %	29 %
	VET IKKE	12 %	2 %	10 %	40 %	13 %
	BORTKASTA BRUK AV TID	0 %	0 %	2 %	7 %	2 %

85 % av de 202 som svarte på dette spørsmålet mener at det har vært litt nyttig eller veldig nyttig. 2 % mener det har vært bortkastet bruk av skoletid. Foreldregruppen ved skole D har ikke vært direkte involvert i Unge & Rus, men likevel mener over halvparten at prosjektet Unge & Rus er veldig eller litt nyttig. Dette kan tyde på at det ikke er selve programmet Unge & Rus som de foresatte er positive til på skole D, men at de generelt mener det er nyttig med rusforebyggende program som involverer foresatte. Evalueringer av andre tiltak som involverer foreldre (Myhra 2006; Bolstad et al. 2007) og forskning generelt støtter opp om disse positive resultatene.

Tabell 9: Foreldrenes mening om foreldremøtene i Unge & Rus skaper gode dialoger mellom foreldre sett opp mot skole.

		Skole				
		Skole A (N=39)	Skole B (N=45)	Skole C (N=83)	Skole D (N=23)	Total (N=188)
Foreldremøtene i Unge & Rus skaper gode dialoger mellom foreldre/foresatte	1. UENIG	0 %	0 %	1 %	9 %	2 %
	2. DELVIS UENIG	7 %	0 %	5 %	3 %	4 %
	3. VET IKKE	12 %	5 %	18 %	54 %	18 %
	4. DELVIS ENIG	39 %	33 %	43 %	21 %	37 %
	5. ENIG	42 %	62 %	33 %	13 %	39 %

188 foreldre/foresatte svarte på dette spørsmålet som er nært knyttet til et av målene for foreldredeltakelse i Unge & Rus om å styrke fellesskapet mellom foreldrene. 76 % av foreldrene som svarte på dette spørsmålet var delvis enig/enig i at foreldremøtene skaper gode dialoger mellom foreldrene. På dette spørsmålet varierer svarene fra de ulike skolene, fra 34 % på skole D som var delvis enig/enig i påstanden til 95 % på skole B.

På spørreskjema var det også mulighet til å komme med kommentarer om Unge & Rus. Det kom frem 2-3 negative kommentarer som handlet om at fokus på rus «trigget» ungdommene. Resten av kommentarene var gjennomgående positive. Her følger noen eksempler;

«Prosjekter som Unge & Rus er kjempebra tiltak! Bevisste foreldre samsnakker om rusens effekter med egne og andres barn noe som er veldig viktig. Meget bra tiltak med Unge & Rus for å bevisstgjøre ungdom i en kritisk fase.»

«Fortsett med opplegget dere nå gjør i skolen. Det skaper fokus, debatt, diskusjoner, informasjon, konsekvenser og gjør ungdommen i stand til å ta egne valg.»

Et av målene for foreldrenes deltakelse i Unge & Rus er å styrke foreldrenes/foresattes kompetanse til å snakke med barna sine om bruk av rusmidler. Om denne kompetansen er økt hos foreldrene er vanskelig å dokumentere, men følgende tabell viser at flere mener de har snakket om tema hjemme etter foreldremøtene.

Tabell 10: Foreldrenes mening om de har snakket mer om rusmiddelbruk hjemme på grunn av fokuseringen på skolen sett opp mot skole.

		Skole				
		Skole A (N=38)	Skole B (N=45)	Skole C (N=84)	Skole D (N=20)	Total (N=186)
Vi har snakket mer om rusmiddelbruk hjemme på grunn av fokuseringen på skolen.	UENIG	8 %	4 %	8 %	25 %	9 %
	DELVIS UENIG	8 %	2 %	9 %	25 %	9 %
	VET IKKE	5 %	7 %	5 %	15 %	6 %
	DELVIS ENIG	58 %	43 %	53 %	20 %	48 %
	ENIG	21 %	44 %	25 %	15 %	28 %

Av de 186 respondentene er det 76 % som er delvis enig/enig i utsagnet om at de har snakket mer om tema hjemme. Dette er et høyt tall som tyder på at arbeidet med rusforebygging med foreldreinvolvering øker fokuset på tema også i hjemmene. På den andre siden viser Henriksens undersøkelse (2002) at det er betydelig færre elever som uttrykker at de har snakket med sine foreldre om dette temaet enn omvendt. Dette kan ha sin årsak i at foreldrene har vært påvirket av «forventningseffekt» hvor svaret blir mer positivt fordi de vet at kommunikasjonen om rus er en sentral verdi i programmet. En annen forklaring kan være at definisjonen av «samtale om rus» er ulik hos de voksne og ungdommen.

7.6. Oppsummering:

På tre av skolene var ikke klassekontaktene nevneverdig involvert i planlegging og gjennomføring av foreldredelen i Unge & Rus. På skole A ble klassekontaktene involvert i både planlegging, gjennomføring og etterarbeid (utarbeide skriftlige avtaler) i forbindelse med Unge & Rus.

De fleste skolene, 15 av 21 skoler, gjennomførte to eller flere foreldremøter i Unge & Rus. Oppmøtet på møte 1: foreldre-foreldremøtet er omtrent som vanlig, men oppmøtet på møte 2 er høyere enn vanlig. Dette har nok mest sannsynlig sammenheng med elevenes deltakelse og bidrag.

Ved at foreldrene kommer sammen og diskuterer felles holdninger til de unges rusbruk, er det grunn til å anta at møtene bidrar til å styrke fellesskapet mellom foreldrene. I tillegg åpner det opp for mulighet til å snakke med barna sine om tema hjemme. Gjennom diskusjonene på skolen viste det seg at de foresatte og elevene hadde fokus på holdninger og praksis overfor elevenes utprøving av rusmidler, og det viste seg at de unge og foresatte var ganske enige om de ulike reglene.

Erfaringene viser også at måten å sette sammen gruppene på møte 2: foreldre-elevmøtet er hensiktsmessig, men at det krever en del praktisk planlegging i forkant slik at fordelingen i gruppene blir gjennomført effektivt.

Det å skrive en kontrakt oppfattes av noen foresatte som juridisk bindende, og de ønsker derfor ikke dette. Likevel er det viktig å få skriftliggjort det man blir enige om på foreldremøtene, slik at man husker hva som er diskutert, og slik at de som ikke hadde anledning til å delta får informasjon om det som det er blitt enighet om. Av de tre utvalgte skolene var det kun en som utarbeidet en skriftlig kontrakt, og det ble gjort av klassekontaktene. Kontrakten inneholdt blant annet regler om innetider, enighet om å ta kontakt med hverandre om en av ungdommene har problemer, og regler knyttet til hjemme-alenefester.

Skole D er den skolen som skiller seg mest ut fra de tre andre skolene på de fleste spørsmål knyttet til spørreundersøkelsen som gikk ut til de foresatte. En av årsakene til dette kan være det høye antallet fremmedspråklige foresatte på skolen, det andre kan være at i forbindelse med gjennomføring av Unge & Rus på skolen ble det ikke arrangert foreldremøter med tema Unge & Rus. På de tre andre skolene ble det gjennomført to foreldremøter, hvor stemningen var positiv hos de fremmøtte foresatte. Dette har muligens vært med på å prege de positive tilbakemeldingene på spørreskjema.

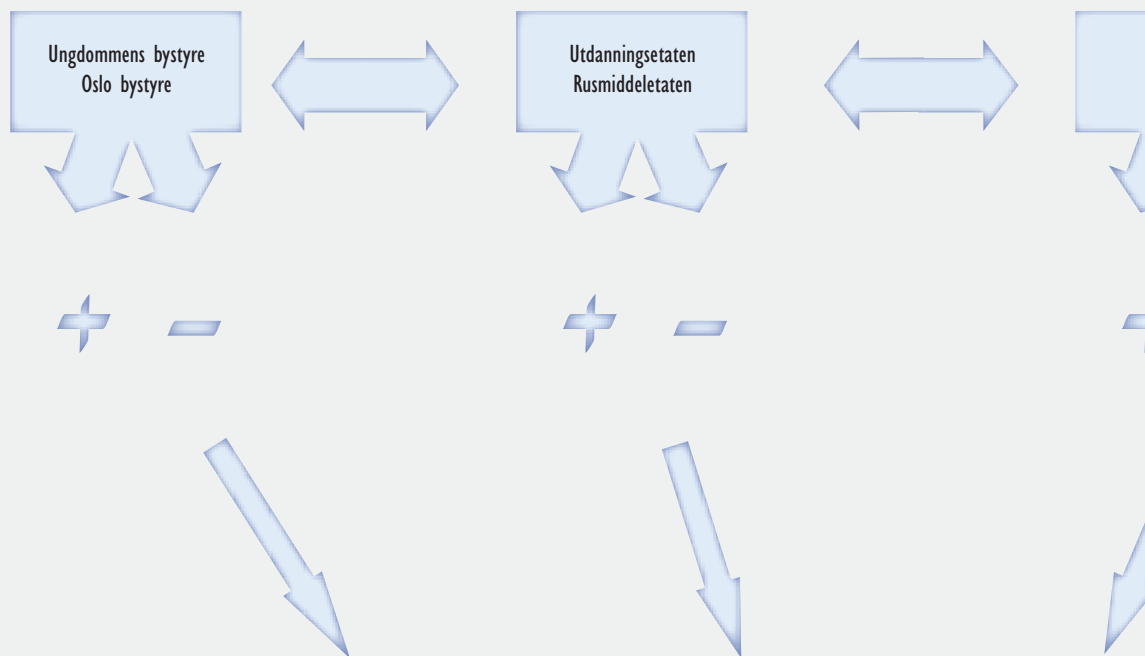
Det viser seg at både elever, lærere og foresatte i hovedsak er positive til foreldresamarbeidet i forbindelse med gjennomføringen av Unge & Rus. Dette

tyder på at holdningene til de ulike aktørene er positive når det gjelder rusforebygging med foreldreinvolvering generelt, noe som også samsvarer med andre undersøkelser (Myhra 2006; Bolstad et al. 2007). Som vi viste i starten av dette kapitlet viser forskningslitteraturen at det å involvere foresatte i rusforebyggende program kan være en nyttig strategi.

8. PROSESSEN FRA BESLUTNING TIL GJENNOMFØRING

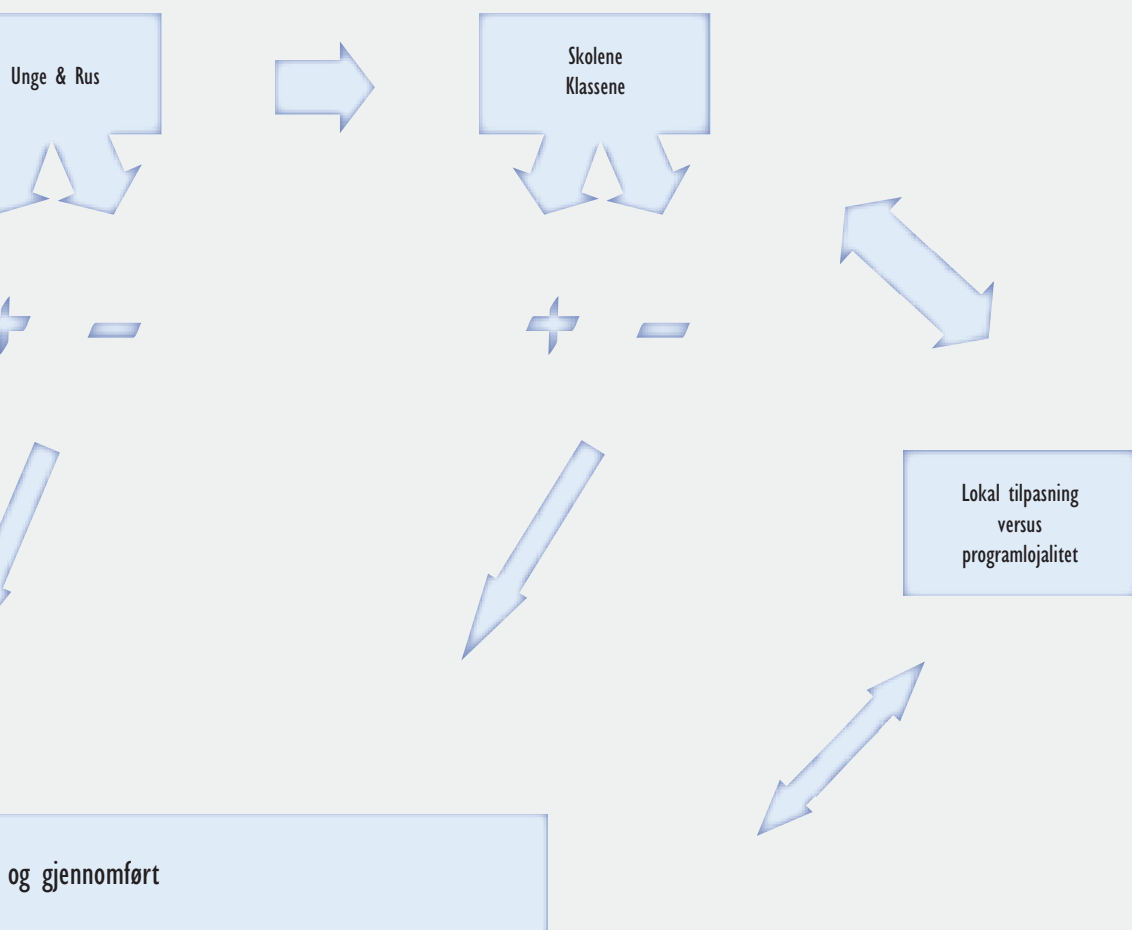
I dette kapitlet er intensjonen å trekke trådene gjennom teori og empiri som er presentert tidligere i rapporten, frem mot et svar på problemstillingene. Først presenteres en figur som kan være med å illustrere hvordan iverksettingen og gjennomføringen har foregått, og med utgangspunkt i figurens hovedpunkter presenteres og drøftes data.

Figur 10: Iverksetting og gjennomføring av Unge & Rus i Oslo.

Hvordan Unge & Rus blir iverksatt

Figuren viser de ulike nivåene fra beslutningsnivå til iverksetting i den enkelte klasse, og illustrerer hvordan hvert nivå virker positivt og negativt på hvordan Unge & Rus blir iverksatt og gjennomført. Hva disse boksene illustrerer av

hemmende og fremmende faktorer, vil presenteres senere i dette kapitlet. Samtidig viser toveispilene mellom nivåene at de også har påvirket hverandre, da med unntak av skolene/klassene som ikke har hatt påvirkningsmulighet på

selve programmet Unge & Rus. Helt til høyre er det en boks som rommer lokal tilpasning versus programlojalitet. Om skolene/klassene gjennomfører etter intensjonen og i hvilken grad lokale tilpasninger blir gjort, vil ha betydning for hvordan Unge & Rus blir iverksatt og gjennomført. Samtidig vil måten Unge & Rus gjennomføres på bli påvirket av mange hemmende og fremmende faktorer fra nivåene over, og det fører igjen til at eventuelle lokale tilpasninger blir gjort i de enkelte skolene/klassene.

Videre presenteres de fire nivåene, og ved hjelp av empiri fra studien, belyses positive og negative faktorer som har hatt betydning for gjennomføringen av Unge & Rus. Til slutt belyses i hvilken grad gjennomføringen er preget av programlojalitet eller lokal tilpasning, og hvilke ulikheter som finnes mellom skolene og klassene.

8.1. Beslutningsarenaen

Som beskrevet i begynnelsen av denne rapporten, var det Oslo bystyre som vedtok at det skulle settes i gang et obligatorisk rusforebyggende program for ungdomstrinnet, på bakgrunn av et ønske fra Ungdommens bystyremøte. Det at ønsket kom fra ungdommene selv, blir i kapittel 3 beskrevet som en bottom-up beslutning. Samtidig hadde skolens aktører ingen innflytelse på hvilket tiltak som ble obligatorisk, noe som kan ses som en top-down beslutning. Denne beslutningsmodellen vil kanskje ha betydning for hvilke hemmende og fremmende faktorer som påvirket den reelle iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus.

8.1.1. Fremmende faktorer

De fleste er enige om at det er viktig å drive rusforebyggende arbeid. At beslutningstakere på politisk nivå bestemmer at det skal bli obligatorisk, vil kanskje oppfattes som bra i utgangspunktet fra iverksetterne. Det at ønsket opprinnelig kom fra ungdommene selv, hadde antakelig også positiv betydning for motivasjonen og holdningene til både lærerne og elevene. På arbeidsseminaret for lærerne høsten 2006 ble dette poengtert flere ganger, og det var også to representanter fra Sentralt Ungdomsråd som holdt appell.

Den viktigste positive faktoren dette nivået hadde på implementeringen av Unge & Rus, var nok likevel at det ble vedtatt at det skulle være obligatorisk. Empirien viser at om skolene hadde fått valgt selv, ville nok en del skoler latt

være å sette i verk Unge & Rus. Årsaken til det kan være at de ikke ønsker å bruke så mye tid på et rusforebyggende program, eller de ville fortsette å bruke de programmene som allerede var forankret på skolen.

8.1.2. Hemmende faktorer

Som vi tidligere har nevnt var avgjørelsen om at det var tiltaket Unge & Rus som skulle gjennomføres en top-down beslutning, med de negative følgene det kan føre med seg. Som beskrevet i kapittel 3, kan både konteksten og aktørenes virkelighetsoppfatninger være ulike på beslutningsnivået og iverksettingsnivået. Det kan også være vanskelig for det sentrale nivået å ta høyde for lokale barrierer som programmet kan møte ute i skolehverdagen (Baklien 2008). For utenforstående kan det være vanskelig å se helheten i de rammebetingelsene som er knyttet til skolehverdagen. For noen av aktørene i denne studien kom det frem frustrasjon over at det var nok et nytt prosjekt som skulle presses inn i en allerede travel hverdag.

8.2. Utdanningsetaten (UDE) og Rusmideletatens Kompetansesenter (RKS)

UDE fikk det formelle oppdraget med å sette vedtaket fra Oslo bystyre ut i livet. En naturlig og faglig støttespiller i dette arbeidet var RKS. Som tidligere beskrevet anbefalte de Unge & Rus, og startet arbeidet med å forberede iverksettingsarenaene for programmet i samarbeid med UDE i løpet av våren 2006.

8.2.1. Fremmende faktorer

UDE og RKS befant seg både på beslutningsarenaen og på iverksettingsarenaen. Det var de som avgjorde at det nettopp var Unge & Rus som skulle inn på skolene, og de bidro samtidig aktivt for at dette skulle bli gjennomførbart. Den første faktoren som hadde positiv betydning for implementeringen, var at de var tidlig ute med informasjon til rektorene ved alle ungdomsskolene og andre sentrale samarbeidspartnere¹⁸ om at Unge & Rus var obligatorisk og at det skulle arrangeres arbeidsseminar for lærere og andre samarbeidspartnere høsten 2006. De hadde også en fordel i arbeidet med å motivere iverksetterne ved at Unge & Rus var prøvd ut på noen pilotskoler i Oslo med positive erfaringer.

¹⁸ Ungdommens felleråd, SaLTo-koordinatorer, politiet, Barnevernet, Uteteam og Kommunalt foreldreutvalg.

En sentral faktor som fremheves i litteratur om implementering på tiltak i skolen er kompetanseheving av lærere (Dusenbury et al. 2003; Mihalic et al. 2008). Dette er også en sentral implementeringsstrategi i Unge & Rus. UDE og RKS tok dette på alvor, og iverksatte arbeidsseminar uten kursavgift for alle ungdomsskolene i Oslo høsten 2006. Der ble kursdeltakerne informert om bakgrunnen for vedtaket i Bystyret, de fikk en teoretisk og praktisk innføring i Unge & Rus, og de fikk anledning til å begynne planleggingsarbeidet på egen skole.

UDE og RKS har gjennom skoleåret vært pådrivere i implementeringen av Unge & Rus, ved blant annet å arrangere ekstra arbeidsseminar i noen bydel-er for skoler som ønsket å ha flere lærere kurset. De har også bidratt med økonomisk støtte til skolene til utgifter i forbindelse med gruppelederopp-læring.

8.2.2. Hemmende faktorer

Samtidig som at UDE og RKS kan ha hatt fordeler med å delta på både beslutningsarena og iverksettingsarena, har de også blitt slitt mellom beslutningsarenaens ønske om en vellykket gjennomføring kontra vissheten om skolenes rammebetingelser. Dette viser seg blant annet i at de fikk beskjed om å legge til rette for skolene uten at det fulgte noe økonomiske midler med oppdraget. Til tross for at arbeidsseminaret var gratis for skolene, måtte de selv dekke eventuelle vikarutgifter for de lærerne som fikk anledning til å delta på arbeidsseminaret.

En annen hemmende faktor som vi har vært inne på ved flere anledninger i denne rapporten, er at mange skoler allerede hadde andre rusforebyggende program rotfestet på skolen. Dette var også noe som ble drøftet mellom UDE og RKS våren 2006, noe som førte til en konklusjon om at alle skolene skulle innføre Unge & Rus fra skoleåret 2006/2007. I ettertid kan det diskuteres om det hadde vært mer hensiktsmessig å iverksette innføringen av Unge & Rus over flere år, slik at de som allerede hadde andre program gående, fikk tid og rom til en gradvis overgang til Unge & Rus. Empirien viser at det skapte frustrasjon hos aktørene på de skolene som allerede hadde forankret andre rusforebyggende program på skolene. Det kan imidlertid se ut til at noen av disse skolene fortsatte å gjennomføre de forankrede programmene samtidig som de gjennomførte en «light-versjon» av Unge & Rus (jf. skole D).

8.3. Programmet Unge & Rus

I figur 10 ser vi at implementeringsstrategiene i Unge & Rus har gitt noen forutsetninger for UDE/RKS ved at det blant annet ble arrangert arbeidsseminar og betydningen av at gruppelederoppfølgingen ble fremhevet. Samtidig hadde eksempelvis gode erfaringer med pilotskoler i Oslo og samsvaret med ønsket fra Bystyre i Oslo og innholdskomponentene i Unge & Rus, betydning for at nettopp dette tiltaket ble det programmet som ble obligatorisk. Det er også naturlig at programmets innholdskomponenter har hatt betydning for iverksetternivået.

8.3.1. Fremmede faktorer

Som beskrevet ovenfor har Unge & Rus en del innholdskomponenter som har vært fremmede faktorer både på struktur- og aktørnivå, og i tillegg samsvarer med forskningslitteratur knyttet til hensiktsmessig rusforebygging i skoler (Ferrer-Wreder et al.2005; Nordahl et al.2006). Dette gjelder blant annet kompetanseheving av lærere, bruk av gruppeledere med PBL som metode og foreldreinvolvering. Som beskrevet i kapittel 5-7, viser empirien blant annet at aktørene er positive til ordningen med gruppeledere og foreldreinvolvering. Det at programmet er nettbasert fremheves også av aktørene, noe som også samsvarer med positive tilbakemeldinger fra evaluering av Unge & Rus i Tromsø (Trondsen 2005).

En annen fremmede faktor er at innholdet i Unge & Rus harmonerer med Kunnskapsløftet (Kunnskapsdepartementet 2006). Ved at lærernes rammebetingelser knyttes til krav om å følge fagplaner med et begrenset timeantall, er det viktig at rusforebyggende program som skal inn i skolen kommer inn som en naturlig del av fagplanene.

8.3.2. Hemmende faktorer

Samtidig som innholdskomponentene i Unge & Rus kan virke positivt inn på iverksetting og gjennomføring, kan det at programmet er ganske omfattende komme på kollisjonskurs med skolens rammebetingelser. Unge & Rus anbefaler at det brukes ca 20 timer på gjennomføring, i tillegg til gruppelederoppfølging og foreldremøter. Dette krever blant annet god planlegging, samarbeid og bruk av mye tid, noe som kan være komplisert å få til i en hektisk skolehverdag.

Samtidig stiller innholdskomponentene en del krav til kompetanse hos lærerne når det gjelder PBL som undervisningsmetode og digital kompetanse, noe som for noen lærere kan være problematisk. Dette gjelder spesielt digital kompetanse.

Den faktoren knyttet til programmet Unge & Rus som nok har hatt mest betydning for at iverksettingen og gjennomføringen ikke har gått som ønsket på noen skoler, er at implementeringsstrategiene på ungeogrus.no ikke kommer tydelig nok frem. Eksempelvis viste det seg på en skole at de trodde at så lenge de gjennomførte oppgavene i elevdelen etter intensjonen, kunne de si at de hadde gjennomført Unge & Rus. Dette er en konkret erfaring gjort i forbindelse med denne evalueringen som kan bidra til mer tydeliggjøring av implementeringsstrategiene i programmet.

8.4. Iverksettingsarenaen

Til tross for at de andre nivåene påvirker hvordan Unge & Rus blir iverksatt og gjennomført, er det nok flest fremmende og hemmende faktorer å finne på iverksettingsnivået.

Årsakene til dette er rammebetingelser knyttet til skolen som arena, skolens ulike kontekst, og faktorer på struktur og aktørnivå.

I denne delen er det mer hensiktsmessig å presentere de hemmende og fremmende faktorene sammen, og heller sortere dem etter struktur- og aktørnivå.

8.4.1. Fremmende og hemmende faktorer på strukturnivå

I kapittel 3.3.1 ble relevante strukturbetingelser systematisert i fire kategorier; ressurser, arbeidsdeling, autoritetsfordeling og kommunikasjonsstruktur (Baklien 2008).

De viktigste ressursbetingelsen knyttet til skole er penger, tid og mennesker.

I studien av iverksettingen og gjennomføringen i Oslo ble fokus på tid den sentrale faktoren. Dette gjaldt både i praktisk gjennomføring av programmet, og tid knyttet til arbeidsoppgavene til lærerne i forkant. De fleste skolene hadde ikke klare arbeidsavtaler knyttet til planleggingen og gjennomføringen av Unge & Rus, noe som var en frustrasjonskilde for lærerne. Samtidig viste det seg på de utvalgte skolene at de lærerne som ba ledelsen om frigjort tid til planlegging fikk dette.

I arbeidet med «Elevens mening» ønsket de fleste gruppene å ta i bruk tekniske og digitale hjelpemidler, som for eksempel powerpointpresentasjoner eller filmsnutter. Det viste seg at skolene var relativt godt utstyrt med datautstyr. På de skolene hvor det for eksempel ikke var nok filmkameraer, brukte elevene

privat utstyr. Rammebetingelsen på skolen knyttet til teknisk utstyr ser altså ut til å være gode, men utfordringen ligger på aktørnivå i forhold til læreres og elevers kompetanse i bruk av dette utstyret. Flere eksempler fra de utvalgte skolene viste at utstyret var på plass, men at mangelfull kompetanse hos noen av lærerne kunne skape problemer.

Arbeidsdeling er også en sentral faktor som kan påvirke gjennomføringen av et tiltak i skolen.

I iverksettingen av Unge & Rus var det naturlig at kontaktlærerne tok hovedansvaret for planleggingen og gjennomføringen, i og med at programmet gikk over ganske mange timer i flere dager. På alle fire skolene utpekte det seg naturlig noen lærere som bidro sterkere enn andre i planleggingen. Alle disse hadde deltatt på arbeidsseminaret i forkant, og ble dermed naturlige ledere i arbeidet. På arbeidsseminaret var det ulikt hvor mange fra hver skole som deltok. Fra noen skoler kom kun 1 lærer, mens fra andre stilte hele 8. klasseteamet inkludert skoleledelsen. På de skolene som kun hadde noen få deltakere på arbeidsseminaret, ble arbeidsdelingen ujevn i planleggingen av Unge & Rus, da mye av ansvaret automatisk ble lagt på de som hadde vært på kurs. Derimot på de skolene som sendte flere deltakere fordelte arbeidsbyrden seg på flere.

Det er vanlig at sykdom og annet fravær av lærere kan skape problemer for undervisningen på skolen. Til tross for relativt stort lærerfravær på noen av skolene, viste seg at dette ikke var noe stort problem da elevene stort sett selv tok ansvar for arbeidet.

Autoritetsfordeling er en annen side av arbeidsdelingen. En positiv faktor vil være at prosjekter er lagt inn i skolens planer, slik at det er avklart tidspunkt og hvem som skal ha ansvaret. Empirien viser at på flere skoler var ikke Unge & Rus lagt inn i skolens årsplaner, noe som skapte ekstraarbeid og frustrasjon hos lærerne. Dette er mest sannsynlig et problem som i hovedsak vil være til stede det første året ved gjennomføring.

Det var relativt få rektorer som involverte seg direkte i planleggingen og gjennomføringen av Unge & Rus. Flere rektorer, 15 av 17, delegerte imidlertid ansvaret til sosiallæreren på skolen. På de skolene hvor dette skjedde var involvering av sosiallærere et positivt element som var med å påvirke gjennomføringen.

Kommunikasjonsstrukturen tilknyttet implementeringen av Unge & Rus viste seg å være variabel på de ulike skolene. Som tidligere beskrevet var det flere rektorer som ikke hadde informert lærerne på 8. trinn om at Unge & Rus var obligatorisk. Dette førte til at tiltaket ikke var lagt inn i skolens planer og skapte frustrasjon hos lærerne, noe som igjen nok påvirket lærernes holdninger og motivasjon til å iverksette og gjennomføre programmet.

8.4.2. Fremmende og hemmende faktorer på aktørnivå

Både elever, lærere og foresatte er i hovedsak positive til de ulike delene i Unge & Rus. Dette kan tyde på at holdningene til de ulike aktørene er positive når det gjelder rusforebygging som inkluderer foreldreinvolvering. Det at aktørene er positive i utgangspunktet for å arbeide med rusforebyggende arbeid, er en viktig faktor for en vellykket gjennomføring. Samtidig er det noen lærere som er «prosjekttrøtte» og som heller ville bruke tiden på andre fag. Disse lærerne vil også påvirke hvordan gjennomføringen blir.

Holdninger er nært knyttet til aktørenes motivasjon, og ved positive holdninger, er det lettere å motivere seg for arbeidet med Unge & Rus. At elevene likte arbeidet med Unge & Rus var også en positiv faktor for at gjennomføringen ble vellykket. Samtidig gjelder dette ikke alle elevene, og umotiverte elever kan bidra til frustrasjon og problemer knyttet til gjennomføringen.

Som tidligere nevnt var det også noen ildsjeler på de fire utvalgte skolene som med sitt engasjement og positivitet bidro med mye tid og energi for å få en vellykket gjennomføring. Det at positive enkeltaktører har stor betydning for implementering av tiltak både på skole og andre arenaer, er noe som også fremheves i andre studier (Lund et al. 2002; Arnesen et al. 2006).

En interessant problemstilling som dukket opp på skoler med høy andel av fremmedspråklige elever, var at elevene ikke synes tema var relevant i tillegg til språklige barrierer. Det at elever ikke forstår sentrale begreper som «edru» og «debutalder», vil nok påvirke enkeltelevers motivasjon og holdning til å arbeide i grupper med dette tema. Når det gjelder foreldreinvolvering, var det på skoler med mange fremmedspråklige elever en erfaring at innvandrerforeldre ikke kom på møtene. Dette viste seg å ikke gjelde på en av de utvalgte skolene under møte 2: foreldre-elevmøtet. Lærerne mente det hadde med at elevene skulle presentere sine produkter, noe som motiverte foreldrene til å komme.

Det at elevene i arbeidet med oppgavene knyttet til Unge & Rus skal lage og presentere et forebyggende budskap, var en stor motivasjonskilde for elevene. Her fikk de brukt sine kreative evner på ulike måter, og de fikk arbeide med teknisk utstyr. Et annet problem var at fokuset på dette produktet ble nok viktigere enn prosessen, og det gjorde også at det i flere tilfeller ble dårlig tid for gruppene å bli ferdig med produktet.

Når det gjelder kunnskap og kompetanse hadde lærerne god nok kompetanse til å gjennomføre de ulike delene i Unge & Rus. De fleste lærerne var gode til å innta en veilederrolle i elevarbeidet, noe som nok har sammenheng med at prosjektarbeid har blitt vanlig i norsk skole. Samtidig var det litt variabel kompetanse når det gjaldt bruk av teknisk utstyr. På en av skolene hadde de lærerressurser som gjorde at de kunne lage avanserte digitale produkter og

presenterte en profesjonell forestilling for foreldrene, mens på andre skoler satte lærernes manglende kunnskaper om bruk av teknisk utstyr barrierer for produktene elevene laget. I mange tilfeller løste dette seg ved at elevene hadde denne kompetansen.

8.5. Lokal tilpasning eller programlojalitet

Evalueringer av implementeringskvalitet beskriver hvordan et program var planlagt gjennomført og sammenligner det med hvordan det faktisk ble gjennomført. En vellykket implementering forutsetter at de viktigste programkomponentene er på plass, og at programmet blir praktisert som beskrevet av programutviklerne (Arnesen et al. 2006).

Som tidligere nevnt har de ulike programmene ulik grad av struktur og manualer. I program som følger en fast struktur, såkalte manualbaserte program, vil det være mer naturlig med en større grad av programlojalitet enn program med en noe løsere struktur.

I «Nordahlrapporten» blir Unge & Rus anbefalt med forutsetning av at implementeringsstrategiene i programmet blir fulgt av de enkelte skolene (Nordahl et al. 2006:109). I Unge & Rus innebærer det at lærere og gruppeledere får opplæring i Unge & Rus og at det gjennomføres foreldremøter i tillegg til elevenes arbeid med programmet på skolen. I elevdelen er elevene den aktive og utøvende parten, og lærerne fungerer som veiledere.

Beskrivelsene av implementeringsstrategiene i Unge & Rus er på noen punkter veldig presise, mens på andre punkter gir de rom for lokal tilpasning. På arbeidsseminar i Unge & Rus blir hovedkomponentene (opplæring av lærere og gruppeledere, foreldremøter og elevarbeid med PBL som metode) presentert for lærerne. De ulike delene beskrives også på nettstedet ungeogrus.no, men det kommer ikke tydelig frem at de er kjernekomponenter.

Som vi har sett er lærerkurs på plass. De andre strategiene vil bli belyst sammen med andre mer eller mindre betydningsfulle implementeringsstrategier som ble presentert i kapittel 2.

8.5.1. Forankring i planer og skoleledelse

Unge & Rus må forankres i skoleledelsen. Ledelsen skal være en pådriver for å få programmet i gang og sørge for praktisk og pedagogisk tilrettelegging underveis

i gjennomføringen. Unge & Rus må tidfestes i årsplanen og bør komme i stedet for annen ANT-undervisning (ungeogrus.no).

Dette er en av de strategiene som er presise og klare. Forankring i planer og skoleledelse er samtidig en strategi som de fleste tiltak fremhever som viktig (Nordahl et al. 2006; Olweus 2007; Tveit og Arnesen 2007).

Det er ulik erfaring fra skolene i Oslo med tanke på ledelsens involvering og forankring av tiltaket i skolens planer. Dette gjelder også de fire utvalgte skolene. På tre av skolene har ledelsen bidratt på ulike måter til implementeringen av Unge & Rus på skolen. Programmet er også nedfelt i skolens planer.

8.5.2. Tidsbruk

Det er variabelt hvor mye tid hver skole bruker til å gjennomføre Unge & Rus. De fleste velger å sette av ca 20 skoletimer. Vi anbefaler at gjennomføringen skjer over flere uker (ungeogrus.no).

Når det gjelder anbefalt tidsbruk gir Unge & Rus rom for lokal tilpasning. De fleste skolene brukte mellom 10 og 20 timer på gjennomføringen. Det ser ut til at skolene enten gjennomfører prosjektet over en uke, eller så trekker de det ut over flere uker (de fleste bruker 4 uker). Det er best erfaringer med å trekke det forebyggende arbeidet ut over tid, og det er i hovedsak de som gjennomfører tiltaket som ukesprosjekt som opplever at tiden blir for knapp.

8.5.3. Arbeidsmetoder

I arbeidet med Unge & Rus skal eleven være i fokus. Læreren får rolle som veileder i arbeidet med Unge & Rus, noe som innebærer å bidra til at gruppenes arbeid med oppgavene i Unge & Rus følger en ønsket progresjon, at elevene er deltakende i gruppeprosessen og at gruppen når målene for arbeidet (ungeogrus.no).

Unge & Rus baserer seg på PBL som metode, hvor det at elever er aktive og lærere er veiledere er sentrale elementer. Formuleringen ovenfor gir rom for tolkninger av hvor elevfokuset gjennomføringen skal være.

På alle de fire skolene arbeidet elevene etter PBL-metoden, men på en av skolene var deler av programmet mer lærerstyrt enn på de øvrige. Elevene var positive til PBL som metode, noe også de fleste lærerne antok i forkant av gjennomføring og etterpå. Lærerne har i hovedsak vært veiledere for elevene som har drevet arbeidet frem selv gjennom gruppeledere.

På alle de fire skolene ble det presentert mange flotte bidrag, som viste stor

kreativitet hos elevene. Filmer, powerpointpresentasjoner, veggaviser, rollespill, hørespill og faktaopplesning var noen av presentasjonsformene. Budskapet ble i hovedsak presentert for medelever og foresatte.

8.5.4. Grupperlederopplæring

Gruppelederopplæringen kan gjennomføres på 1/2 – 1 skoledag i forkant av prosjektstart.

For at gruppeleder skal forstå hva rusforebygging innebærer vil en gjennomgang og diskusjon av målene være viktig. Det er også viktig at gruppeleder får litt ledelsesopplæring med vekt på demokratisk ledelse... Rekruttering av gruppeledere kan foregå ved at elevene melder sin interesse selv, at elevgruppen får foreslå gruppeledere eller at elevene får søke skriftlig på gruppelederfunksjonen (ungeogrus.no).

Gruppelederopplæringen er en av hovedkomponentene i Unge & Rus. Samtidig viser sitatet ovenfor at gruppelederopplæringen og utvelgelsen av gruppeledere gir rom for variasjoner, noe som blir illustrert ved at det gis eksempler på disse valgmulighetene. Som vi antok ble gruppelederopplæringen gjennomført ulikt på de tre utvalgte skolene som gjennomførte opplæringen. Dette har nok som tidligere nevnt sammenheng med at retningslinjene på dette området ikke er så detaljerte. Til tross for lokal tilpasning, ser det ut til at skolene holder seg innenfor kravene som stilles i Unge & Rus knyttet til gruppelederopplæringen.

Det er også noen få lærere (5 av 30) som rapporterer at de ikke har gjennomført gruppelederopplæring. Årsaker til at skoler ikke kurser gruppelederne kan være mangel på tid, kompetanse og det at de prioriterer andre tiltak/program (jf. MOT-skole).

8.5.5. Foreldresamarbeid

Unge & Rus anbefaler følgende progresjon i foreldresamarbeidet:

1) Foreldre - foreldremøte

I dette møtet blir foreldrene/foresatte delt i grupper der de diskuterer holdninger og praksis overfor de unges bruk av rusmidler. Diskusjonen «spisses» mot felles holdninger og grenser overfor de unge, og bør oppsummeres, gjerne skriftliggjøres på et eller annet vis.

2) Foreldre - elevmøte

I etterkant av foreldre - foreldremøtet og hele eller deler av elevenes arbeid med Unge & Rus, møtes foreldre og elever til nytt møte. Tema for dette møtet er: Foreldrenes holdninger slik de ble formulert i første møte (klassekontrakten). Det settes sammen grupper av foreldre og barn. Gruppene sammensettes slik at foreldre ikke er sammen med egne barn. Utkast til skriftlig avtale justeres i tråd med diskusjonen i gruppene (ungeogrus.no).

Foreldresamarbeid er også en av hovedkomponentene i Unge & Rus, hvor minimum to foreldremøter anbefales. Rammene og tema for foreldremøtene er ganske detaljert beskrevet på ungeogrus.no, men samtidig åpnes det opp for lokal tilpasning når det gjelder flere innholdskomponenter. Programmet på foreldremøtene kan inneholde flere punkter enn det som er beskrevet ovenfor, og andre personer utenom skolen kan involveres i deler av foreldremøtene.

De fleste skolene, 14 av 21, gjennomførte to foreldremøter i Unge & Rus. Erfaringene viser også at måten å sette sammen gruppene på møte 2: foreldre-elevmøtet er hensiktsmessig, men at det krever en del praktisk planlegging i forkant slik at fordelingen i gruppene blir gjennomført effektivt.

Det å skrive en kontrakt oppfattes av noen foresatte som juridisk bindende, og de ønsker derfor ikke dette. Til tross for at de fleste ikke ender opp med en kontrakt, ser det ut til at diskusjonene skriftliggjøres på møte 1: foreldre-foreldremøtet og medbringes inn i møte 2: foreldre-elevmøtet.

Det viser seg at både elever, lærere og foresatte i hovedsak er positive til foreldresamarbeidet i forbindelse med gjennomføringen av Unge & Rus. Mye tyder på at holdningene til de ulike aktørene er positive når det gjelder rusforebygging med foreldreinvolvering generelt (Myhra 2006; Bolstad et al. 2007).

8.5.6. Roller og aktører

Forebyggingsprogrammet Unge & Rus er rettet inn mot tre målgrupper; de unge, foresatte og lærere. Programmet er et universelt tiltak som er forankret i skolen. Det betyr at det er lærere og elever som er involvert i gjennomføring av programmet på skolen og foresatte involveres ved at de får informasjon om gjennomføringen og deltar på foreldremøter i skolens regi. Lærerne, elevene og foreldre/foresatte har hovedrollene (ungeogrus.no).

I Unge & Rus ønsker man å fokusere på de sentrale aktørene i skolen, altså elevene, lærerne og de foresatte. Selv om det er elevene, lærerne og foresatte som har hovedrollene i Unge & Rus, finnes det likevel rom for biroller. Det er stor variasjon mellom bydelene og skolene om de samarbeider med

andre instanser. I hovedsak ser det ut til at i de tilfellene andre er involvert, følger de anbefalingene i Unge & Rus, ved at de er støttespillere for lærerne som har hovedansvaret for iverksettingen og gjennomføringen.

8.6. Oppsummering

Det er noen kjernekomponenter i Unge & Rus som må være til stede for at vi kan si at programmets implementeringsstrategier er fulgt. Dette gjelder opplæring av lærere og gruppeledere, elevarbeid med PBL som metode og gjennomføring av foreldremøter. Denne studien viser at de fleste skolene, blant annet 3 av de 4 utvalgte skolene, gjennomfører tiltaket i sin helhet. Den skolen som ikke gjennomførte gruppelederopplæring og foreldremøter, er en skole som har en høy andel av fremmedspråklige elever, noe som samsvarer med resultatene fra en studie gjennomført av Rinwalt et al (2004) som ble beskrevet i kapittel 3.3. Den viste at det var skoler med høy andel minoriteter som gjorde flest tilpasninger og endringer på det opprinnelige programmet. I tillegg var det av betydning at skolen allerede var involvert i et annet rusforebyggende program. Det viser seg at skolene i Oslo har gjennomført Unge & Rus på noe ulike måter, noe som programmet gir rom for, forutsatt at kjernekomponentene beholdes.

Som tidligere nevnt er det mange datakilder som er benyttet for å skaffe et mest mulig helhetlig bilde av iverksettingen og gjennomføringen av Unge & Rus. Med unntak av spørreskjema som ble besvart på arbeidsseminaret, er svarprosenten lav. Dette er et problem knyttet til dataenes pålitelighet. Likevel har vi i denne studien valgt å bruke resultatene fra alle spørreundersøkelsene, som et supplement til de andre datakildene som er benyttet. Det at svarprosenten har vært lav på noen av spørreundersøkelsene har også bidratt til at de andre datakildene er blitt mer vektlagt.

En styrke ved de andre datakildene, er at aktørene på de fire utvalgte skolene har fått lest gjennom beskrivelsene og gitt tilbakemelding på eventuelle feil eller misforståelser som er oppstått i bearbeidingsfasen av observasjonene og intervjuene.

Evalueringen er i tråd med kunnskapsoppsummeringer på feltet, og viser blant annet at følgende faktorer er viktige:

- *Tiltaket må sikres forankring.* I Oslo skjedde dette gjennom Bystyrevedtaket om at et rusforebyggende program skal være obligatorisk.
- *Kompetanseheving er avgjørende.* I Unge & Rus handler dette om kursing av lærere og gruppeledere. Utdanningsetaten og Rusmiddeletatens Kompetansesenter i Oslo fulgte opp vedtaket ved å blant annet arrangere arbeidsseminar for lærerne og bidro økonomisk til gruppelederoppfølgingen.
- *Skolens ledelse må følge opp vedtaket om gjennomføring.* I Oslo innebar dette at ledelsen måtte sørge for at informasjonen om at Unge & Rus var obligatorisk nådde ut til alle lærerne, og følge opp vedtaket blant annet gjennom å sende lærerne på kurs.
- *Strukturelle forhold ved den enkelte skole har betydning.* I Oslo viser faktorer som f.eks. nok tid, teknisk utstyr, økonomi, planarbeid og innslag av andel elever med flerkulturell bakgrunn å være sentrale.
- *Den enkelte deltakers motivasjon og kompetanse i forhold til de ulike delene av programmet.* Analysene av dataene fra Oslo viser at både skoleledelsen, lærere, foresatte og elever er gjennomgående positive til programmet.

Evalueringen avdekker også at skoler som har en høy andel av fremmedspråklige elever får spesielle utfordringer knyttet til språklige og kulturelle barrierer knyttet til alkohol som tema.

Avlutningsvis følger et sitat som kom frem under et av lærerintervjuene, som gir et godt bilde av gjennomføringa av Unge & Rus på skolene;

«Og her tenker jeg at ungdommen har søkt fakta, de har søkt kilder under veiledning og sånn har vi ikke vært så prisgitt den enkelte lærers engasjement som jo står og faller med den enkelte lærer. De har laget filmer, danser, presentasjoner med en ganske klar og jeg vil si god tematikk og etisk vinkling og i det hele tatt. Med noen få, små unntak har de jo vært veldig bra. De har satt fokus på rus, på å utsette debuten, at det er viktig. Det føler jeg har gått hjem.»

LITTERATURLISTE

- Andreassen, M.(2003): «Kunnskap, bevissthet og involvering». Erfaringer fra det rusforebyggende arbeidet ved Solhaugen videregående skole. NNK-Rus: Arbeidsnotat 3/2003.
- Andrèasson, S. (red.)(2003): *Den svenske supen i Europa. Nya villkor för alkohol-prevention: En kunnskapsöversikt.* Stockholm: Statens folkhälsoinstitut. Förlagshuset Gothia.
- Arnesen, A., Ogden, T. og Sørli, M.A.(2006): *Positiv atferd og støttende læringsmiljø i skolen.* Universitetsforlaget.
- Baklien, B.(1995): *Ungdommelig entusiasme møter skolehverdagen: totrinns Rusmiddel-undervisningen evalueringsrapport.* Oslo: Institutt for sosiologi.
- Baklien, B., Pape, H., Rossow, I. og Storvoll, E.E.(2007): *Regionprosjektet – nyttig forebygging? Evaluering av et pilotprosjekt om lokalbasert rusforebygging.* Oslo: SIRUS. Rapport nr. 6/2007.
- Baklien, B.(2008): *Iverksetting av forebyggende tiltak.* Artikkel på forebygging.no/skole
- Baraldsnes, A. og Olweus, D.(2007): *Olweus-programmet mot mobbing og antisosial atferd i grunnskolen 2007/2008.* Bergen: Olweus-gruppen mot mobbing.
- Barrows, H.S.(1986): *A taxonomy of Problem-based learning methods.* Illinois: Medical Education
- Berg, E. og Audestad, R.(2006): *Rusmiddelbehandling og skam. Rusmiddelbrukere med etnisk minoritetsbakgrunn og deres møte med behandlingssystemet.* Oslo: Rusmiddelstatens kompetansesenter.
- Bognes Larsen, T., Lamer, K., Mørch, W.T., Olweus, D. og Helland, S.(2006): *Prinsipper og strategier for implementering.* I: Nordahl, T., Gravrok, Ø., Knudsmoen, H., Larsen, T. og Rørnes, K.: *Forebyggende innsatser i skolen.* Rapport fra forskergrupper oppnevnt av Utdanningsdirektoratet og Sosial- og helsedirektoratet om problematferd, rusforebyggende arbeid, læreren som leder og implementeringsstrategier.
- Bolstad, A., Skutle, A. og Iversen, E.(2007): *Evaluering av Sterk og Klar. Et rusforebyggende tiltak rettet mot ungdom.* Evalueringsrapport oktober 2007. Bergensklinikkene, Forsknings og Dokumentasjonsavdelingen.

- Buvik, K. og Baklien, B.(2006): *Skal det være noe mer før vi stenger? Evaluering av Ansvarlig vertskap i Trondheim*. Oslo: SIRUS-rapport 4/2006.
- Cuijpers, P.(2002): *Effective ingredients of school-based drug prevention programs. A systematic review*. Addictive Behaviors 27(2002) 1009-1023.
- Dahler-Larsen, P. og Krogstrup, H.K.(2001): *Tendenser i evaluering*. Syddansk Universitetsforlag.
- Dusenbury, L., Brannigan, R., Falco, M. and Hansen, W.B.(2003): *A review of research on fidelity of implementation: implications for drug abuse prevention in school settings*. Health Education research, vol.18, no.2, page 237-256.
- Eriksen, T. og Mikkelsen, T.(2007): *En evaluering av prosesser og målsettinger etter gjennomføringen av programmet «Unge & Rus» i Stord kommune*. Masteroppgave i sosialt arbeid ved Høgskolen i Bodø 2007.
- Ertesvåg, S. og Rolad, P.(2007): *Den vanskelege vidareføringa*. Spesialpedagogikk 01/07, s. 42-45.
- Fauchald, K.(2003): *Rusforebygging. Med ungdom og foreldre som målgruppe*. Arbeidsnotat 2-2003. Kompetansesenteret ved Nordlandsklinikken.
- Fauchald, K.(2004): *Engasjement og dialog. Rusforebyggende arbeid i Tromsø-skolene*. Arbeidsnotat 1-2004. Kompetansesenteret ved Nordlandsklinikken.
- Ferrer-Wreder, L., Stattin, H., Lorente, C., Tubman, J. G. og Adamson, L. (2005): *Framgångsrika preventionsprogram för barn och unga*. En forskningsöversikt. Stockholm: Gotha.
- Fontana, A. and Frey, J.H.(1994): *Interviewing. The art of science*. I: Denzin, N.K. and Lincoln, Y.(1994): *Handbook of qualitative research*. Sage Publications, s. 361-376.
- Fosse, E.(2000): *Implementering av helsefremmende og forebyggende arbeid*. Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, UIB. Rapport nr. 73 (2000).
- Gravrok, Ø.(2004): *Hva hemmer og hva fremmer rusforebyggende tiltak i skolen? Teori- og praksiserfaringer ved implementering av «ungdom og alkohol» og «Ungdom og rusmidler» ved tre Narvik-skoler i perioden 2000-2004*. Arbeidsnotat 2/2004. Nordnorsk Kompetansesenter – Rus, ved Nordlandsklinikken.
- Gravrok, Ø, Schancke, V, Andreassen, M. og Domben, P.(2006): *Lokal skolestrategi for rusforebygging og helsefremmende arbeid – en kunnskapsoppsummering*. Skriftserie fra Nordnorsk Kompetansesenter-Rus 1/2006.

- Hansen, W.B.(1998): *Prevention programs: What are the critical factors that spell success?* National conference on drug abuse prevention research.
- Henriksen, Ø.(1999): *Forebygging, fellesskap og forandring. En rapport om utforming og utprøving av et rusforebyggende program i ungdomsskolen.* Bodø: HBO-rapport 2/1999
- Henriksen, Ø.(2002): *Ikke som jeg gjør, men som jeg sier. Om rus, kommunikasjon og oppdragelse.* Tano Aschehoug.
- Hetland, H, Aarø, L.A.(2005): *Hva kan forbedres i VÆR røykFRI-programmet? Intervjuer med elever, lærere og rektorer.* Oslo: SIRUS-rapport 1/2005 og Rapport 2 fra HEMIL/SIRUS
- Holth, P.(2003): *Planlegging og evaluering av forebyggende arbeid – en veiledning.* Sosial- og Helsedirektoratet i samarbeid med SIRUS.
- Hunt, G. og Mackenzie, K.(1997): *Att utvärdera projekt på lokalplanet eller överlevnadstekniker för forskaren.* Nordisk Alkohol & Narkotikatidskrift vol.14, s. 231-241.
- Jaycox, L., McCaffrey, D.F., Ocampo, B.W., Shelley, G.A., Blake, S.M., Peterson, D.J., Richmond, L.S. and Kub, J.E.(2007): *Challenges in the evaluation and implementation of school-based prevention and intervention programs on sensitive topics.* American Journal of evaluation, Vol.27, No.3, page. 320-336.
- Johannessen, A, Tufte, P.A og Kristoffersen, L.(2006): *Introduksjon til samfunnsvitenskaplig metode.* Oslo: Abstrakt forlag
- Jøsendal, O, Aarø, L.E, Torsheim, T. og Rasbash, J.(2005): *Evaluation of the school-based smoking-prevention program «BE smokeFREE».* Scandinavian Journal of Psychology, 2005, 46, s.189-199.
- Krumsvik, R.J og Jones, L.Ø.(2007): *Situert læring, digital kompetanse og tilpassa opplæring.* Norsk Pedagogisk tidsskrift 4/2007, s. 316-328.
- Kunnskapsdepartementet (2006): *Lærerplanverket for Kunnskapsløftet.* Midlertidig utgave juni 2006.
- Kvalem, I.L. og Wichstrøm.(2007): *Ung i Norge. Psykososiale utfordringer.* Oslo: Cappelen akademiske forlag.
- Larsen, T. og Samdal, O.(2007): *Viktige forutsetninger for implementering av forebyggende innsatser i skolen.* Artikkel på forebygging.no/skole.
- Lilja, J, Giota, J. og Larsson, S.(2004): *Olika synsätt på utvärderingar av preventionsprogram för skolor.* Nordisk alkohol-&narkotikatidskrift 4-5/04, s. 297-307

- Lund, K.E., Lühr, E. og Jøsendal, O.(2002): *VÆR røykfRI – fra forsøk til nasjonal implementering*. Tidsskrift for Den norske lægeforening, nr. 4, 2002 s.408-414.
- Mihalic, S.F., Fagan, A.A. and Argamaso, S.(2008): *Implementing the Lifeskills Training drug prevention program: factors related to implementation fidelity*. Implementation Science 3:8.
- Moshuus, G.H.(2005): *Alkoholforebygging fra ung til ung. En effektevaluering av Juventes FRISTIL*. NOVA-rapport 16/05.
- Myhra A.B.(2006): *Evaluering av kjærlighet og grenser. Del 1, Rapport Borgestadklinikken*.
- Mæland, J.G.(2005): *Forebyggende helsearbeid. I teori og praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NIDA- National Institute on Drug Abuse (2003): *Preventing Drug Use among Children and adolescents. A research-based guide for parents, educators, and community leaders*. U.S. Department of health and human services.
- Nordahl, T.(2005): *Læringsmiljø og pedagogisk analyse. En beskrivelse og evaluering av LP-modellen*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) Rapport 19/05.
- Nordahl, T. Gravrok, Ø. Knudsmoen, H. Larsen, T. og Rørnes, K.(2006): *Forebyggende innsatser i skolen*. Rapport fra forskergrupper oppnevnt av Utdanningsdirektoratet og Sosial-og helsedirektoratet om problematferd, rusforebyggende arbeid, læreren som leder og implementeringsstrategier.
- Olweus, D.(2007): *Mobbing i skolen. Hva vi vet og hva vi kan gjøre*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Patton, M.Q.(2002): *Qualitative Research & Evaluation methods*. Sage Publications, Inc.
- Pedersen, W.(2006): *Bittersøtt. Ungdom/sosialisering/rusmidler*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ringwalt, L.R., Vincus, A., Ennett, S., Johnson, R. and Rohrbach, L.A.(2004): *Reasons for teachers adaption of substance use prevention curricula in schools with none-white student population*. Prevention Science, Vol.5, No.1, March.
- Schancke, V.A.(2005): *Forebyggende og helsefremmende arbeid, fra forskning til praksis. En kunnskapsoppsummering med råd og anbefalinger*. Nordnorsk Kompetansesenter-Rus, ved Nordlandsklinikken. Skrift nr. 1/2005.

- Schultz, J.H.(2007): *Ungdom og rus. Innvandrerungdom møter norske rusvaner*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Storvoll, E. og Krange, O.(2003): *Osloungdom og rusmiddelbruk. Utbredelse og muligheter for forebygging*. Oslo: NOVA-rapport 26/03
- Sverdrup, S. og Baklien, B.(2002): *Informasjon, kommunikasjon og forebygging*. Oslo: NIBR-rapport 2002:13.
- Thagaard, T.(1998): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tolan, P., Szapocznik, J. & Sambrano, S. ed.(2007): *Preventing Youth Substance Abuse. Science-Based Programs for Children and Adolescents*. Washington DC: American Psychological Association.
- Trondsen, M.(2005): *Rusforebygging på nett. Evaluering av nettutgaven til det rusforebyggende tiltaksprogrammet «Unge og rus»*. Tromsø: NST-rapport 3/2005.
- Tveit, A. og Arnesen, B.(2007): *Webster-Stratton lærerprogram – Implementering i skole og barnehage i to kommuner*. Spesialpedagogikk 09/2007, s. 20-29.
- Wandersman, A. and Florin, P.(2003): *Community intervention and effective prevention*. American Psychologist, Vol.58, no.6/7, page. 441-448.
- Wilhelmsen, B.U.(1997): *Development and evaluation of two educational programmes designed to prevent alcohol use among adolescents*. Bergen: Hemil-senteret, UIB.
- Øia, T.(2003): *Innvandrerungdom, kultur, identitet og marginalisering*. Oslo: NOVA-rapport 20/03.
- Øia, T.(2006): *Nye tall om ungdom. Osloungdom – rus og kriminalitet i et tiårs-perspektiv*. Tidsskrift for ungdomsforskning nr.2-2006, s. 87-99.

Vedlegg 1: Spørreskjema arbeidsseminar

1. I hvilken bydel ligger skolen hvor du arbeider:

2. Hvilken stilling har du?

- lærer
- sosiallærer/rådgiver
- rektor/inspektør
- annet: _____

3. Kjønn

1. kvinne
2. mann

4. Alder

1. < 35 år
2. 36-50 år
3. 51 < år

5. Har du tidligere gjennomført rusforebyggende program/tiltak i skoleklasser?

1. Nei
2. Ja Unge & Rus
3. Andre tiltak, evt hvilke? _____

Vurder følgende påstander / synspunkter knyttet til arbeidsseminaret, og kryss av på en skala fra 1 – 5 for hver påstand / synspunkt: (sett kryss)

	Helt uenig				Helt enig
	1	2	3	4	5
6. Presentasjon og gjennomgang med programkaper var nyttig.					
7. Innføringen i nettstedet <i>Unge & Rus</i> .no var informativ og god					
8. Det var unødvendig å høre om erfaringene fra gjennomføring av <i>Unge & Rus</i> ved andre skoler					
9. Fordeling av tid mellom forelesninger og gruppearbeid på kurset var bra					
10. Nettstedet er oversiktlig og lett å finne frem i					
11. Det er en fordel at <i>Unge & Rus</i> er nettbasert					
12. Jeg tror mine datakunnskaper er gode nok til å gjennomføre <i>Unge & Rus</i>					
13. Det er mye å bruke ca 20 skoletimer på et forebyggende undervisningsopplegg om rus					
14. Det er viktig å involvere foresatte i rusforebyggende arbeid i skolen					
15. Jeg tror at elevene vil like å arbeide med dette programmet					
16. Jeg er motivert til å gjennomføre <i>Unge & Rus</i>					
17. Seminaret i dag har gjort meg godt nok forberedt til å gjennomføre <i>Unge & Rus</i>					

18. Her kan du komme med eventuelle kommentarer og synspunkter om arbeidsseminaret eller *Unge & Rus*

Vedlegg 2: Spørreskjema til foresatte

1) HVILKEN SKOLE GÅR ELEVEN PÅ?

Skole A Skole B Skole C Skole D

2) HVEM BOR SAMMEN MED 8. KLASSINGEN OG ALDER?

<35 36-45 46-55 56<

mor <35 36-45 46-55 56<

far <35 36-45 46-55 56<

andre voksne <35 36-45 46-55 56<

1 2 3 flere

3) Søsken

1 2 3 flere

4) HVEM ER DU SOM SVARER PÅ SKJEMAET?

mor far andre voksne søsken

5) ETNISK BAKGRUNN.

mors fødeland fars fødeland andre voksne elev

Norge

Europa

Asia (inkl.Tyrkia)

Afrika

Nord-Amerika

Vedlegg 2: Spørreskjema til foresatte s. 2

Sør-og mellom
Amerika

Oseania/Australia

6) HVILKET YRKE HAR DU?

- administrasjon/økonomi/juss helse/sosial/omsorg
- høyskole/universitet/forskning IT og internett kultur/bibliotek/musikk/idrett
- lege/psykolog markedsføring/salg renhold/kjøkken/vaktmester
- tannhelse teknisk bygg/anlegg undervisning/barnehage
- arbeidsledig/ufør
- annet

7) HØYESTE FULLFØRTE UTDANNING?

Ikke avsluttet grunnskole mor far andre

Grunnskole mor far andre

Videregående skole mor far andre

Faglig yrkesutdanning mor far andre

Høyskole/Universitet mor far andre

Vedlegg 2: Spørreskjema til foresatte s. 3

8) HVA ER HUSSTANDENS SAMLEDE INNTEKTER (NETTO)?

- Opp til 300.000 kroner 300.000 - 400.000 400.000 - 500.000
 500.000 - 600.000 Over 600.000

9) I GJENNOMSNITT, HVOR MANGE TIMER OM DAGEN ER DU SAMMEN MED 8.KLASSINGEN, FRA SKOLEN ER SLUTT TIL HAN/HUN LEGGER SEG OM KVELDEN?

- 0-1 time 1-2 timer 2-3 timer 3-4 timer 4-5 timer Mer enn 5 timer

10) HAR DU/DERE KONTAKT MED ANDRE FORELDRE/FORESATTE TIL BARN PÅ SKOLEN TIL DIN 8.KLASSING UTENOM ORGANISERTE FORELDREMØTER?

- Aldri Ja, av og til (mindre enn en gang pr.mnd) Ja, ofte (mer enn en gang pr.måned)

11) DELTAR DU SOM LEDER, TRENER ELLER LIGNENDE I ORGANISERT FRITIDSAKTIVITET FOR BARN OG UNGE?

- Nei Ja, i en aktivitet Ja, i flere aktiviteter

12) HAR NOEN I FAMILIEN DELTATT PÅ MØTE HVOR DET BLE GITT INFORMASJON OM UNGE & RUS?

	Mor	Far	Andre voksne	Eleven	Ingen
Første foreldremøtet ved skolestart	☐	☐	☐	☐	☐
Foreldremøte med tema Unge & Rus	☐	☐	☐	☐	☐
Møte med foreldre og elever med tema Unge & Rus	☐	☐	☐	☐	☐

13) ER ALKOHOL ET AKTUELT TEMA I DERES FAMILIE?

- Ja, i høy grad
 Ja, i noe grad
 Nei, helt uaktuelt (gå direkte til spørsmål nummer 23)

Vedlegg 2: Spørreskjema til foresatte s. 4

Vurder følgende påstander / synspunkter knyttet til Unge & Rus, og kryss av på en skala fra 1 – 5 for hver påstand / synspunkt: (sett kryss)

	Helt uenig	Delvis uenig	Vet ikke	Delvis enig	Helt enig
	1	2	3	4	5
14) Det er naturlig at også foreldre/foresatte blir involvert i et skoleopplegg angående alkoholbruk/rusforebygging blant ungdom					
15) Det er viktig å fokusere på alkoholbruk/rusforebygging blant ungdom					
16) Jeg tror ikke at Unge & Rus er med på å utsette alkoholdebut og eksperimentering med alkohol blant ungdom					
17) Foreldremøtene i Unge & Rus skaper gode samtaler mellom foreldre/foresatte					
18) Vi har snakket mer om rusmiddelbruk hjemme på grunn av fokuseringen på skolen					
19) Jeg/vi har endret reglene hjemme etter foreldremøtene					
20) Det er lettere å sette grenser overfor min 8.klassing etter Unge & Rus					
21) Unge & Rus har ført til at jeg/vi har fått bedre kontakt med andre foreldre/foresatte enn tidligere					
22) Det var bortkastet tid å delta på foreldremøter					

23) VI HAR FÅTT GOD INFORMASJON FRA SKOLEN OM UNGE & RUS.

1 uenig 2 delvis uenig 3 vet ikke 4 delvis enig 5 enig

24) HVA ER DITT/DERES HELHETSINNTRYKK AV UNGE & RUS?

Veldig nyttig Litt nyttig Vet ikke Bortkasta bruk av skoletid

25) HVA MENER DU/DERE SKAL TIL FOR Å FOREBYGGE BRUK AV RUSMIDLER OG UTSETTE RUSDEBUT?

Vedlegg 3: Spørreskjema til alle skolene

Evaluering av planlegging, organisering og gjennomføring av tiltaket Unge & Rus

1. Skolens navn:

2. Har du deltatt på arbeidsseminar i forkant av gjennomføringen av Unge & Rus?

1. Ja
2. Nei

3. Hvor mange undervisningstimer brukte klassen til gjennomføring av tiltaket Unge & Rus?

1. 1-5 timer
2. 6-10 timer
3. 11-15 timer
4. 16-20 timer
5. Mer enn 20 timer

4. Over hvor mange uker strakte gjennomføringen av tiltaket Unge & Rus seg med elevene?

Antall uker: _____

5. Hvor mange foreldremøter ble gjennomført i tilknytning til Unge & Rus?

1. Ingen
2. Ett
3. To
4. Flere

6. Frammøtet på / oppslutningen om foreldremøtene i tilknytning til Unge & Rus var

1. Større enn vanlig
2. Omtrent som vanlig
3. Mindre enn vanlig

7. Er det gjennomført gruppelederopplæring ved din skole?

1. Ja
2. Nei

8. Er gjennomføring av Unge & Rus nedfelt i skolens årsplaner?

1. Ja
2. Nei
3. Vet ikke

Vedlegg 3: Spørreskjema til alle skolene s. 2

9. Hvilke fag bidro med timer til å gjennomføre Unge & Rus? (sett kryss)

Norsk matematikk
 Samfunnsfag engelsk
 KRL Kunst & Håndverk
 Naturfag musikk
 Andre fag i tilfelle hvilke(t) _____

Følgende sitater er hentet fra Kunnskapsløftet. I hvor stor grad mener du disse målene kan ivaretas gjennom tiltaket Unge & Rus

	<i>Svært liten grad</i>				<i>Svært stor grad</i>
10. "Oppfostringen skal se mennesket som et moralsk vesen, med ansvar for egne valg og handlinger, med evne til å søke det som er sant og gjøre det som er rett"					
11. "eleven skal kunne gjøre greie for hvordan bruk av rusmidler kan føre til helseskader og drøfte hvordan den enkelte og samfunnet kan forebygge helseskadene"					
12. "eleven skal kunne analysere utviklingen av rusmiddelbruk og røyking i Norge og reflektere over holdninger til rusmidler"					
13. "Samarbeid mellom skolen og hjemmet er et gjensidig ansvar, men skolen skal ta initiativ og legge til rette for samarbeidet"					
14. "å kunne bruke digitale verktøy...å finne informasjon, analysere, behandle og presentere data med høvelege hjelpemiddel, og vere kritisk til kjelder, analysar og resultat"					

Vurder følgende påstander / synspunkter knyttet til tiltaket Unge & Rus, og kryss av på en skala fra 1 – 5 for hver påstand / synspunkt:

	<i>Helt uenig</i>				<i>Helt enig</i>
15. Motivasjonen min for å gjennomføre Unge & Rus var god etter arbeidsseminaret					
16. Jeg kunne godt tenke meg å gjennomføre tiltaket Unge & Rus igjen for andre klasser					
17. Mitt helhetsinntrykk (opplevd nytte i forhold til målene) av elevdelen av Unge & Rus er positivt					
18. Mitt helhetsinntrykk (opplevd nytte i forhold til målene) av foreldremøtene i Unge & Rus er positivt					

Vedlegg 3: Spørreskjema til alle skolene s. 3

19. Ordningen med gruppeledere fungerer godt					
20. Unge & Rus er et tiltak som skaper engasjement og motivasjon hos elevene					
21. Foreldremøtene er et godt tiltak for å bedre kommunikasjonen mellom foreldre og barn					
22. Jeg føler meg kompetent til å gjennomføre elevdelen av Unge & Rus					
23. Jeg føler meg kompetent til å gjennomføre gruppelederopplæringen					
24. Jeg føler meg kompetent til å gjennomføre foreldremøtene i Unge & Rus					
25. Ledelsen har holdt meg godt informert om at Unge & Rus skulle gjennomføres					
26. Unge & Rus er et tiltak som egner seg til samarbeid mellom kollegaer					
27. Jeg har fått god støtte fra ledelsen i forbindelse med gjennomføringen av tiltaket					
28. Tiltaket Unge & Rus er forankret hos ledelsen ved skolen					
29. Vi har fått frigjort tid til samarbeid om planlegging og gjennomføring av tiltaket					
30. Skolen vår har teknisk utstyr for å lage varierte elevpresentasjoner knyttet til Unge & Rus					

31. Hva mener du har vært hemmende (altså negative) faktorer i planleggingen, organiseringen og gjennomføringen av Unge & Rus?

32. Hva mener du har vært fremmende (altså positive) faktorer i planleggingen, organiseringen og gjennomføringen av Unge & Rus?

Vedlegg 4: Spørreskjema til rektorer

Implementering av Unge & Rus skoleåret 2006/2007

1) Hvilket område tilhører skolen?

- A: Nordstrand-S.Nordstrand
 B: Gamle Oslo-Østensjø
 C: Alna-Stovner
 D: Grünerløkka-Bjerke-Grorud
 E: Nordre Aker-Sagene-St.Hanshaugen
 F: Vestre Aker-Ullern-Frogner

2) Har skolen gjennomført Unge & Rus?

- Ja Nei vet ikke

3) Når orienterte dere lærerne på 8.trinn om at Unge & Rus var obligatorisk?

- Når jeg selv ble klar over det Juni/juli 2006 I forbindelse med arbeidsseminaret Har ikke orientert lærerne

4) På hvilken måte fikk lærerne denne orienteringen?

- skriftlig muntlig mail telefon annet

5) Har du vært til stede på deler av gjennomføringen av unge & Rus?

	Ja	Nei
Arbeidsseminar om Unge & Rus	☐	☐
Planlegging internt på skolen	☐	☐
Gruppelederopplæringen til elevene	☐	☐
Gjennomføring av tiltaket i elevgruppen	☐	☐
Foreldremøte	☐	☐

Vedlegg 4: Spørreskjema til rektorer s. 2

6) Kryss av for de alternativene hvor ledelsen på din skole har bidratt til implementering av tiltaket?

- ledet implementeringen
- delegert ansvaret
- bidratt med tid til planlegging for lærerne
- bidratt med kompensasjon til lærerne
- bidratt med praktisk tilrettelegging i forhold til rom og teknisk utstyr
- Annet

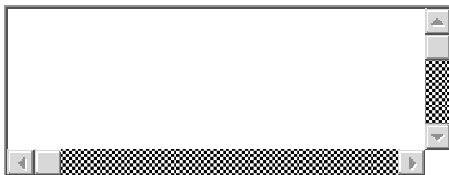
7) Mener du Unge & Rus oppfyller mål i Kunnskapsløftet

- Ja Nei Vet ikke

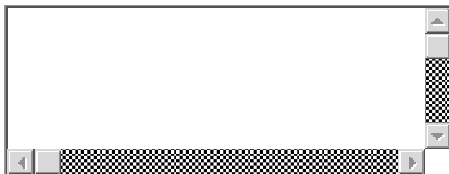
8) Tror du skolen din hadde gjennomført Unge & Rus om det ikke var obligatorisk?

- Ja, helt sikker Mest sannsynlig Mest sannsynlig ikke Nei
 Vet ikke

9) Hvilke faktorer ser du kan være til hinder for iverksetting og gjennomføring av Unge & Rus på din skole?

A rectangular text input field with a standard Windows-style scrollbar on the right side. The field is currently empty.

10) Hvilke faktorer ser du fremmer iverksetting og gjennomføring av Unge & Rus på din skole?

A rectangular text input field with a standard Windows-style scrollbar on the right side. The field is currently empty.

Vedlegg 5: Kunnskapsløftet om forebyggende arbeid

Følgende punkter/sitater er hentet fra Kunnskapsløftet. Sitatene er systematisert i to deler, hvorav den første er hentet fra den generelle delen, og de andre sitater er hentet fra de ulike læreplanene for fagene i grunnskolen.

PRINSIPPER FOR OPPLÆRINGEN (S.31– 35)

De fire første punktene er hentet fra læringsplakaten (s.31 og 32)

- Stimulere elevenes lærelyst, utholdenhet og nysgjerrighet
- Stimulere elevene til å utvikle egne læringsstrategier og evne til kritisk tenkning
- Fremme tilpasset opplæring og varierte arbeidsmåter
- Legge til rette for samarbeid med hjemmet og sikre foreldres/foresattes medansvar i skolen

«Elevene skal utvikle seg som selvstendige individer som vurderer konsekvensene av, og tar ansvar for egne handlinger. Opplæringen skal bidra til utvikling av sosial tilhørighet og mestring av ulike roller i samfunns- og arbeidslivet og i fritiden» (s.32)

«Samarbeid mellom skolen og hjemmet er et gjensidig ansvar, men skolen skal ta initiativ og legge til rette for samarbeidet» (s.35)

LÆREPLANER FOR FAG:

Norsk:

«Å kunne bruke digitale verktøy i norsk er nødvendig for å mestre nye tekstformer og uttrykk. Dette åpner for nye læringsarenaer og gir nye muligheter i lese- og skriveopplæringen, i produksjon, komponering og redigering av tekster. I denne sammenheng er det viktig å utvikle evne til kritisk vurdering og bruk av kilder. Bruk av digitale verktøy kan støtte og utvikle elevenes kommunikasjonsferdigheter og presentasjoner» (s.44)

Kompetansemål etter 10. årstrinn: (s. 47 – 48)

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- vurdere egne og andres muntlige fremføringer
- gjennomføre enkle foredrag, presentasjoner, tolkende opplesning, rollespill og dramatisering, tilpasset ulike mottakere.
- bruke tekstbehandlingsverktøy til arkivering og systematisering av eget arbeid
- bruke tekster hentet fra bibliotek, internett og massemedier på en kritisk måte, drøfte tekstene og referere til benyttede kilder

Vedlegg 5: Kunnskapsløftet om forebyggende arbeid

- bruke ulike medier, kilder og estetiske uttrykk i egne norskfaglige og tverrfaglige tekster

Matematikk:

«...å finne informasjon, analysere, behandle og presentere data med høvelege hjelpemiddel, og vere kritisk til kjelder, analysar og resultat» (s.61)

Kompetansemål etter 10. årstrinn: (s.64)

- gjennomføre undersøkingar og bruke databasar til å søkje etter og analysere statistiske data og vise kjeldekritikk

Naturfag:

Kompetansemål etter 10. årstrinn: (s. 89)

- gjøre greie for hvordan livsstil kan føre til sykdom og skader, og hvordan det kan forebygges
- gjøre greie for hvordan bruk av rusmidler kan føre til helseskader og drøfte hvordan den enkelte og samfunnet kan forebygge helseskadene

Samfunnsfag:

«Å kunne bruke digitale verktøy i samfunnsfag inneber å gjere berekningar, søkje etter informasjon, utforske nettstader, utøve kjeldekritikk og nettvett og velje ut relevant informasjon om faglege tema» (s. 120)

Kompetansemål etter 10. årstrinn: (s.124)

- finne fram til og presentere aktuelle samfunnsspørsmål, skilje mellom meningar og fakta, formulere argument og drøfte spørsmåla
- analysere utviklinga av rusmiddelbruk og røyking i Noreg og reflektere over haldningar til rusmiddel

Kunst og håndverk

Kompetansemål etter 10. årstrinn: (s. 134)

- dokumentere eget arbeid i multimediepresentasjoner

Kroppsøving:

Kompetansemål etter 10. årstrinn: (s.154)

- eleven skal kunne gjere greie for samanhengar mellom fysiske aktivitetar, livsstil og helse

Mer informasjon: | www.nnk-rus.no | www.forebygging.no | www.kommunetorget.no |
| www.kompetanseheving.no | www.ungeogrus.no | www.rusbehandling.org | www.unn.no |
| www.helse-nord.no | www.sirus.no | www.shdir.no |

Nordnorsk Kompetansesenter–Rus

(NNK–Rus) er ett av sju regionale kompetansesentra innen rusfeltet i Norge.

Arbeidsområder:

1. Råd, veiledning og bistand til iverksetting av kunnskapsbaserte tiltak, herunder koordinering av pasientstrømmen til tverrfaglig spesialisert rusbehandling i Helse Nord RHF
2. Kompetanseutvikling og undervisning
3. Forsknings - og utviklingsarbeid (FoU)
4. Plan, utredning og dokumentasjon
5. Drift og utvikling av nasjonal nett-tjeneste www.forebygging.no og andre IKT-baserte tjenester
6. Profilering og informasjon

Oppdragsgivere:

- Sosial- og helsedirektoratet
- Helse Nord
- Statens institutt for rusmiddel-forskning, SIRUS

Nordnorsk
Kompetansesenter–Rus
Klinikk for rus og spesialpsykiatri UNN

Post: Pb. 385, 8505 Narvik
Besøk: Lodve Langes gate 2
Telefon: 76 96 65 00
Telefaks: 76 96 68 79
E-post: post@nnk-rus.no
www.nnk-rus.no

UNIVERSITETSSYKEHUSET NORD-NORGE
DAVI-NOROGGA UNIVERSITEHTABUOHCCVEISSU

HELSE NORD

 Helsedirektoratet